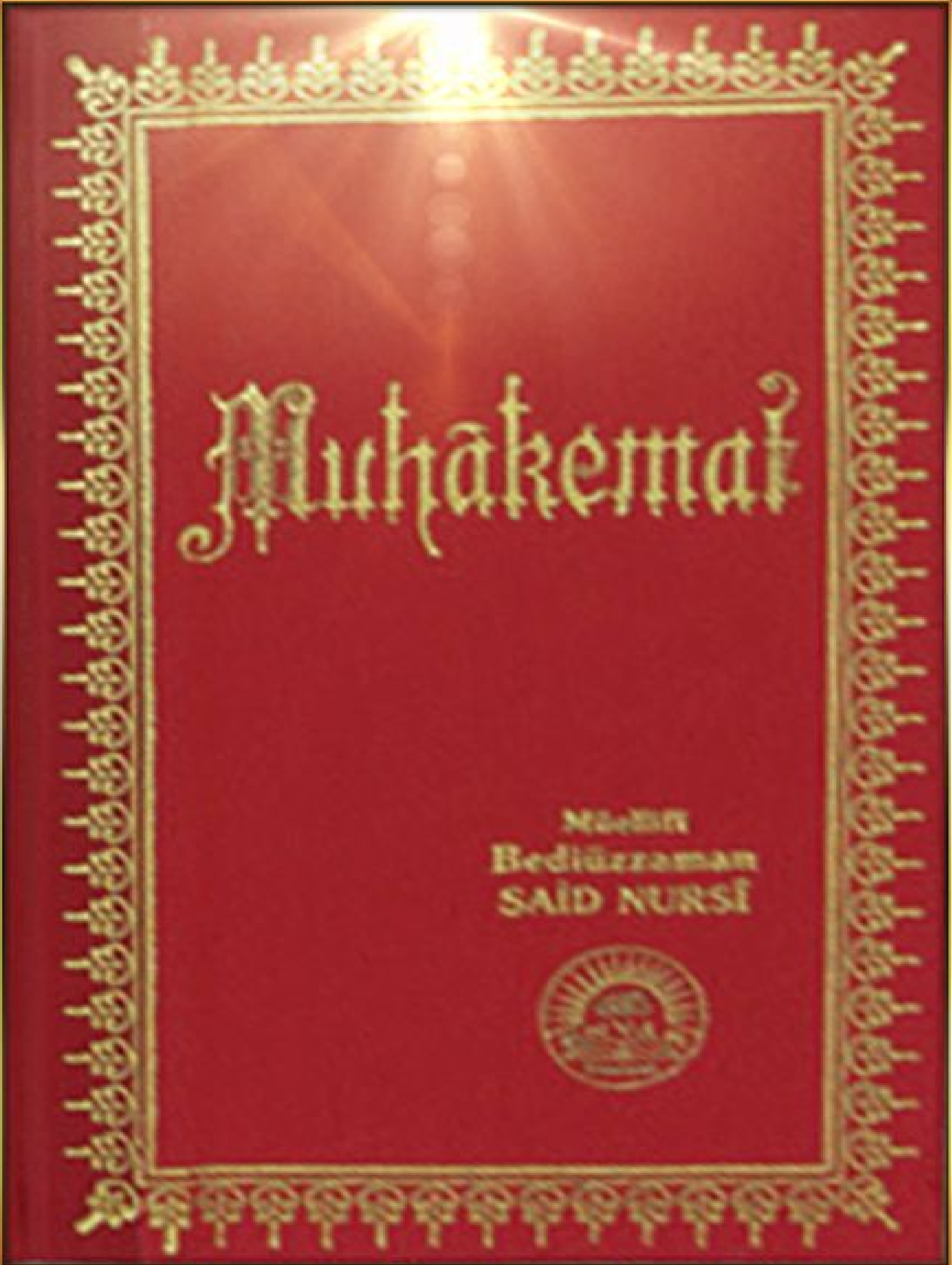
Muhakemat
Bediüzzaman
SAİD NURSİ

Muhakemat

Müellifi
Bedîüzzaman Said Nursî

Mariz bir asrın, hasta bir unsurun, alîl bir uzvun reçetesi
veyahut
Saykal-ül İslâmiyet
veyahut
Bedîüzzaman'ın Muhakematı

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

Cümle tahiyyat, ol Hâkim-i Ezel ve Hakîm-i Ezelî ve Rahman-ı Lemyezelî'ye elyaktır ki: Bizi İslâmiyetle serfiraz ve şeriat-ı garra ile sırat-ı müstakime hidayet etmiştir.

Öyle bir şeriat ki; akıl ve nakil, dest be-dest ittifak vererek ol şeriatın hakaikinin hakkaniyetini tasdik etmişlerdir.

Öyle hakaik ki; kökleri hakikat zemininde rüsuh ile beraber dal ve budakları kemalâtın göklerine yükselip, intişar edip.. öyle füruat ki; meyveleri saadet-i dâreyndir. Ve bizi Kur'an-ı Mu'ciz ile irşad eylemiş...

Öyle kitab ki: Kaideleri ile hilkat-i âlemin kitabından dest-i kader ve kalem-i hikmet ile mektub ve cari olan kavanin-i amîka-i dakika-i İlahiyeyi izhar ettiğinden; ahkâm-ı âdilanesiyle nev'-i beşerin nizam ve müvazenet ve terakkisine kefil-i mutlak ve üstad-ı küll olmuştur.

Salavat-ı bînihaye, ol Server-i Kâinat ve Fahr-i Âlem'e hediye olsun ki: Âlem, enva' ve ecnasıyla onun risaletine şehadet ve mu'cizelerine delalet ve hazine-i gaybdan getirdiği metâ-ı âlîye dellâllık ediyor. Güya âleme teşrif

ettiğinden herbir nev', kendi lisan-ı mahsusuyla alkışladığı gibi; Sultan-ı Ezel, zemin ve âsumanın evtarını intak edip herbir tel başka lisan ile mu'cizatının nağamatını inşad etmekle, o sadâ-yı şirin bu kubbe-i minada ilelebed tanin-endaz etmiştir. Güya âsuman, kendi mi'rac ve melek ve kamerin elsine-i semaviyesiyle risaletini tebrik ve zemin kendi hacer ve şecer ve hayvanın dilleriyle mu'cizelerine senâhân ve cevv-i feza, kendi cinn ve bulutların işaratıyla nübüvvetine beşaret ve sâyebân ve zaman-ı mazi, enbiya ve kütüb ve kâhinlerin rumuz ve telvihatıyla o şems-i hakikatın fecr-i sadıkını göstererek müjdeci ve zaman-ı hal yani asr-ı saadet lisan-ı haliyle tabiat-ı Arabdaki inkılab-ı azîmin ve bedeviyet-i sırftan medeniyet-i mahzanın def'aten tevellüdünü şahid göstererek nübüvvetini isbat ve zaman-ı müstakbel kendi vukuat ve fünununun etvar-ı müdakkikanesiyle onun mevkib-i ikbalini istikbal ve lisan-ı hakîmane ile irşadatına teşekkür; nev'-i beşer kendi muhakkikleriyle bahusus hatib-i beligi ki, şems gibi kendi kendine bürhan olan Muhammed'in (A.S.M.) lisan-ı fasihanesiyle haktan geldiğini ilân ve Zât-ı Zülcelal kendi Kur'anının lisan-ı beliganesiyle ol Nebiyy-i Ümmi'nin ferman-ı risaletini kıraat ediyorlar ve oluyorlar.

Beyt:

جُمْلَه شِيرَانِ جِهَانْ بَسْتَهءِ اِينْ سِلْسِلَه اَنْد

رُوبَه اَزْ حِيلَه چِه سَانْ بِگُسَلَدْ اِينْ سِلْسِلَه رَا

Emma ba'd: Şu fakir, garib Nursî ki, Bid'atü'z-zaman lakabıyla müsemma olmaya lâyık iken haberi olmadan Bedîüzzaman ile meşhur olan bîçare; tedenni-i milletten ciğeri yanmış gibi feryad u figan ederek, ah!. ah!.. ah!.. vâ-esefâ der ki: İslâmiyetin mağz ve lübbünü terkederek kışrına ve zahirine vakf-ı nazar ettik ve aldandık. Ve sû'-i fehm ve sû'-i edeb ile İslâmiyetin hakkını ve müstehak olduğu hürmeti îfa edemedik. Tâ o da bizden nefret ederek evham ve hayalâtın bulutlarıyla sarılıp tesettür eyledi.

Hem de hakkı var. Zira biz İsrailiyatı usûlüne ve hikâyatı akaidine ve mecazatı hakaikine karıştırarak kıymetini takdir

edemedik. O da ceza olarak bizi dünyada te'dib için zillet ve sefalet içinde bıraktı. Bizi kurtaracak yine onun merhametidir.

Öyle ise, ey ihvan-ı müslimîn!.. Geliniz, ona tarziye vereceğiz. El birliğiyle dest-i sadakatı uzatacağız, biat edeceğiz. Onun habl-ül metinine sarılacağız.

Hem de bilâ-perva olarak ilân ederim: Beni geçmiş asırların efkârına karşı mübarezeye heyecan ve şecaate getiren ve yüzer senelerden beri sevk-ül ceyş ile kuvvet bulan hayalât ve evhamın müdafaasına beni gayrete getiren itikadım ve yakînimdir ki: Hak neşv ü nema bulacaktır, eğer çendan toprakta gizlense... Ve tarafdar ve mültezimleri muzaffer olacaklardır, eğer çendan zaman ve zeminin merhametsizliğinden az ve zayıf olsalar...

Hem de itikadımdır ki: İstikbale hüküm sürecek ve her kıt'asında hâkim-i mutlak olacak yalnız hakikat-ı İslâmiyettir. Evet saadet-saray-ı istikbalde taht-nişin hakaik ve maarif yalnız İslâmiyet olacaktır. Onu fethedecek yalnız odur; emareler görünüyorlar... Zira mazi kıt'asında, vahşetâbâd sahralarında hayme-nişin taassub ve taklid; veyahut cehlistan ülkesinde menzil-nişin müzahrefat ve istibdad olanlara, Şeriat-ı Garra'nın galebe-i mutlak ve istila-i tâmmına sed ve mani olan sekiz emir, üç hakikat ile zîr ü zeber olmuşlardır ve oluyorlar. O maniler ise: Ecnebilerde taklid ve cehalet ve taassub ve kıssîslerin riyaseti. Ve bizdeki mani ise; istibdad-ı mütenevvi ve ahlâksızlık ve müşevveşiyet-i ahval ve ataleti intac eden ye'stir ki, şems-i İslâmiyetin küsufa yüz tutmasına sebeb olmuşlardır.

Sekizinci ve en birinci mani ve bela budur: Biz ile ecnebiler; bazı zevahir-i İslâmiyet ve bazı mesail-i fünun ortasında hayal-i bâtıl (!) ile tevehhüm eylediğimiz müsademet ve münakazattır. Âferin maarifin himmet-i feyyazanesine ve fününun himmet-i merdanesine ki; meyl-i taharri-i hakikat ve muhabbet-i insaniyet ve meyl-i insaf olan hakaiki techiz ederek o manilere gönderip zîr ü zeber etmiş ve ediyor.

Evet en büyük sebeb ki: Bizi dünya rahatından ve ecnebileri âhiret saadetinden mahrum eden, şems-i İslâmiyet'i münkesif ettiren, sû'-i tefehhüm ile tevehhüm-ü müsademet ve muhalefettir. Feya lil'aceb!... Köle efendisine ve hizmetkâr reisine ve veled pederine nasıl düşman ve muarız olabilir? Halbuki İslâmiyet, fününun seyyidi ve mürşidi ve ulûm-u hakikiyenin reis ve pederidir. Fakat vâ-esefâ bu sû'-i tefehhüm ve şu tevehhüm-ü bâtıl, şimdiye kadar hükmünü icra ederek vesvesesiyle ye'si ilka edip bâb-ı medeniyet ve maarifi Ekrad ve emsallerine kapattırdı. Zira bazı zevahir-i diniyeyi, fününun bazı mesailine muarız tahayyül ederek ürktüler. Ezcümle: Küreviyet-i arz ki, fününun en birinci derecesi olan coğrafyanın en birinci basamağıdır. İleride gelecek altı mes'eleye münafî zannettiklerinden, bu bedihî mes'elede mükâbere etmekten çekinmediler.

Ey benim şu kitabıma im'an-ı nazar ile nazar eden zât, malûmun olsun! Bu kitabla istediğim hizmet budur: İslâmiyette olan tarîk-ı müstakimi göstermekle ehl-i tefrit olan a'da-yı dinin teşkikatını red ve yüzlerine vurmakla beraber; tarîk-ı müstakimin öteki canibini ve sadîk-ı ahmak ünvanına lâyık olan ehl-i ifrat ve zahirperestlerin tevehhümlerini tard ve asılsızlığını göstermek ve asıl rehber-i hakikat ve âlem-i İslâmiyetin ikbal ve istikbaline yol açan ve sırat-ı müstakimde kemal-i ümid-i zafer ile çalışan muhakkikîn-i İslâm ve âkıl sıddıklara yardım etmek ve kuvvet vermektir.

Elhasıl: Maksadım: Ol elmas kılınca saykal vurmaktır.

Eğer sual edersen: Senin bu telaşın ve ulûm-u mütearife hükmüne geçen şeylere bürhan getirmeye ne lüzum vardır? Zira telahuk-u efkâr ve tecarübün keşfiyatıyla meydan-ı bedahete gelen mesaile bürhan getirmek, malûmu i'lam demektir.

Cevaben derim: Maatteessüf benim ile şu zamanın kıt'asında iştirak eden cümlesi; eğer çendan, sureten onüçüncü asrın evlâdıdırlar, fakat fikir ve terakki cihetiyle

kurûn-u vustânın yadigârlarıdırlar. Güya muasırlarımız, üçüncü asrın nihayetinden onüçüncü asra kadar geçmiş olan asırların fihristesi veyahut enmuzeci veyahut melez bir kavimdirler. Hattâ bu zamanın çok bedihiyatı, onlarca mevhumat sayılır.

* * *

Mukaddeme

Bu kitab üç makale ile üç kitab üzerine mürettebdir. Birinci Makale, unsur-u hakikatın veyahut bazı mukaddemat ve mesail ile İslâmiyete saykal vurmanın beyanındadır. İkinci Makale, unsur-u belâgatı keşfeder. Üçüncüsü, unsur-u akide ile ecvibe-i Japoniye beyanındadır. Kitablar ise Kur'an'da işaret olunan ilm-üs sema ve ilm-ül arz ve ilm-ül beşeri tahkik ile bir nevi tefsirdir.

Birinci Makale

Maksada urûc etmek için mukaddemelerden istimdad etmek, ehl-i tahkikin düsturlarındandır. Öyle ise biz de oniki basamaklı bir merdiven yapacağız.

Birinci Mukaddeme

Takarrur etmiş usûldendir: Akıl ve nakil taâruz ettikleri vakitte, akıl asıl itibar ve nakil tevil olunur. Fakat o akıl, akıl olsa gerektir.

Hem de tahakkuk etmiş: Kur'an'ın herbir tarafında intişar eden makasıd-ı esasiye ve anasır-ı asliye dörttür.

Onlar da: İsbat-ı Sâni'-i Vâhid ve nübüvvet ve haşr-i cismanî ve adalettir. Yani hikmet tarafından kâinata îrad olunan suallere şöyle: "Ey kâinat!. Nereden ve kimin emriyle geliyorsunuz? Sultanınız kimdir? Delil ve hatibiniz kimdir? Ne edeceksiniz? Ve nereye gideceksiniz?" Kat'î cevab verecek yalnız Kur'an'dır. Öyle ise Kur'anda makasıddan başka olan kâinat bahsi istitradîdir. Tâ san'atın intizamıyla Sâni'-i Zülcelal'e istidlal yolu gösterilsin. Evet intizam görünür ve kemal-i vuzuh ile kendini gösterir. Sâni'in vücud ve kasd ve iradesine kat'iyyen şehadet eden intizam-ı san'at, kâinatın her cihetinde boynunu kaldırarak her canibinden lemaan eden hüsn-ü hilkati nazar-ı hikmete gösteriyor. Güya herbir masnu' birer lisan olup Sâni'in hikmetini tesbih ediyor. Ve herbir nev' parmağını kaldırarak şehadet ve işaret ediyor. Madem maksad budur ve madem kâinatın kitabından intizama olan rumuz ve işaratını taallüm ediyoruz. Ve madem netice bir çıkar; teşekkülât-ı kâinat

nefsülemirde nasıl olursa olsun, bize bizzât taalluk etmez. Fakat o meclis-i âlî-i Kur'anî'ye girmiş olan kâinatın her ferdi dört vazife ile muvazzaftır:

Birincisi: İntizam ve ittifak ile Sultan-ı Ezel'in saltanatını ilân...

İkincisi: Herbiri birer fenn-i hakikînin mevzu ve müntehabı olduklarından İslâmiyet fünun-u hakikiyenin zübdesi olduğunu izhar...

Üçüncüsü: Herbiri birer nev'in nümunesi olduklarından hilkatte cari olan kavanin ve nevamis-i İlahiyeye İslâmiyeti tatbik ve mutabık olduğunu isbat.. tâ o nevamis-i fıtriyenin imdadıyla, İslâmiyet neşv ü nema bulsun. Evet bu hâsiyetle Din-i Mübin-i İslâm; sair heva ve heves içinde muallak ve mededsiz, bazan ışık ve bazan zulmet veren ve çabuk tegayyüre yüz tutan dinlerden mümtaz ve serfirazdır.

Dördüncüsü: Herbiri birer hakikatın nümunesi olduklarından, efkârı hakaik cihetine tevcih ve teşvik ve tenbih etmektir. Ezcümle: Kur'an'da kasem ile temeyyüz etmiş olan ecram-ı ulviye ve süfliyeyi tefekkürden gaflet edenleri daima ikaz ederler. Evet kasemat-ı Kur'aniye, nevm-i gaflette dalanlara kar'-ul asâdır.

Şimdi tahakkuk etmiş şu şöyledir. Öyle ise: Şek ve şübhe etmemek lâzımdır ki; mu'ciz ve en yüksek derece-i belâgatta olan Kur'an-ı Mürşid, esalib-i Arab'a en muvafıkı ve tarîk-i istidlalin en müstakim ve en vazıhı ve en kısasını ihtiyar edecektir. Demek hissiyat-ı âmmeyi tefhim ve irşad için, bir derece ihtiram edecektir. Demek delil olan intizam-ı kâinatı öyle bir vecih ile zikredecek ki; onlarca maruf ve akıllarına me'nus ola... Yoksa delil, müddeadan daha hafî olmuş olur. Bu ise, tarîk-ı irşada ve meslek-i belâgata ve mezheb-i i'caza muhaliftir. Meselâ: Eğer Kur'an dese idi: Yâ eyyühennâs!.. Fezada uçan meczub ve misafir ve müteharrik olan küre-i zemine ve cereyanıyla beraber müstekarrında istikrar eden şemse ve ecram-ı ulviyeyi birbiriyle bağlayan cazibe-i umumiyeye ve feza-yı gayr-ı mütenahîde dal ve budakları münteşir olan şecere-i hilkatten, anasır-ı kesîreden olan

münasebat-ı kimyeviyeye nazar ve tedebbür ediniz; tâ Sâni'-i Âlem'in azametini tasavvur edesiniz. Veyahut: O kadar küçüklüğüyle beraber bir âlem-i hayvanat-ı hurdebîniyeyi istiab eden bir katre suya, aklın hurdebîniyle temaşa ediniz; tâ Sâni'-i Kâinat'ın herşeye kādir olduğunu tasdik edesiniz.

Acaba o halde; delil müddeadan daha hafî ve daha muhtac-ı izah olmaz mı idi? Hem de onlarca muzlim bir şeyle, hakikatı tenvir etmek veyahut onların bedahet-i hislerine karşı mugalata-i nefis gibi bir emr-i gayr-ı makule teklif olmaz mı idi? Halbuki i'caz-ı Kur'an pek yüksek ve pek münezzehtir ki; onun safi ve parlak damenine, ihlâl-i ifham olan gubar konabilsin.

Bununla beraber Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan âyât-ı beyyinatın telâfifinde maksad-ı hakikîye telvih ve işaret ettiği gibi, bazı zevahir-i âyâtı -kinayede olduğu gibi- maksada menâr etmiştir.

Hem de usûl-i mukarreredendir: Sıdk ve kizb yahut tasdik ve tekzib; kinayat ve emsallerinde, fenn-i Beyan'da "maânî-i ûlâ" tabir olunan suret-i manaya raci' değildirler. Ancak "maânî-i sânevî" ile tabir olunan maksad ve garaza teveccüh ederler. Meselâ: "Filanın kılıncının bendi uzundur." denilse; kılıncı olmazsa da, fakat kameti uzun olursa, yine hüküm doğrudur, yalan değildir. Hem de nasıl kelâmda bir kelime, istiareye karine-i mecazdır. Öyle de; kelime-i vâhid hükmünde olan Kelâmullah'ın bir kısım âyâtı, sair ihvanının hakikat ve cevherlerine karine ve rehnüma ve komşularının kalblerindeki sırlara delil ve tercüman oluyorlar.

Elhasıl: Bu hakikatı pîş-i nazara getiremeyen ve âyetleri müvazene ve doğru muhakeme edemeyen, meşhur Bektaşî gibi ki: Namazın terkinde taallül yolunda demiş: "Kur'an diyor: لاَ تَقْرَبُوا الصَّلَوةَ İlerisine de hâfız değilim." Nazar-ı hakikate karşı maskara olacaktır.

İkinci Mukaddeme

Mazide nazarî olan birşey, müstakbelde bedihî olabilir. Şöyle tahakkuk etmiştir. Âlemde meyl-ül istikmal vardır. [1](1) Onun ile hilkat-i âlem, kanun-u tekâmüle tâbidir. İnsan ise; âlemin semerat ve eczasından olduğundan, onda dahi meyl-ül istikmalden bir meyl-üt terakki mevcuddur. Bu meyl ise telahuk-u efkârdan istimdad ile neşv ü nema bulur. Telahuk-u efkâr ise; tekemmül-ü mebadi ile inbisat eder. Tekemmül-ü mebadi ise; fünun-u ekvanın tohumlarını sulb-ü hilkatten zamanın terbiyegerdesi bir zemine ilka' ile telkîh eder. O tohumlar ise tedricî tecrübeler ile büyür ve neşv ü nema bulur.

Buna binaendir: Bu zamanda bedihiye ve ulûm-u âdiye sırasına girmiş pek çok mesail var; zaman-ı mazide gayet nazarî ve hafî ve bürhana muhtaç idiler. Zira görüyoruz: Şimdilik coğrafya ve kozmoğrafya ve kimya ve tatbikat-ı hendesiyeden çok mesail var ki: Mebadi ve vesaitin tekemmülüyle ve telahuk-u efkârın keşfiyatıyla, bu zamanın çocuklarına dahi meçhul kalmamışlardır. Belki oyuncak gibi onlar ile oynuyorlar. Halbuki İbn-i Sina ve emsaline nazarî ve hafî kalmışlardır. Halbuki hikmetin bir pederi hükmünde olan İbn-i Sina, şiddet-i zekâ ve kuvvet-i fikir ve kemal-i hikmet ve vüs'at-i kariha noktasında bu zamanın yüzlerce hükemasıyla müvazene olunsa, tereccuh edip ağır gelecektir. Noksaniyet İbn-i Sina'da değil; çünki ibn-i zamandır. Onu nâkıs bırakan, zamanın noksaniyeti idi. Acaba bedihî değil midir ki, Kolomb-u Zûfünun'un sebeb-i iştiharı olan Yeni Dünya'nın keşfi, farazâ bu zamana kadar kalmış olsa idi; hiç kaptan arasında kıymeti olmayan bir kayık sahibi de Yeni Dünya'yı eski dünyaya komşu etmeye muktedir olacaktı. Evvelki keşşafın tebahhur-u fikrine ve mehaliki iktihamına bedel, bir küçük sefine ile bir pusula kifayet edecekti. Fakat bununla beraber şimdi gelecek bir hakikatı nazar-ı dikkate almak lâzımdır. Şöyle ki: Mesail iki kısımdır:

Birisinde telahuk-u efkâr tesir eder. Belki ona mütevakkıftır. Nasılki maddiyatta büyük bir taşı kaldırmak için teavün lâzımdır.

Kısm-ı diğerîde esas itibariyle telahuk ve teavün tesirsizdir. Bin de, bir de birdir. Nasılki hariçte bir uçurum üzerinden atlamak veyahut bir dar yerden geçmekte küll ve küll-ü vâhid birdir. Teavün faide vermez.

Bu kıyasa binaen fününun bir kısmı, büyük taşın kaldırılması gibi teavüne muhtaçtır. Bunların ekseri, ulûm-u maddiyedendir. Diğer bir kısmı, ikinci misale benzer. Tekemmülü def'î, yahut def'î gibi olur. Bu ise, ağlebi maneviyat veya ulûm-u İlahiyedendir. Lâkin eğer çendan telahuk-u efkâr bu kısm-ı sâninin mahiyetini tağyir ve tekmil ve tezyid edemez ise de; bürhanların mesleklerine vuzuh ve zuhur ve kuvvet verir.

Hem de nazar-ı dikkate almak lâzımdır ki: Kim bir şeyde çok tevaggul etse; galiben başkasında gabileşmesine sebebiyet verir. Bu sırra binaendir ki: Maddiyatta tevaggul eden, maneviyatta gabileşir ve sathî olur. Bu noktaya nazaran; maddiyatta mehareti olanın maneviyatta hükmü hüccet olmasına sebeb olmadığı gibi, çok defa sözü dahi şâyan-ı istima' değildir. Evet bir hasta; tıbbı hendeseye kıyas ederek, tabibe bedelen mühendise müracaat edip gösterdiği ilâcı istimal eder ise; akrabasına ta'ziye vermeye davet ve kendisi için kabristan-ı fenanın hastahanesine nakl-i mekân etmek için bir raporu istemek demektir. Kezalik hakaik-i mahza ve mücerredat-ı sırfeden olan maneviyatta, maddiyyunun hükümlerine müracaat ve fikirleriyle istişare etmek, âdeta latife-i Rabbaniye denilen kalbin sektesini ve cevher-i nuranî olan aklın sekeratını ilân etmek demektir. Evet herşeyi maddiyatta arayanların akılları gözlerindedir. Göz ise maneviyatı göremez…

Üçüncü Mukaddeme

İsrailiyatın bir taifesi ve hikmet-i Yunaniyenin bir kısmı, daire-i İslâmiyet'e duhûl etmeleriyle, din süsüyle görünerek, efkârı ihtilâle verdiler. Şöyle ki:

O necib kavm-i Arab, zaman-ı cahiliyette bir ümmet-i ümmiye idi. Vaktaki içlerinden hak tecelli edip istidad-ı hissiyatları uyandı da meydanda yol açan din-i mübini gördüklerinden umum rağabat ve meyilleri, yalnız dinin marifetine inhisar eylediler. Fakat kâinata olan nazarları teşrihat-ı hikemiye nazarıyla değil, belki istitraden yalnız istidlal için idi. Onların o hassas zevk-i tabiîlerine ilham eden, yalnız onların fıtratlarına münasib olan geniş ve ulvî muhitleri; ve safi ve müstaid olan fıtrat-ı asliyeleri talim ve terbiye eden yalnız Kur'an idi. Bundan sonra kavm-i Arab sair akvamı bel'ettiği gibi, milel-i sairenin malûmatları dahi müslüman olmaya başladığından, muharrefe olan İsrailiyat ise Vehb, Kâ'b gibi ülema-i ehl-i kitabın İslâmiyetlerinin cihetiyle Arabların hazain-i hayalâtına bir mecra ve menfez bularak o efkâr-ı safiyeye karıştılar. Hem sonra da ihtiram dahi gördüler. Zira ülema-i ehl-i kitabdan İslâmiyet'e gelenler, İslâmiyet şerefiyle gayet celalet ve tekemmül ettiklerinden, malûmat-ı müzahrefe-i sâbıkaları makbule ve müselleme gibi oldular, reddedilmedi. Çünki İslâmiyet'in usûlüne müsadim olmadığından, hikâyat gibi rivayet olunur iken, ehemmiyetsizliği için tenkidsiz dinlenirler idi. Fakat hayfâ! Sonra hak olarak kabul edildiler, çok şübeh ve şükûkata sebebiyet verdiler.

Hem de vaktaki şu İsrailiyat, Kitab ve Sünnet'in bazı îmaatlarına merci ve bazı mefahimlerine bir münasebetle me'haz olabilirler idi. Fakat âyât ve hadîsin manaları değil. Belki farazâ doğru olsalar idi, mâsadak ve efradından olmaları mümkün olduğundan; sû'-i ihtiyarlarıyla başka bir me'hazı bulmayan veya atf-ı nazar etmeyen zahirperestler, bazı âyât ve ehadîsi o hikâyat-ı İsrailiyeye tatbik ederek tefsir eylediler. Halbuki Kur'anı tefsir edecek, yine Kur'an ve hadîs-i sahihtir. Yoksa ahkâmı mensuh olduğu gibi, kısası dahi muharrefe olan İncil ve Tevrat değildir. Evet mâsadak

ile mana ayrıdırlar. Halbuki mâsadak olmaya mümkün olan şey, mana yerine ikame olundu. Çok da imkânat vukuata karıştırıldı.

Hem de vakta hikmet-i Yunaniyeyi müslüman etmek için Me'mun'un asrında tercüme olundu. Fakat pekçok esatîr ve hurafatın menbaından çıkan o hikmet, bir derece müteaffine olduğundan safiye olan efkâr-ı Arabın içlerine tedahül ettiğinden, bir derece efkârları karıştırdığı gibi tahkikten taklide bir yol açtı.

Hem de âb-ı hayat olan İslâmiyetten kariha-i fıtriyeleriyle istinbat etmeye kabil iken, o hikmetin telemmüzüne tenezzül ettiler. Evet nasılki ihtilat-ı a'cam ile kelâm-ı Mudarî'nin melekesi fesada yüz tutmakla, muhakkikîn-i ülema o melekeyi muhafaza etmek için, ulûm-u Arabiyenin kavaidini tedvin ettiler. Öyle de şu hikmet ve İsrailiyat dahi daire-i İslâmiyete duhûlleriyle beraber, bazı nekkad-ı muhakkikîn-i İslâm temyiz ve tasfiyelerine teşebbüs ettiler. Fakat hayfa!. tamamıyla muvaffak olamadılar. İş bu kadar da kalmadı. Çünki tefsir-i Kur'an'a sarf-ı himmet edildiği vakit, bazı ehl-i zahir Kur'anın nakliyatını bazı İsrailiyata tatbik ve bir kısım akliyatını dahi hikmet-i mezbureye tevfik ettiler. Çünki gördüler ki, Kur'an makul ve menkule müştemildir. Hadîs de öyle... Sonra kitab ve sünnetin bazı nakliyat-ı sadıkalarıyla ve bazı muharref İsrailiyatın ortasında bir mutabakat ve münasebet istinbat ettiler.

Hem de hakikî olan akliyatlarıyla mevhum ve mümevveh olan şu hikmet arasında bir müşabehet ve muvafakat tevehhüm eylediklerinden, şu mutabakat ve müşabeheti kitab ve sünnetin manalarına tefsir ve maksadlarına beyan zannedip hükmeylediler.

Kellâ.. sümme kellâ!.. Zira Kitab-ı Mu'ciz-ül Beyan'ın misdakı i'cazıdır. Müfessiri eczasıdır. Manası içindedir. Sadefinde dürrdür, meder değildir. Farazâ bu mutabakatı izhar etmekten maksad, o şahid-i sadıkın tezkiyesi için olsa da yine abestir. Zira Kur'an-ı Mübin, ona mekalid-i inkıyadı teslim eden öyle akıl ve naklin tezkiyelerinden pek yüksek

ve ganidir. Çünki o, onları tezkiye etmezse; şehadetleri mesmu' olamaz. Evet Süreyya'yı serada değil, semada aramak gerektir. Kur'an'ın maânîsini de esdafında ara. Yoksa karmakarışık olan senin cebinden arama; zira bulamıyorsun. Bulsan da sikke-i belâgat olmadığından Kur'an kabul etmez.

Zira mukarrerdir: Asıl mana odur ki: Elfaz onu sımahta boşalttığı gibi zihne nüfuz ederek vicdan dahi teşerrüb etmekle, ezahir-i efkârı feyizyab eden şeydir. Yoksa başka şeyin kesret-i tevaggulünden senin hayaline tedahül eden bazı ihtimalât.. veyahut hikmetin ebatîlinden ve hikâyatın esatîrinden sirkat edip cepte doldurarak sonra âyât ve ehadîsin telâfifinde gizletmek, çıkartmak, elde tutmak, çağırmak ki: "Budur mana, geliniz, alınız." dediğin vakit alacağın cevab şudur: Yahu!. İşte senin manan siliktir. Sikkesi takliddir, nekkad-ı hakikat reddeder. Sultan-ı i'caz dahi onu darb edeni tardeder. Sen âyet ve hadîsin nizamlarına taarruz ettiğinden âyet şikayet edip hâkim-i belâgat senin hülyanı, senin hayalinde hapsedecektir. Ve müşteri-i hakikat dahi senin bu metaını almayacaktır. Zira diyecek: Âyetin manası dürrdür. Bu ise mederdir. Hadîsin mefhumu mühec, bu hemecdir.

Tenvir için bir darb-ı mesel:

Kürdlerin emsal-i edebiyesindendir: Bir adamın ismi Alo imiş. Bal hırsızlıyordu. Ona denildi: "Hırsızlığın tebeyyün edecektir." O da aldatmak için bir boş petekte yabancı arıları doldurup balı başka yerden hırsızlar, küvarda saklıyor idi. Biri sual etse idi, derdi: "Bu, bal mühendisi olan arılarımın san'atıdır." Sonra da arıları ile konuştuğu vakit müşterek bir lisan ile فِظْ فِظْ ژِوَه هِنْگِڤِينْ ژِمِنْ derdi. Yani: "Tanin sizden, bal benden..."

Ey teşehhi ve heves ile tevil edici efendi! Bu teşbih ile teselli etme. Zira bu teşbih temsildir. Senin manan bal değil, zehirdir. O elfaz arılar değil, belki kalb ve vicdana ervah-ı hakaiki vahyeden o kitab-ı kâmilin kelimatı melaike gibidirler. Hadîs, maden-i hayat ve mülhim-i hakikattır.

Elhasıl: İfrat gibi tefrit de muzırdır, belki daha ziyade. Fakat ifrat, tefrite sebeb olduğundan daha kabahatlidir. Evet ifrat ile müsamahanın kapısı açıldı. Çürük şeyler o hakaik-i âliyeye karıştığından; ehl-i tefrit ile insafsız olan ehl-i tenkid, gayet haksızlık olarak şu çürük şeylerin yüzer misline olan hakaik-i âliye içinde gördüklerinden ürktüler, nefret ettiler. Hâşâ.. lekedar ve kıymetsiz zannettiler. Acaba defineye hariçten girmiş bir silik para bulunsa veyahut bir bostanda başka yerden düşmüş olan çürük ve acı bir elma görünse, hak ve insaf mıdır ki; umum defineyi kalp ve umum elmaları acı zannedip vazgeçmekle lekedar edilsin…

Hâtime

Bu mukaddemeden maksadım, efkâr-ı umumiye bir tefsir-i Kur'an istiyor. Evet her zamanın bir hükmü var. Zaman dahi bir müfessirdir. Ahval ve vukuat ise, bir keşşaftır. Efkâr-ı âmmeye hocalık edecek yine efkâr-ı âmme-i ilmiyedir. Bu sırra binaen ve istinaden isterim ki: Müfessir-i azîm olan zamanın taht-ı riyasetinde, herbiri bir fende mütehassıs muhakkikîn-ı ülemadan müntehab bir meclis-i meb'usan-ı ilmiye teşkili ile meşveret ile bir tefsiri te'lif etmekle, sair tefasirdeki münkasım olan mehasin ve kemalâtı mühezzebe ve müzehhebe olarak cem' etmelidirler. Evet meşrutiyettir, herşeyde meşveret hükümfermadır. Efkâr-ı umumiye dahi didebandır. İcma-i ümmetin hücciyeti, buna hüccettir.

Dördüncü Mukaddeme

Şöhret, insanın malı olmayanı da insana mal eder. Şöyle ki: Beşerin seciyelerindendir, garib veya kıymetdar bir şeyi asilzade göstermek için, o kıymetdar şeylerin cinsiyle müştehir olan zâta nisbet ve isnad etmektir. Yani sözleri revac bulmak veya tekzib olunmamak veyahut başka ağraz için, zalimane ve istibdadkârane, bir milletin netaic-i efkârını veya mehasin-i etvarını bir şahısta görüp ondan bilirler.

Halbuki o adamın şanındandır, o hediye-i müstebidaneyi reddede… Zira güzel bir sıfat veya ulvî bir san'atla meşhur olan bir adam, hüsn-ü surînin maverasını görmek şanından olan nazar-ı san'atperveranesine haksız olarak ona isnad olunan emir arz edilip gösterilir ise; "Senin dest-i hattındır." denilir ise; o emir san'atın tenasüb ve müvazenesinden nâşi olan güzelliğini ihlâl ettiği için, reddedip i'raz ve teberri edecektir. "Hâşâ ve kellâ!" diyecektir. Bu seciyeye bina ile meşhur kaideye -"Birşey sabit olsa, levazımıyla sabit olur."- istinaden insanlar o şahs-ı meşhurda tahayyülâtlarına bir nizam verdirmek için muztardırlar ki; çok kuvvet ve azamet ve zekâ gibi levazım-ı hârikulâdeyi isnad etsinler, tâ o şahsın cümle mensubatına merciiyeti mümkün olabilsin. O halde o adam bir u'cube olarak zihinlerinde tecessüm eder. Eğer istersen hayalât-ı Acemane içinde perverde olan Rüstem-i Zâl'in timsal-i manevîsine bak, gör.. ne u'cubedir! Zira şecaatle müştehir olduğundan ve hiç İranîler tazyikatından kurtulamayan istibdad sırrıyla ve şöhret kuvvetiyle İranîlerin mefahirini gasb u garet ederek büyülttü. Hayallerde büyüyüp şişti. Yalan, yalana mukaddeme olduğu için şu hârikulâde şecaat hârikulâde bir ömür ve dehşetli bir kamet ve onların levazım ve tevabi'leri olan çok emirleri toplayıp, içinde o hayal-i hâil na'ra vurarak "Ben nev'un münhasırun fi'ş-şahs'ım." der. Gulyabanî gibi hurafatı arkasına takarak, dillerin destanlarında dönüyor. Emsaline dahi meydan açar.

Ey hakikatı çıplak görmek isteyen zât!.. Bu mukaddemeye dikkat et; zira hurafatın kapısı bu yerden açılır. Ve bab-ı tahkik dahi bunun ile seddolur. Hem de kıssadan hisse ve meyl-üt terakkiyle mütekaddimînin esasları üzerine bina ve seleflerin mevrusatında tasarruf ve ziyadeye cesaret bu şûristanda mahvolur. Eğer istersen meşhur Molla Nasreddin Efendi'ye de: "Bu garib sözler umumen senin midir?" Elbette sana diyecektir: "Şu sözler cildleri dolduruyor. Epeyce ömür ister. Zira bütün sözlerim nevadirden değildir. Ben hocayım. Onların zekatını da bana verseler razıyım ve kâfidir. Fazlasını istemem. Zira zarafetimi

tabiîlikten çıkarıp tasannua kalbeder." Yahu, bu kökten hurafat ve mevzuat biter ve tenebbüt eder ve doğru şeyin kuvvetini bitirir.

Hâtime

İhsan-ı İlahîden fazla ihsan, ihsan değildir. Bir dane-i hakikat bir harman hayalâta müreccahtır. İhsan-ı İlahî ile tavsifte kanaat etmek farzdır. Cem'iyete dâhil olan, cem'iyetin nizamını ihlâl etmemek gerektir. Bir şeyin şerefi neslinde değildir, zâtındadır. Bir şeyin aslını gösteren semeresidir. Birinin malına başka mal velev kıymetli de olsa karışırsa, malını kıymetsiz ettiği gibi, haczetmesine dahi sebeb olur. Şimdi bu noktalara istinaden derim ki: Tergib veya terhib için avamperestane tervic ve teşvik ile bazı ehadîs-i mevzuayı İbn-i Abbas gibi zâtlara isnad etmek büyük bir cehalettir. Evet hak müstağnidir. Hakikat ise, zengindir. Tenvir-i kulûba ziyaları kâfidir. Müfessir-i Kur'an olan ehadîs-i sahiha bize kifayet eder. Ve mantığın mizanıyla tartılmış olan tevarih-i sahihaya kanaat ederiz.

Beşinci Mukaddeme

Mecaz, ilmin elinden cehlin eline düşse hakikate inkılab eder, hurafata kapı açar. Şöyle ki: Mecazat ve teşbihat, ne vakit cehlin yesar-ı muzlimanesi, ilmin yemin-i nuranîsinden kaçırıp gasbetse veyahut mecaz ile teşbih bir uzun ömür sürseler, hakikate inkılab ederek taravet ve zülâlinden boş olup, şarab iken serab ve nazenin ve hasnâ iken acuze-i şemtâ ve kocakarı olur. Evet mecaz şeffafiyetiyle şu'le-i hakikat ondan telemmu' eder. Fakat hakikata inkılabıyla kesif olup, hakikat-ı asliyeyi münkesif eder. Lâkin bu tahavvül bir kanun-u fıtrîdir.

Buna şahid istersen, lügatın teceddüd ve tegayyüratının ve iştirak ve teradüfün sırlarına müracaat et. İyi kulak versen işiteceksin ki: Selefin zevklerine giden çok kelimatı veya

hikâyatı veya hayalâtı veya maânî, ihtiyar ve zînetsiz olduklarından halefin heves-i şebabanelerine tevafuk etmediklerinden meyl-i teceddüde ve fikr-i icada ve cür'et-i tağyire sebeb olmuşlardır. Bu kaide lügatta olduğu gibi, hayalât ve maânî ve hikâyatta dahi cereyan eder. Öyle ise herşeye zahire göre hükmetmemek gerektir. Muhakkikin şe'ni; gavvas olmak, zamanın tesiratından tecerrüd etmek, mazinin a'makına girmek, mantığın terazisiyle tartmak, herşeyin menbaını bulmaktır. Bu hakikate beni muttali eden, bir vakit sabavetimde ay tutuldu. Vâlidemden sual ettim. Dedi ki: "Yılan Ay'ı yutmuş." Dedim: "Neden daha görünüyor?" dedi ki: "Âsumanın yılanı nim-şeffaftır."

İşte bak: Nasıl teşbih hakikat olup hayluletiyle hakikat-ı hali münhasif etmiştir. Zira mail-i kamer, mıntakat-ül büruc ile re's ve zenebde tekatu' ettiklerinden o iki daire-i mevhumeden iki kavisi, yılanın müradifi olan tinnîn ile ehl-i heyet bir teşbihe binaen tesmiye eylediler. Zâten ay re's veya zenebe ve güneş dahi ötekisine gelirse; arzın hayluletiyle inhisaf vuku bulur...

Ey benim şu müşevveş sözlerimden usanmayan zât! Bu mukaddemeye dahi dikkat et. Bir hurdebîn ile bak. Zira bu asıl üzerine pek çok hurafat ve hilafat tevellüd ederler. Mantığı ve belâgatı rehber etmek gerektir.

Hâtime

Mana-yı hakikînin bir sikkesi olmak gerektir. O sikkeyi teşhis eden, makasıd-ı şeriatın müvazenesinden hasıl olan hüsn-ü mücerreddir. Mecazın cevazı ise, belâgatın şeraiti tahtında olmak gerektir. Yoksa mecazı hakikat ve hakikatı mecaz suretiyle görmek, göstermek; cehlin istibdadına kuvvet vermektir. Evet herşeyi zahire hamlettire ettire nihayet Zahiriyyun meslek-i müteassifesini tevlid etmek şanında olan meyl-üt tefrit ne derecede muzır ise; öyle de herşeye mecaz nazarıyla baktıra baktıra nihayette Bâtıniyyunun mezheb-i bâtılasını intac etmek şe'ninde olan hubb-u ifrat dahi çok derece daha muzırdır.

Hadd-i evsatı gösterecek, ifrat ve tefriti kıracak yalnız felsefe-i şeriatla belâgat ve mantık ile hikmettir. Evet hikmet derim, çünki hayr-ı kesîrdir. Şerri vardır; fakat cüz'îdir. Usûl-i müsellemedendir ki: Şerr-i cüz'î için hayr-ı kesîri tazammun eden emri terk etmek, şerr-i kesîri işlemek demektir. Ehven-üş şerri ihtiyar elzemdir. Evet eski hikmetin hayrı az, hurafatı çok, ezhan istidadsız, efkâr taklid ile mukayyed, cehl avamda hükümferma olduklarından selef bir derece hikmetten nehyettiler. Fakat şimdiki hikmet ona nisbeten maddî cihetinde hayrı çok, yalanı az; efkâr dahi hür, marifet hükümfermadır. Zâten her zamanın bir hükmü olmak gerektir.

Altıncı Mukaddeme

Meselâ: Tefsirde mezkûr olan herbir emir, tefsirden olmak lâzım gelmez. İlim ilme kuvvet verir. Tahakküm etmemek şarttır. Şöyle müsellemattandır ki: Hendese gibi bir san'atta mahir olan zât, tıb gibi başka san'atta âmi ve tufeylî ve dahîl olabilir. Ve kavaid-i usûliyedendir ki: Fakîh olmayan, velev ki usûl-ül fıkıhta müçtehid olsa, icma-ı fukahada muteber değildir. Zira o, onlara nisbeten âmidir.

Hem de hakaik-i tarihiyedendir ki: Bir şahıs çok fenlerde meleke sahibi ve mütehassıs olamaz. Ancak ferîd bir adam, dört veya beş fenlerde mütehassıs olabilir. Umuma el atmak, umumu terk etmek demektir. Bir fende meleke, o fennin suret-i hakikiyesidir. Onunla temessül etmek gerektir. Zira bir fende mütehassıs ve malûmat-ı sairesini mütemmime ve meded verici etmez ise malûmat-ı perişanından bir suret-i acibe temessül edecektir.

Tenvir için bir latife-i faraziyedir:

Nasılki başka âlemden bu küreye gelen tasvirci bir nakkaş farz olunsa; halbuki ne insanı ve ne insanın gayrısı, tam suretini görmemiş belki herbirisinden bazı a'zâsını

görmekle insanın tasviri veyahut gördüğü eşyanın umumundan bir sureti tasvir etmek isterse; meselâ: İnsandan gördüğü bir el, bir ayak, bir göz, bir kulak, yarı yüz ve burun ve amame gibi şeylerin terkibiyle bir insanın timsali; yahut nazarına tesadüf eden atın kuyruğu, devenin boynunu; insanın yüzünü, arslanın başı bir hayvanın sureti yapsa; nasılki imtizacsızlıkla kabil-i hayat olmadığı için şerait-i hayat böyle u'cubelere müsaid değildir diyecekler ve nakkaşı müttehem edecekler.

Şimdi bu kaide, fenlerde aynen cereyan eder. Çaresi odur ki: Bir fenni esas tutup sair malûmatını avzen [2] ve zenav gibi yapmaktır. Hem de âdât-ı müstemirredendir ki; kitab-ı vâhidde ulûm-u kesîre tezahüm eder. Zira ulûm birbirini intac ve birbirinin elini tutmakla teanuk ve tecavüb ettiklerinden o derecede iştibak hasıl olur ki; bir fende te'lif olunan bir kitabda o fennin mesaili o kitabın muhteviyatına nisbeti ancak zekatı çıkabilir. Bu sırdan gaflet iledir ki; bir şeriat veya bir tefsir kitabında istitraden derc olunmuş bir mes'eleyi gören bir zahirperest veya mugalatacı bir adam der ki: "Şeriat ve tefsir böyle." der. Eğer dost olsa diyecek: "Bunu kabul etmeyen müslüman değildir." Şayet düşman olsa, o bahane ile der: Şeriat veya tefsir (hâşâ) yanlış.

Ey ifrat ve tefrit sahibleri!.. Tefsir ve şeriat başkadır, tefsir ve şeriatta te'lif olunan kitab yine başkadır. Zira kitab daha geniştir. O dükkânda cevherden başka kıymetsiz şeyler dahi bulunur. Eğer bunu fehmedebildin; hayse beyseden kurtulacaksın. Dikkat et, nasılki bir evin levazım-ı mütenevviası yalnız bir san'atkârdan alınmaz, belki herbir hacette o san'atta mütehassıs olana müracaat olmak gerektir. Öyle de saadet-saray-ı kemalâtta o kanuna tatbik-i hareket etmek gerektir. Acaba görülmüyor mu ki; birinin saati kırılsa terziye saatimi dik dese; yuhadan başka cevab var mıdır?..

İşaret: Bu mukaddemenin üss-ül esası budur ki: Sâni'-i Zülcelal'in hilkat-i âlemde cari ve taksim-ül a'mal

kaidesinden akan kanun-u tekemmül ve terakkide mündemiç olan rıza ve işaretinin imtisali farz iken, itaat tamam edilmemiştir. Şöyle: Kaide-i taksim-ül a'mali muktezi olan hikmet-i İlahiyenin dest-i inayetiyle beşerin mahiyetinde ekmiş olduğu istidadat ve müyulatla şeriat-ı hilkatin farz-ül kifayesi hükmünde olan fünun ve sanayiin edasına bir emr-i manevî vermişken, sû'-i istimalimiz ile o istidaddan tevellüd eden meyle kuvvet ve meded verici olan şevki bu hırs-ı kâzib ve şu re's-i riya olan meyl-üt tefevvuk ile zayi' edip söndürdük. Elbette isyan eden, cehenneme müstehak olur. Biz de bu hilkat denilen şeriat-ı fıtriyenin evamirine imtisal edemediğimizden cehennem-i cehl ile muazzeb olduk. Bu azabdan bizi kurtaracak, taksim-ül a'mal kanunuyla amel etmektir. Zira seleflerimiz taksim-ül a'malin ameli ile cinan-ı ulûma dâhil olmuşlardır.

Hâtime

Bir gayr-ı müslim yalnız mescide girmekle müslüman olmasına kâfi olmadığı gibi; tefsirin veya şeriatın kitablarına, hikmet veya coğrafya veya tarih gibi bir fennin mes'elesi girmesiyle tefsir veya şeriat olamaz. Hem de bir müfessir veya fakîh mütehassıs olmak şartıyla, hükmü yalnız nefs-i şeriat ve tefsirde hüccettir. Yoksa tufeylî olarak izinsiz tefsir, şeriat kitablarına girmiş emirlerde hüccet değildir. Zira onlarda tufeylî olabilir. Nâkile itab yoktur. Evet bir fende sözü hüccet olanın sair fenlerde nakil veya dava cihetiyle hükmünü hüccet tutmak, taksim-ül mehasin ve tefrik-ül mesaî olan kanun-u İlahîsine vech-i rıza göstermemek demektir.

Hem de mantıkça müsellemdir ki: Hüküm, mevzu ile mahmulün yalnız vechün-mâ ile tasavvurlarını iktiza eder. Ve onların teşrihat-ı sairesi ise, o fenden değildir. Başka fennin mesailinden olmak gerektir.

Hem de mukarrerdir ki; âmm, hassa delalat-ı selâsenin hiçbirisi ile delalet etmez. Meselâ: Tefsir-i Beyzavî'de بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ olan âyetinde Ermeniye ve Azerbaycan Dağlarının mabeyninde olan teviline nazar-ı kat'î ile bakmak, en büyük

mantıksızlıktır. Zira esasen nakildir. Hem de tayini Kur'an'ın medlûlü değildir. Tefsirden sayılmaz. Zira o tevil, âyetin bir kaydının başka fenne istinaden bir teşrihidir. Binaenaleyh o müfessir-i celilin tefsirdeki meleke-i rasihasına böyle zayıf noktaları bahane tutmak, şübheleri îras etmek, insafsızlıktır. İşte asıl hakaik-i tefsir ve şeriat meydandadır. Yıldızlar gibi parlıyor. O hakaikteki vuzuh ve kuvvettir, benim gibi bir âcize cesaret veriyor. Ben de dava ederim: Tefsirin ve şeriatın ne kadar hakaik-i esasiyesi varsa birer birer nazar-ı tedkike getirilse, görülür ki; hakikatten çıkıp hikmet ile tartılıp hak olarak hakka munsarıftır. Ne kadar şübheli noktalar varsa; umumen cerbezeli zihinlerden çıkıp sonra da onlara karışmış. Kimin asl-ı hakikatlerine bir şübhesi varsa; işte meydan kendini izhar etsin!..

Yedinci Mukaddeme

Mübalağa ihtilâlcidir. Şöyle ki: Beşerin seciyelerindendir, telezzüz ettiği şeyde meyl-üt tezeyyüd ve vasfettiği şeyde meyl-ül mücazefe ve hikâye ettiği şeyde meyl-ül mübalağa ile, hayali hakikata karıştırmaktır. Bu seciye-i seyyie ile iyilik etmek, fenalık etmek demektir. Bilmediği halde tezyidinden noksan, ıslahından fesad, medhinden zemm, tahsininden kubh tevellüd eder. Zira müvazenet ve tenasübden naşi olan hüsnü, مِنْ حَيْثُ لاَ يَشْعُرُ ihlâl eder. Nasılki bir ilâcı istihsan edip izdiyad etmek, devayı dâ'e inkılab etmektir. Öyle de hiçbir vakit hak ona muhtaç olmayan mübalağalı tergib ve terhib ile, gıybeti katle müsavi veya ayakta bevletmek zina derecesinde göstermek veya bir dirhemi tasadduk etmek hacca mukabil tutmak gibi müvazenesiz sözler, katl ve zinayı tahfif ve haccın kıymetini tenzil ediyorlar. Bu sırra binaen: Vaiz hem hakîm, hem muhakemeli olmalıdır. Evet müvazenesiz vaizler, çok hakaik-i neyyire-i diniyenin husufuna sebeb olmuşlardır. Meselâ: İnşikak-ı Kamer olan

mu’cize-i mütevatire-i bahireyi, meyl-ül mücazefe ile, arza nüzul ile peygamberin cebine girip çıkmış olan ilâve, o güneş-misal mu’cizeyi Süha yıldızı gibi mahfî ve kamer-misal olan bürhan-ı nübüvveti münhasif ettiği gibi münkirlerinin bahanelerine kapılar açtı.

Hasıl-ı kelâm: Her muhibb-i dine ve âşık-ı hakikata lâzımdır: Herşeyin kıymetine kanaat etmek ve mücazefe ve tecavüz etmemektir. Zira mücazefe kudrete iftiradır ve “Daire-i imkânda daha ahsen yoktur.” olan sözü, İmam-ı Gazalî’ye dediren hilkatteki kemal ve hüsne adem-i kanaattır ve istihfaf demektir.

Ey muhatab efendi! Bazan bürhanın hizmetini temsil de görüyor. Öyleyse bak nasıl elmas, altun, gümüş, rasas, hadîd ilh… herbirinin birer kıymet ve hâsiyet-i mahsusası vardır ve mütehaliftir. Öyle de: Dinin makasıdı, kıymet ve edillece mütefavittir. Birinin yeri hayal olsa, ötekinin vicdandır. Beriki, sırrın sırrındadır. Evet ticarette bir fels veya on para yerinde bir elmas veya bir altunu verse, nasıl sefahetine hüküm ve tasarruftan haczolunur. Aks-i kaziyye ile olsa, pek yerinde yuha işitecek. Ve tüccar olmaya bedel, hayyal bir maskara olduğu gibi. Kezalik hakaik-i diniyeyi temyiz etmeyen ve herbirisine müstehak olduğu hak ve itibarı vermeyen ve her hükümde şeriatın sikkesini tanımayan, hattâ o fabrika-i muazzamadaki eczalar, herbiri mihveri üzerinde hareketine sekte veren gayr-ı mümeyyizler, herbiri bir acemî adama benzer ki; gayet muntazam ve cesîm bir makine içinde küçük ve latif bir çarkı görüyor ki, hareket ve vaziyette büyük çarklara nazar-ı sathîsince münasib görünmediğinden, makine fenninde behresizliğiyle beraber, gurur-u nefs nazar-ı sathîsini iğfal ile aldatarak, ıslah niyetiyle vaz’-ı muntazamadan tağyire teşebbüs edip bilmediği halde fabrikayı herc ü merc eder, başını yer…

Elhasıl: Şeriatın herbir hükmünde Şâri’in bir sikke-i itibarı vardır. O sikkeyi okumak lâzımdır. Sikkenin kıymetinden başka o hüküm herşeyden müstağnidir. Hem de lafz-perdazane ve mübalağa-cûyane ve ifratperveranelerin

tezyin ve tasarruflarından bin derece müstağnidir. Dikkat olunsun ki, böyle mücazifler nasihat ettikleri vakitte nazar-ı hakikatte ne derece çirkin oluyorlar. Ezcümle: Bunlardan birisi bir mecma'-ı azîmde müskirattan tenfir yolunda zecr-i şer'î ile kanaat etmeden öyle birşey demiş ki, yazmasından ben hicab ettim. Yazdıktan sonra çizdim. Ey herif!. Bu sözlerinle şeriata adavet ediyorsun. Farazâ sadîk olsan, sadîk-ı ahmak olursun. Adüvv-üd dinden daha muzırsın.

Hâtime

Ey hariçten ve uzaktan İslâmiyeti tenkid etmeye çalışan insafsızlar! Aldanmayın.. muhakeme edin.. nazar-ı sathî ile iktifa etmeyiniz... Zira şu sizin bahanelerinize sebeb olanlar, lisan-ı şeriatta ülema-i sû' ile müsemmadırlar. Onların müvazenesizlik, zahirperestliklerinden neş'et eden hicabın maverasına bakınız. Göreceksiniz ki: Herbir hakikat-ı İslâmiye necm-i münir gibi bürhan-ı neyyirdir. Nakş-ı ezel ve ebed, üzerinde görünüyor. Evet kelâm-ı ezelîden gelen ebede gidecektir. Fakat esefâ! Hubb-u nefis ve tarafdar-ı nefis ve acz ve enaniyetten neş'et eden teberri-i nefs ile kendi kabahatini başkasına atıyor. Şöyle yanlışa muhtemel olan sözünü veya hataya kabil olan fiilini, bir büyük zâta veyahut muteber bir kitaba, hattâ bazan dine, çok defa hadîse, en-nihayet kadere isnad etmekle, kendini teberri etmek istiyor. Hâşâ sümme hâşâ... Nurdan zulmet gelmez. Kendi âyinesinde görülen yıldızları setretse de, semadaki yıldızları setredemez. Fakat kendi göremez.

Ey mu'teriz ağa!.. Ağlamak isteyen çocuk gibi veya intikam isteyen kînedar düşman gibi bahane mahane aramakla hilaf-ı şeriatla vücuda gelen ahvali ve sû'-i tefehhümden neş'et eden şübehatı sened tutmak, İslâmiyete leke getirmek pek büyük insafsızlıktır. Zira bir müslimin herbir sıfatı İslâmiyetten neş'et etmek lâzım gelmez.

Sekizinci Mukaddeme

Temhid: Şu gelen uzun mukaddemeden usanma. Zira nihayeti, nihayet derecede mühimdir. Hem de şu gelen mukaddeme, her kemali mahveden ye'si öldürür. Ve herbir saadetin mayesi olan ümidi hayatlandırır. Ve mazi başkalara ve istikbal bize olacağına beşaret verir. Taksime razıyız. İşte mevzuu: Ebna-yı maziyle ebna-yı müstakbeli müvazene etmektir. Hem de mekatib-i âliyede elif ve bâ okunmuyor. Mahiyet-i ilim bir dahi olsa, suret-i tedrisi başkadır. Evet mazi denilen mekteb-i hissiyatla, istikbal denilen medrese-i efkâr bir tarzda değildir. Evvelâ: Ebna-yı maziden muradım, İslâmların gayrısından onuncu asırdan evvel olan kurûn-u vustâ ve ûlâdır. Amma millet-i İslâm, üçyüz seneye kadar mümtaz ve serfiraz ve beşyüz seneye kadar filcümle mazhar-ı kemaldir. Beşinci asırdan onikinci asra kadar ben maziyle tabir ederim, ondan sonra müstakbel derim. Bundan sonra malûmdur ki: İnsanda müdebbir-i galib, ya akıl veya basardır. Tabir-i diğer ile ya efkâr veya hissiyattır. Veyahut ya haktır veya kuvvettir. Veyahut ya hikmet veya hükûmettir. Veyahut ya müyulat-ı kalbiyedir veya temayülat-ı akliyedir. Veyahut ya heva veya hüdadır. Buna binaen görüyoruz ki: Ebna-yı mazinin bir derece safi olan ahlâk ve hâlis olan hissiyatları galebe çalarak, gayr-ı münevver olan efkârlarını istihdam ederek şahsiyat ve ihtilafat meydanı aldı. Fakat ebna-yı müstakbelin bir derece münevver olan efkârları heves ve şehvetle muzlim olan hissiyatlarına galebe ederek emrine müsahhar eylediğinden, hukuk-u umumiyenin hükümferma olacağı muhakkak oldu. İnsaniyet bir derece tecelli etti. Beşaret veriyor ki: Asıl insaniyet-i kübra olan İslâmiyet, sema-i müstakbelde ve Asya'nın cinanı üzerinde bulutsuz güneş gibi pertev-efşan olacaktır.

Vakta ki mazi derelerinde hükümferma olan garaz ve husumet ve meyl-üt tefevvuku tevlid eden hissiyat ve müyulat ve kuvvet idi. O zamanın ehlini irşad için iknaiyat-ı hitabiye kâfi idi. Zira hissiyatı okşayan ve müyulata tesir ettiren, müddeayı müzeyyene ve şaşaalandırmak veyahut hâile veya kuvve-i belâgatla hayale me'nus kılmak, bürhanın

yerini tutar idi. Fakat bizi onlara kıyas etmek, hareket-i ric'iyye ile o zamanın köşelerine sokmak demektir. Herbir zamanın bir hükmü var. Biz delil isteriz, tasvir-i müddea ile aldanmayız.

Vakta ki hal sahrasında istikbal dağlarına daima yağmur veren hakaik-i hikmetin maden-i tebahhuratı efkâr ve akıl ve hak ve hikmet olduklarından ve yeni tevellüde başlayan meyl-i taharri-i hakikat ve aşk-ı hak ve menfaat-ı umumiyeyi menfaat-ı şahsiyeye tercih ve meyl-i insaniyetkâraneyi intac eyleyen berahin-i katıadan başka isbat-ı müddea birşeyle olmaz… Biz ehl-i haliz, namzed-i istikbaliz. Tasvir ve tezyin-i müddea, zihnimizi işba' etmiyor. Bürhan isteriz.

Biraz da iki sultan hükmünde olan mazi ve istikbalin hasenat ve seyyiatlarını zikredelim. Mazi ülkesinde ekseriyetle hükümferma, kuvvet ve heva ve tabiat ve müyulat ve hissiyat olduğundan; seyyiatından biri, herbir emirde, -velev filcümle olsun- istibdad ve tahakküm var idi. Hem de meslek-i gayra husumete, kendi mesleğine iltizam ve muhabbetten daha ziyade ihtimam olunur idi. Hem de bir şahsa husumetin, başkasının muhabbeti suretinde tezahürü idi. Hem de keşf-i hakikata mani olan iltizam ve taassub ve tarafdarlığın müdahaleleri idi. Hasıl-ı kelâm: Müyulat muhtelife olduklarından tarafdarlık hissi, herşeye parmak vurmak ile ihtilafatla ihtilâl çıkarıldığından, hakikat ise kaçıp gizlenirdi. Hem de istibdad-ı hissiyatın seyyielerindendir ki: Mesalik ve mezahibi ikame edecek, galiben taassub veya tadlil-i gayr veya safsata idi. Halbuki üçü de nazar-ı şeriatta mezmum ve uhuvvet-i İslâmiyeye ve nisbet-i hemcinsiyeye ve teavün-ü fıtrîye münafîdir. Hattâ o derece oluyor; bunlardan biri taassub ve safsatasını terkederek nâsın icma' ve tevatürünü tasdik ettiği gibi, birden mezheb ve mesleğini tebdil etmeye muztar kalıyor. Halbuki taassub yerinde hak ve safsata yerinde bürhan ve tadlil-i gayr yerinde tevfik ve tatbik ve istişare ederse, dünya birleşse hak olan mezheb ve mesleğini bir parça tebdil edemez. Nasılki zaman-ı saadette ve selef-i sâlihîn zamanlarında hükümferma hak ve bürhan

ve akıl ve meşveret olduklarından, şükûk ve şübehatın hükümleri olmaz idi. Kezalik görüyoruz ki: Fennin himmetiyle, zaman-ı halde filcümle, inşâallah istikbalde bitamamihi hükümferma kuvvete bedel hak ve safsataya bedel bürhan ve tab'a bedel akıl ve hevaya bedel hüda ve taassuba bedel metanet ve garaza bedel hamiyet ve müyulat-ı nefsaniyeye bedel temayülat-ı ukûl ve hissiyata bedel efkâr olacaklardır; karn-ı evvel ve sâni ve sâlis'teki gibi ve beşinci karn'a kadar filcümle olduğu gibi. Beşinci asırdan şimdiye kadar kuvvet hakkı mağlub eylemiş idi.

Saltanat-ı efkârın icra-yı hasenesindendir ki: Hakaik-i İslâmiyetin güneşi, evham ve hayalât bulutlarından kurtulmuş, her yeri tenvire başlamıştır. Hattâ dinsizlik bataklığında taaffün eden adamlar dahi o ziya ile istifadeye başlamıştırlar. Hem de meşveret-i efkârın mehasinindendir ki: Makasıd ve mesalik, bürhan-ı katı' üzerine teessüs ve her kemale mümidd olan hakk-ı sabit ile hakaiki rabteylemesidir. Bunun neticesi; bâtıl, hak suretini giymekle efkârı aldatmaz.

Ey ihvan-ı müslimîn!.. Hal, lisan-ı hal ile bize beşaret veriyor ki: Sırr-ı قَدْ جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ boynunu kaldırmış, el ile istikbale işaret edip, yüksek ses ile ilân ediyor ki: Dehre ve tabayi'-i beşere, damen-i kıyamete kadar hâkim olacak, yalnız âlem-i kevnde adalet-i ezeliyenin tecelli ve timsali olan hakikat-ı İslâmiyettir ki, asıl insaniyet-i kübra denilen şey odur.

İnsaniyet-i suğra denilen mehasin-i medeniyet, onun mukaddemesidir. Görülmüyor mu ki: Telahuktan neş'et eden tenevvür-ü efkâr ile toprağa benzeyen evham ve hayalâtı hakaik-i İslâmiyenin omuzu üzerinden hafifleştirmiştir. Bu hal gösteriyor ki: Nücum-u sema-yı hidayet olan o hakaik tamamen inkişaf ve tele'lü' ve lem'a-nisar olacaktır. عَلَى رَغْمِ اُنُوفِ اْلاَعْدَاءِ

Eğer istersen istikbal içine gir, bak! Hakikatlerin meydanında hikmetin taht-ı nezaret ve murakabesinde teslis içinde tevhidi arayanlar, safsata ederek asıl tevhid-i mahz ve itikad-ı kâmil ve akl-ı selim kabul ettiği akide-i hak ile

mücehhez ve seyf-i bürhan ile mütekallid olanlarla mübareze ve muharebe ederse; nasıl birden mağlub ve münhezim oluyor...

Kur’an’ın üslûb-u hakîmanesine yemin ederim ki: Nasara’yı ve emsalini havalandırarak dalalet derelerine atan, yalnız aklı azl ve bürhanı tard ve ruhbanı taklid etmektir. Hem de İslâmiyeti daima tecelli ve inbisat-ı efkâr nisbetinde hakaiki inkişaf ettiren, yalnız İslâmiyetin hakikat üzerinde olan teessüs ve bürhan ile takallüdü ve akıl ile meşvereti ve taht-ı hakikat üstünde bulunması ve ezelden ebede müteselsil olan hikmetin desatirine mutabakat ve muhakâtıdır. Acaba görülmüyor: Âyâtın ekser fevatih ve havatiminde nev’-i beşeri vicdana havale ve aklın istişaresine hamlettiriyor. Diyor: اَفَلاَ يَنْظُرُونَ ve فَانْظُرُوا ve اَفَلاَ يَعْقِلُونَ ve مَا يَشْعُرُونَ ve تَفَكَّرُوا ve اَفَلاَ يَتَذَكَّرُونَ ve يَتَدَبَّرُونَ ve مَا يَعْقِلُونَ ve يَعْلَمُونَ ve فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى اْلاَلْبَابِ Ben dahi derim: فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى اْلاَلْبَابِ

Hâtime

فَاعْتَبِرُوا يَا اُولِى اْلاَلْبَابِ Zahirden ubûr ediniz! Hakikat sizi bekliyor. Fakat gördüğünüz vakit incitmeyiniz. Esah ve lâzım...

Dokuzuncu Mukaddeme

Ukûl-ü selime yanında muhakkaktır ki: Hilkatte hayır asıl, şer ise tebaîdir. Hayır küllî, şer cüz’îdir. Şöyle görünüyor ki: Âlemin herbir nev’ine dair bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir. Fen ise, kavaid-i külliyeden ibarettir. Külliyet-i kaide ise, o nev’de olan hüsn-ü intizamına keşşaftır. Demek cemi’ fünun, hüsn-ü intizama birer şahid-i sadıktır. Evet külliyet intizama delildir. Zira birşeyde intizam olmazsa, hüküm külliyetiyle cereyan edemez. Çok istisnaâtıyla perişan oluyor. Bu şahidleri tezkiye eden, nazar-ı hikmetle istikra-i tâmmdır. Fakat bazan intizam görülmüyor. Çünki

dairesi, ufk-u nazardan daha geniş, tamamen tasavvur ve ihata olunmadığı için, nizamın tasvir-i bîmisali kendini gösteremiyor. Binaenaleyh umum fününun şehadetleriyle ve nazar-ı hikmetten neş'et eden istikra-i tâmmın tasdikıyla sabittir ki: Hilkat-i âlemde maksud-u bizzât ve galib-i mutlak, yalnız hüsün ve hayr ve hak ve kemaldir. Amma şer ve kubh ve bâtıl ise; tebaiye ve mağlube ve mağmuredirler. Eğer çendan savlet etseler de muvakkattır. Hem de sabittir ki: Ekrem-i halk benî-Âdemdir. İstidadı ve san'atı buna şahiddir. Hem de benî-Âdemin en eşrefi, ehl-i hak ve hakikat olan doğru Müslümanlardır. Hakaik-i İslâmiyet buna şehadet ettiği gibi istikbalin vukuatı da tasdik edecektir. Hem de sabittir ki: Ekmel-i küll Muhammed'dir (Aleyhissalâtü Vesselâm). Mu'cizatı ve ahlâk-ı kâmilesi şehadet ettiği gibi, muhakkikîn-i nev'-i beşer de tasdik ederler. Hattâ a'dası da teslim ediyorlar ve etmeye mecburdurlar.

Vakta ki bu böyle, şu şöyle ve o öyledir. Acaba nev'-i beşer şekavetiyle o fünunların şehadetini cerh ve istikra-i tâmmı nakz ve ibtal ve meşiet-i İlahiyesinin karşısında temerrüd, taannüde muktedir olacak mıdır? Kellâ, muktedir olmaz ve olamaz. Âdil ve Hakîm-i Mutlak'ın Rahman ve Rahîm ismine kasem ederim: Nev'-i beşer, şer ve kubh ve bâtılı, zahmetsiz yani (biselâmet-il emr) ile hazmedemeyecektir. Hem de hikmet-i İlahiye müsaade etmeyecektir.

Evet hukuk-u umumiye-i kâinata cinayet eden afvolunmaz, râh-ı adem verilmez. Evet binler sene şerrin galebesi yalnız bu dünyada en ekall bin sene mağlubiyet-i mutlaka ile netice verecektir. Âlem-i uhrada hayır, şerri i'dam-ı ebedî ile mahkûm edecektir. Yoksa âlemin muntazama ve mükemmele ve evamir-i İlahiyeye mutia olan sair enva' ve ecnas; bu perişan ve şekavetçi olan nev'-i beşeri kendileri içinde kabul etmeyerek, hukuk-u vücuddan ıskat ve zulmethane-i ademe nefy ve vazife-i hilkatten tardetmek, iktiza ve arz-ı hal edeceklerdir. Bu ise bütün istidadat-ı beşeriyeyi ve âlemde saltanat sürmek ve âhirette

saadet-i ebediyeye mazhar olmak için mücehhez edilen kabiliyatı ve müyulatı abes ve beyhude olmaklığı istilzam eder. Abes ise istikra-i tâmma münakız olduğu gibi Sâni'-i Hakîm'in hikmetine dahi muarız ve Nebiyy-i Sadık'ın hükmüne de muhaliftir. Evet istikbal bu davaların bir kısmını tasfiye edecektir. Fakat tamam tasfiyesi ise âhirette görülecektir. Şöyle:

Eşhastan kat'-ı nazar, nev'î ve umumî hüsn ve hakkın meydan-ı galebesi istikbaldir. Biz ölsek, milletimiz bâkidir. Kırk sene ile razı değiliz. En ekall bin sene galebeyi isteriz. Lâkin hem şahsî, hem umumî, hem cüz'î, hem küllî olan hüsn, hak ve hayır ve kemalin meydan-ı galebesi ve mahkeme-i kübrası; ve beşeri, sair ihvanı olan kâinat-ı

muntazama gibi tanzim ve istidadıyla mütenasib tecziye ve mükâfat veren, yalnız dâr-ı âhirettir. Zira onda hak ve adalet-i mahza tecelli edecektir. Evet bu dar dünya, beşerin cevherinde mündemiç olan istidadat-ı gayr-ı mahdude ve ebed için mahluk olan müyulat ve arzularının sünbüllenmesine müsaid değildir. Beslemek ve terbiye için başka âleme gönderilecektir. İnsanın cevheri büyüktür, mahiyeti âliyedir, cinayeti dahi azîmdir. İntizamı da mühimdir, sair kâinata benzemez; intizamsız olamaz. Evet ebede namzed olan büyüktür; mühmel kalamaz, abes olamaz. Fena-i mutlak ile mahkûm olamaz. Adem-i sırfa kaçamaz. Cehennem ağzını, Cennet dahi ağuş-u nazendaranesini açıp bekliyorlar.

Hâtime

İslâm'ın ve Asya'nın istikbali, uzaktan gayet parlak görünüyor. Çünki Asya'nın hâkim-i evvel ve âhiri olan İslâmiyetin galebesi için dört-beş mukavemet-sûz kuvvetler ittifak ve ittihad etmektedirler.

Birinci Kuvvet: Maarif ve medeniyet ile mücehhez olan İslâmiyetin kuvvet-i hakikiyesidir.

İkincisi: Tekemmül-ü mebadi ve vesaitle mücehhez olan ihtiyac-ı şediddir.

Üçüncüsü: Asya'yı gayet sefalette, başka yerleri nihayet refahette görmekten neş'et eden tenebbüh-ü tâm ve teyakkuz-u kâmil ile mücehhez olan gıbta ve rekabet ve kin-i muzmerdir.

Dördüncüsü: Ehl-i tevhidin düsturu olan tevhid-i kelime ve zeminin hâsiyeti olan itidal ve ta'dil-i mizac ve zamanın ziyası olan tenevvür-ü ezhan ve medeniyetin kanunu olan telahuk-u efkâr ve bedeviyetin lâzımı olan selâmet-i fıtrat ve zaruretin semeresi olan hafiflik ve cür'et-i teşebbüs ile mücehhez olan istidad-ı fıtrîdir.

Beşincisi: Bu zamanda maddeten terakkiye mütevakkıf olan i'la-yı kelimetullah; İslâmiyetin emriyle ve zamanın ilcaatıyla ve fakr-ı şedidin icbarı ile ve her arzuyu öldüren ye'sin ölmesiyle hayat bulan ümid ile mücehhez olan arzu-yu medeniyet ve meyl-i teceddüddür. Ve bu kuvvetlere yardım etmek için ecanib içine ihtilâl veren ve medeniyetleri ihtiyarlandıran mesavi-i medeniyetin mehasinine galebesidir. Ve sa'yin sefahete adem-i kifayetidir. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi: Din ve fazileti düstur-u medeniyet etmemeklikten neş'et eden müsaade-i sefahet ve muvafakat-ı şehvet-i nefistir.

İkincisi: Hubb-üş şehevat ve diyanetsizliğin neticesi olan merhametsizlikten neş'et eden maişetteki müdhiş müsavatsızlıktır. Evet şu diyanetsizlik Avrupa medeniyetinin içyüzünü öyle karıştırmış ki; o kadar fırak-ı fesadiyeyi ve ihtilâliyeyi tevlid etmiş. Farazâ habl-ül metin-i İslâmiye ve sedd-i Zülkarneyn gibi şeriat-ı garranın hakikatına iltica ve tahassun edilmezse, bu fırak-ı fesadiye, onların âlem-i medeniyetlerini zîr ü zeber edeceklerdir. Nasılki şimdiden tehdid ediyorlar.

Acaba hakikat-ı İslâmiyenin binler mesailinden yalnız zekat mes'elesi, düstur-u medeniyet ve muavenet olursa, bu belaya ve yılanın yuvası olan maişetteki müdhiş müsavatsızlığa deva-i şâfî olmayacak mıdır? Evet en mükemmel ve bozulmaz bir deva olacaktır.

Eğer denilse: Şimdiye kadar Avrupa’yı galib ettiren sebeb, bundan sonra neden etmesin?

Cevab: Bu kitabın mukaddemesini mütalaa et. Sonra buna da dikkat et. Sebeb-i terakkisi, herşeyi geç almak ve geç de bırakmak ve metanet etmek şe’ninde olan bürudet-i memleket ve mekân ve meskenin darlığı ve sâkinlerin kesretinden neş’et eden fikr-i marifet ve arzu-yu san’at ve deniz ve maden ve sair vesaitin müsaadesiyle hasıl olan teavün ve telahuk idi. Fakat şimdi tekemmül-ü vesait-i nakliye ile âlem bir şehr-i vâhid hükmüne geçtiği gibi, matbuat ve telgraf gibi vesait-i muhabere ve müdavele ile ehl-i dünya bir meclisin ehli hükmündedir. Velhasıl: Onların yükleri ağır, bizimki hafif olduğundan yetişip geçeceğiz. Eğer tevfik refik ola…

Hâtimenin Hâtimesi

Asya’nın bahtını, İslâmiyetin taliini açacak yalnız meşrutiyet ve hürriyettir. Fakat şeriat-ı garranın terbiyesinde kalmak şartıyla…

Tenbih: Mehasin-i medeniyet denilen emirler, şeriatın başka şekle çevrilmiş birer mes’elesidir…

Onuncu Mukaddeme

Bir kelâmda, her fehme gelen şeylerde mütekellim muahaze olunmaz. Zira mesûk-u lehülkelâmdan başka mefhumlar irade ile deruhde eder. İrade etmezse, itab olunmaz. Fakat garaz ve maksada mutlaka zâmindir. Fenn-i beyanda mukarrerdir: Sıdk ve kizb, mütekellimin kasd ve garazının arkasında gidiyorlar. Demek maksud ve mesâk-ı kelâmda olan muahaze ve tenkid mütekellime aittir. Fakat kelâmın müstetbeatı tabir olunan telvihat ve telmihatında ve suver-i maânî ve tarz-ı ifade ve maânî-i ûlâ tabir olunan vesail ve üslûb garazında olan günah ve muahaze; mütekellimin zimmetinde değil, belki örf ve âdete ve kabul-ü umumîye

aittir. Zira tefhim için, kabul-ü umumî ve örf, ihtiram olunur. Hem de eğer hikâye ise, halel ve hata mahkiyyun anh’a aittir. Evet mütekellim suver ve müstetbeatta muahaze olunmaz. Zira onlara el atmak, semeratını almak için değildir. Belki daha yukarı makasıdın dallarına çıkmak içindir. Eğer istersen kinaî şeylere dikkat et. Meselâ: “Filanın kılıncının bendi uzundur.” ve “Ramadı çoktur.” denildiği vakit, o adam uzun ve sahî ola… Ramad ve kılıncı hiç olmazsa da kelâm sadıktır. Eğer istersen misal ve müsül-i faraziyeye dikkat et. Göreceksin: İştihardan neş’et eden kıymet ve kuvvet ile müdavele-i efkâr ve akıllar arasında sefarete müstaid oluyorlar. Hattâ Mesnevî sahibi ve Sa’dî-i Şirazî gibi en doğru müellif ve en muhakkik hakîm, o müsül-i faraziyeyi istihdam ve istimal etmelerinden, müşahhat görmemişlerdir. Eğer bu sır sana göründü ve ışıklandı: Mumunu ondan yandır, kıssat ve hikâyetin köşelerine git. Zira cüz’de cari olan, bazan küllde dahi cari olabilir…

Tenbih: Üçüncü Makale’de müşkilât ve müteşabihat-ı Kur’aniyeye dair bir kaide gelecektir. İktiza-i makam ile şimdilik bir nebzesini zikredeceğiz. Şöyle: Vakta ki, Kitab-ı Hakîm’den maksud-u ehemm, ekseriyeti teşkil eden cumhurun irşadı idi. Çünki havass, avamın mesleğinden istifade edebilirler. Fakat avam ise, havassa hitab olunan kelâmı hakkıyla fehmedemezler. Halbuki cumhur ise ekseri avam ve avam ise me’lufat ve mütehayyelatından tecerrüd edip hakikat-ı mahza ve mücerredat-ı sırfeyi çıplak olarak göremezler. Fakat görmekleri temin edecek yalnız zihinlerinin te’nisi için, me’luf olan ziyy ve libas ile mücerredat arz-ı endam etmektir. Tâ mücerredatı, suver-i hayaliye arkasında temaşa etmekle görüp tanısın. Öyle ise hakikat-ı mahza, me’luflerini giyecektir. Fakat surete hasr-ı nazar etmemek gerektir. Bu sırra binaendir: Esalîb-i Arabda ukûl-ü beşere olan tenezzülât-ı İlahiye tabir olunan müraat-ı efhâm ve mümaşat-ı ezhan, Kur’an-ı Mu’ciz-ül Beyan’da cereyan etti. Ezcümle: فَاسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ ve يَدُ اللّٰهِ فَوْقَ اَيْدِيهِمْ ve جَاءَ رَبُّكَ ve emsali… Hem de تَغْرُبُ (الشَّمْسُ) فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ve

eşbahı... Hem de وَ اَلشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ ve nezairi bu üslûba birer mecradır. ذٰلِكَ الْكِتَابُ لاَ رَيْبَ فِيهِ

Hâtime

Sa'b olan bir kelâmın iğlak ve işkali, ya lafız ve üslûbun perişanlığından neş'et eder -bu kısım Kur'an-ı Vâzıh-ul Beyan'a yanaşmamıştır- veyahut mananın dakik, derin veyahut kıymetdar veyahut gayr-ı me'luf, gayr-ı mebzul olduğundan güya fehme karşı nazlanmak ve şevki arttırmak için kendini göstermemek ve kıymet ve ehemmiyet vermek ister; müşkilât-ı Kur'aniye bu kısımdandır.

Tenbih: Hadîs-i şerifte vârid olduğu gibi her âyetin birer zahir ve bâtın ve her zahir ve bâtının birer hadd ve muttala'ı ve her hadd ve muttala'ın çok şücûn ve gusûnu vardır. Ulûm-u İslâmiye buna şahiddir. Bu meratibin herbirinin birer derecesi, birer kıymeti, birer makamı vardır; temyiz lâzımdır. Lâkin tezahüm yoktur. Fakat iştibak iştibahı intac eder. Nasıl daire-i esbab daire-i akaide karıştırılsa; ya tevekkül namıyla bir betalet veya müraat-ı esbab namıyla bir itizali intac eder. Öyle de devair ve meratib tefrik olunmazsa, böyle neticeleri verir.

Onbirinci Mukaddeme

Kelâm-ı vâhidde ahkâm-ı müteaddide olabilir. Bir sadef, çok cevahiri tazammun edebilir. Zevil'elbabca mukarrerdir: Kaziye-i vâhide, müteaddid kazayâyı tazammun eder. O kaziyelerin herbiri ayrı birer madenden çıktığı gibi, ayrı ayrı birer semere de verir. Biri birinden fark etmeyen, haktan bîgane kalır. Meselâ: Hadîste denilmiş: اَنَا وَ السَّاعَةُ كَهذَيْنِ Yani: Ben ve kıyamet bu iki parmak gibiyiz. Mabeynimizde tavassut edecek peygamber yoktur. Veya hadîsin muradı ne ise haktır. Şimdi bu hadîs üç kaziyeyi mutazammındır:

Birincisi: Bu kelâm peygamberin kelâmıdır. Bu kaziye ise, tevatürün -eğer olsa- neticesidir.

İkincisi: Kelâmın mana-yı muradı hak ve sadıktır. Bu kaziye ise, mu'cizelerden tevellüd eden bürhanın neticesidir.

Bu ikisinde ittifak etmek gerektir. Fakat birincisini inkâr eden, mükâbir, kâzib olur. İkincisini inkâr eden adam dalalete gider, zulmete düşer.

Üçüncü kaziye: Bu kelâmda murad budur. Ve bu sadefte olan cevher budur; ben gösteriyorum. Bu kaziye ise teşehhi ile değil, içtihadın neticesidir. Zâten müçtehid olan başka müçtehidin taklidine mükellef değildir. Bu üçüncü kaziyede ihtilafat feveran ederler. Kāl u kîl buna şahiddir. Bunu inkâr eden adam eğer içtihad ile olsa, ne mükâbirdir ve ne küfre gider. Zira âmm, bir hâssın intifasıyla müntefî değildir. Binaenaleyh her eve kendi kapısıyla gitmek lâzımdır. Zira her evin bir kapısı var. Ve her kilidin bir anahtarı vardır...

Hâtime

Bu üç kaziye hadîste cereyanı gibi âyette de cereyan eder. Zira umumîdir. Fakat kaziye-i ûlâda bir fark-ı dakik vardır. Ve bundan başka bir kelâmda çok ahkâm-ı zımniye bulunur. Fakat hususîdir. Herbiri ayrı bir asıl, ayrı bir semeresi olabilir.

Tenbih: İltizam-ı hilaf ve taassub-u bârid ve meyl-üt tefevvuk ve hiss-i tarafdarlık ve vehmini bir asla irca' ile kendine özür göstermek, arzusuna muvafık olan zayıf şeyleri kavî görmek ve gayrın tenkisiyle kendi kemalini göstermek ve gayrı tekzib veya tadlil etmekle kendi sıdk ve istikametini ilân etmek gibi sefil ve süflî emirlerin menşei olan hubb-u nefis ile böyle makamlarda mugalata ederek çok bahaneler bulabilir. وَ اِلَى اللّٰهِ الْمُشْتَكَى

Onikinci Mukaddeme

Lübbü bulmayan, kışır ile meşgul olur. Hakikatı tanımayan hayalâta sapar. Sırat-ı müstakimi göremeyen, ifrat ve tefrite düşer. Müvazenesiz ve mizansız olan çok aldanır, aldatır.

Zahirperestleri aldatan bir sebeb: Kıssanın hisse ile münasebeti ve mukaddemenin maksud ile zihinde mukareneti, vücud-u haricîde olan mukarenetle iltibas olunmasıdır. Bu noktaya dikkat et, sonra muhtaç olacaksın.

Hem de ihtilâlatı tevlid eden, ihtilafatı îka' eden, hurafatı icad eden, mübalağatı intac eden esbabın birisi ve belki en birincisi, hilkatte olan hüsün ve azamet ve ulviyete adem-i kanaattır. Hâşâ zevk-i fasidesiyle istihfaf-ı nizam etmektir. Halbuki akıl ve hikmet nazarlarında herbiri kudretin en bahir mu'cizelerinden olan hakaik-i âlemde olan hüsn-ü intizam ve kemal ve ulviyet, o derece dest-i hikmet ile nakşolmuş ki: Bütün hayalperestlerin ve mübalağacıların hülyalarından geçmiş olan hârikulâde hüsün ve kemale nisbet olunsa; o hârikulâde hayaller gayet âdi ve o âdâtullah gayet hârikulâde bir hüsün ve haşmet gösterecektir. Fakat cehl-i mürekkebin hemşiresi ve nazar-ı sathînin annesi olan ülfet, mübalağacıların gözlerini kapatmıştır. Böyle gözleri açmak içindir: Me'luf olan âfâk ve enfüste dikkat-i nazara, Kitab-ı Hakîm emreder. Evet gözleri açan yalnız nücum-u Kur'aniyedir. Öyle nücum-u sâkıbedirler ki: Cehlin zulmünü ve nazar-ı sathînin zulümatını def ettikleri gibi; âyât-ı beyyinat, yed-i beyza ile, ülfet ve sathiyetin hicablarını ve zahirperestliğin perdesini parça parça ederek, ukûlü âfâk ve enfüsün hakaikine tevcih edip irşad etmişlerdir.

Hem de meyl-ül mübalağatı tevlid eden, beşerin kendi meylini kuvveden fiile çıkarmasına meyelan-ı fıtriyesidir. Zira meyillerinden birisi; hayret verecek acib şeyleri görmeye ve göstermeye ve teceddüde ve icada olan meylidir. Buna binaen vakta beşer, nazar-ı sathî ile kâinat kaplarında ülfet kapağı altında olan gıda-yı ruhanîyi zevkedemediğinden, kabı ve kapağı yalamakla usanmak ve kanaatsızlık ve hârikulâdeye meyil ve hayalâta iştihadan başka netice vermediğinden, meyl-i hârikulâde ile ya teceddüd veya tervic için meyl-ül mübalağa tevellüd eder. O mübalağa ise, dağ tepesinde bir kartopu gibi yuvarlamakla tâ hayalin yüksek zirvesinden lisana kadar tekerlense, sonra

lisandan lisana yuvarlanıp giderken kendi hakikatının çok parçalarını dağıtmakla beraber, her lisandan meyl-ül mübalağa ile çok hayalâtı kendine toplar, şape gibi büyür. Hattâ kalbe değil, belki sımahta, belki hayalde bile yerleşemiyor. Sonra bir nazar-ı hak gelir, onu tecrid etmekle çıplak ederek tevabiini dağıtıp aslına irca' eder. “Hak gelir, bâtıl ölür.” sırrı da zahir olur.

Ezcümle: Bugünlerde bir hikâye buna misal olabilir: Fahr olmasın; zaman-ı sabavetimden beri üssülesas-ı meslekim; ifrat ve tefrit ile hakaik-i İslâmiyete sürülen lekeleri temizlemek ve o elmas gibi hakikatlarına saykal vurmak idi. Bu mesleğime tarih-i hayatım, pek çok vukuatıyla şehadet eder. Bununla beraber, bugünlerde küreviyet-i Arz gibi bedihî bir mes'eleyi zikrettim. O mes'eleye temas eden mesail-i diniyeyi tatbik ve tevfik ederek düşmanların itirazatını ve muhibb-i dinin vesveselerini def' eyledim. Nasılki mesailde mufassalan gelecektir. Sonra gulyabanî gibi, hayalâta alışan zahirperestlerin dimağları kabul etmeyecek gibi göründüler. Fakat asıl sebeb başka garaz olmak gerektir. Güya göz yummakla gündüzü gece veya üflemekle güneşi söndürmeye ihtimal vermek gibi bir hareket-i mecnunanede bulundular. Güya onların zannınca küreviyet-i arza hükmeden, dinde çok mesaile muhalefet ediyor. Onu bahane ederek büyük bir iftirayı ettiler. O derecede kalmadı. Vesveseli ezhanı, iftiranın büyümesine müsaid bir zemin bulduklarından, iftirayı o derece büyüttüler ki; ehl-i diyanetin hakikaten ciğerlerini dağdar ve ehl-i hamiyeti, gerd-i terakkiyatından me'yus ettiler. Lâkin bu hal büyük bir derstir. Beni ikaz etti ki: Cahil dost, düşman kadar zarar verebilir. Öyle ise şimdiye kadar yalnız düşmanın tarafına bakıp eldeki elmas kılınçla onların tefritlerini kırardım; fakat şimdi mecburum: Öyle dostların terbiyeleri için, onların avamperestane ve ifratkârane olan hayalâtlarına, o kılıncı bir derece iliştireceğim. Eğer çendan böyle şahsî şeylerin böyle mebahisatta zikirleri lâzım değildir. Fakat şahsiyette kalmadı. Medreselerin hayatlarına

taalluk eder bir mes’ele-i umumî hükmüne geçti. O zahirperestler emin olsunlar ki, sa’yleri beyhudedir. Şimdiye kadar böyle avamperestane safsatalar ile bizi cahil bıraktılar. Bundan sonra bizi cahil bırakmakla cehlimizden istifade etmek istiyorlar. Olmaz ve olamaz; medreseler hayatlanacaktır vesselâm…

Hem de zahiriyyunun efkârını teşviş eden ve hayalâtını intizamdan çıkaran, sıdk-ı enbiyanın delaili yalnız hârikulâdelerde münhasır olduklarını itikad etmeleridir. Hem de Peygamberimizin cümle hali veya ekseriyeti, hârika olmak itibar etmeleridir. Bu ise, vücud müsaade etmediği için mütehayyelâtları intizam bulamıyor. Halbuki böyle itikad; sırr-ı hikmet-i İlahiyeden ve hilkat-i âlemde cari olan kavanin-i İlahiyeye Peygamberlerin teslim ve ittibalarından gaflet, pek büyük bir gafletin neticesidir. Evet Peygamberimizin herbir hal ve hareketi, sıdkına delalet ve hakka temessüküne şehadet etmekle beraber, Peygamber de âdâtullaha ittiba’ ve inkıyad ediyor… Makale-i Sâlise’de bu sırra tenbih edilecektir.

Hem de hârikulâdenin izharı tasdik-ı nübüvvet içindir. Tasdik ise, zahir olan mu’cizatıyla, ekmel-i vech ile hasıl olabilir. Eğer hacetten fazla hârika olsa, ya abestir veya sırr-ı teklife münafîdir. Zira teklif, nazarî olan şeyde bir imtihandır. Bedihiyat veya bedahete yakın olan şeylerde edna, a’lâ ile müsavi olabilir. Veyahut cereyan-ı hikmetin sırrına teslim ve itaate muhaliftir. Halbuki Peygamberler herkesten ziyade ubudiyet ve teslime mükelleftirler.

Ey şu perişan sözlerime nazar eden talib-i hak!.. Senin mahiyetinde ekilmiş olan müyulat, şu Oniki Mukaddeme’de sükûnuyla beraber cereyan eden şems-i hakikatın ziyasıyla, neşv ü nema bulup çiçekler açacaktır…

Hâtime

Seyyid olmayan seyyidim ve seyyid olan değilim diyenler, ikisi de günahkâr ve duhûl ile huruc haram oldukları gibi.. hadîs ve Kur’an’da dahi, ziyade veya noksan etmek memnu’dur. Fakat ziyade etmek, nizamı bozduğu ve

vehme kapı açtığı için daha zararlıdır. Noksana, cehil bir derece özür olur. Fakat ziyade etmek, ilim ile olur. Âlim olan mazur değildir. Kezalik dinden bir şeyi fasl veya olmayanı vasletmek, ikisi de caiz değildir.

Belki hikâyatın bakırları ve İsrailiyatın müzahrefatı ve teşbihatın mümevvehatı elmas-ı akidede, cevher-i şeriatta, dürer-i ahkâmda idhal etmek; kıymetini daha ziyade tenzil ve müteharri-i hakikat olan müşterisini daha ziyade tenfir ve pişman eder.

Hâtimenin Hâtimesi

Bir adam müstaid ve kabil olduğu şeyi terk ve ehil olmayan şeye teşebbüs etmek, şeriat-ı hilkate büyük bir itaatsizliktir. Zira şanı odur ki; istidadı san’atta intişar ve tedahül ve san’atın mekayisine ihtiram ve muhabbet ve nevamisine temessül ve imtisal.. elhasıl, fena fi-s san’at olmaktır. Vazife-i hilkat bu iken, bu yolsuzlukla san’atın suret-i lâyıkasını tağyir eder ve nevamisini incitir. Ve asıl müstaid olduğu san’ata olan meyliyle; teşebbüs ettiği gayr-ı tabiî san’atın suretini çirkin eder. Zira bilkuvve olan meyil ve bilfiil olan san’atın imtizacsızlığı için bir keşmekeş olur. Bu sırra binaen pek çok adam meyl-ül ağalık ve meyl-ül âmiriyet ve meyl-üt tefevvuk ile mütehakkim geçinmek istediğinden, ilmin şanında olan teşvik ve irşad ve nasihat ve lütfu terkedip kendi istibdad ve tefevvukuna vesile-i cebr ve ta’nif eder. İlme hizmete bedel, ilmi istihdam eder. Buna binaen vezaif, ehil olmayanın ellerine geçti. Bahusus medaris, bunun ile indirasa yüz tuttu. Buna çare-i yegâne: Daire-i vâhidenin hükmünde olan müderrisleri, dârülfünun gibi çok devaire tebdil ve tertib etmektir. Tâ herkes sevk-i insanîsiyle hakkına gitmekle, hikmet-i ezeliyenin emr-i manevîsini, meyl-i fıtrîsiyle imtisal edip kaide-i taksim-ül a’male tatbik edilsin.

Tenbih: Ulûm-u medarisin tedennisine ve mecra-yı tabiîden çevrilmesine bir sebeb-i mühim budur: Ulûm-u âliye (آلِيَه) maksud-u bizzât sırasına geçtiğinden, ulûm-u âliye (عَالِيَه) mühmel kaldığı gibi, libas-ı mana hükmünde olan

ibare-i Arabiyenin halli ezhanı zabtederek, asıl maksud olan ilim ise, tebaî kalmakla beraber ibareleri bir derece mebzul olan ve silsile-i tahsile resmen geçen kitablar; evkat, efkârı kendine hasredip harice çıkmasına meydan vermemeleridir.

Ey birader-i vicdan!.. Zannediyorum: Şimdi şu mukaddemat üzerine terettüb edecek olan kütüb-ü selâseyi, ne mahiyette olduklarını görmek istiyorsun, fakat daha sabret. Şimdilik sana bir mevzu söyleyeceğim ki: O kütübün bir zemin-i icmalîsini, tabir-i diğer ile küçük bir fotoğrafını veya icmalî bir haritasını teşkil eder. Hem de o kütübde sekiz-dokuz mes'eleyi, acele edip sana takdim edeceğim. Üçüncü Makale'den sonra eğer meşiet-i İlahiye taalluk etse ve tevfik-i Rabbanî refik olsa, tafsilatını zikretmek fikrindeyim. İşte mevzu ve zemin budur:

Kur'an'ın gösterdiği vesailiyle, doğru hikmetin kuvvetiyle, bir seyr-i ruhanî olarak semavatın ulûmlarına çıkacağım. Tâ oradan temaşa edip göreceğiz ki: Küre-i Arz hol veya top veya fırfıra veya sapan taşı gibi Sâni'-i Hakîm dest-i kudretle döndürüp, atmakla çeviriyor. Tâ parça parça ederek daha iyisine tebdil edeceğine nazar-ı hikmetle göreceğiz. Sonra da semavattan asılıp, cevvden geçeceğiz. Tedricen, beşiğimiz olan ve beşerin yatıp ve istirahat eylemesi için Hâlık-ı Rahman, sathını serip müheyya ve mümehhed etmiş olan küre-i arza ineceğiz. Sonra da beşer, çocukluğundan çıktığı gibi beşiğini atıp harab etmekle beşeri saadet-saray-ı ebediyeye gönderilmesine nazar-ı dikkatle temaşa edeceğiz. Bunu tamamen temaşa ettiğimizden sonra, zaman ve mekân ile mukayyed olmayan seyr-i ruhanî ile zaman-ı mazi kıt'asına girip ebna-yı cinsimiz olan ebna-yı mazi ile seyyale-i berkıye-i tarihiye ile muhabere edeceğiz. O mağrib-i ihtifanın köşesinde vukua gelen hâdisatı öğrenip, ondan fikir için bir şimendiferi yapacağız. Sonra dönüp gelmek üzere olan ebna-yı cinsimizi ziyaret ve istikbal için saadetin fecr-i sadıkını uzaktan görmek ve göstermek ile maşrık-ı istikbale müteveccih olarak şimendifer-i terakkiye ve tevfik denilen sefine-i sa'ye bindiğimiz ile beraber ellerimizde olan

bürhanın misbahıyla, o bidayeti karanlık görülen fakat arkası gayet parlak olan zamana dâhil olacağız. Tâ ebna-yı müstakbel ile musafaha edip saadetlerini tebrik edeceğiz…

İşte bu küçük fotoğrafta öyle bir güzel resim mündemiçtir ki, ileride tahrir ile sana görünecektir. Şimdi bu zeminde kütüb-ü mezburenin şecereleri tenebbüt ve makalât-ı selâsenin cedaviliyle sulanacaktır.

Ey birader!.. Senin elini tutup hazine-i hakaike götürmekten evvel, va'd ettiğim birkaç mes'ele ile acele edip basar-ı basiretinize gışavet ve perde olan hayalâtı def' edeceğim. Öyle hayalât, gulyabanî gibi elleriyle senin gözünü kapar, göğsüne vurur, seni tahvif eder. Farazâ gösterse de nuru nar, dürrü mederr gibi gösterir. O hayalâttan sakın!.. Senin vesveselerinin en büyük menşei, küreviyete taalluk eden birkaç mes'eledir. Ezcümle: Sevr ve Hut ve Kaf Dağı ve Sedd-i Zülkarneyn ve cibalin evtadiyetleri ve yer altında Cehennem'in yerini tayin etmek ve دَحَيهَا ve سُطِحَتْ ve الشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ ve يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ gibi mesaildir. Hakikatlerini beyan edeceğim; tâ, dinin düşmanlarının gözleri kapatılsın ve dostlarının gözleri dahi açılsın. İşte başlıyorum:

Birinci Mes'ele

Senin munsıf olan zihnine malûmdur ki: Küreviyet-i arz ve yerin yuvarlaklığına; muhakkikîn-i İslâm -eğerçi ittifak-ı sükûtîyle olsa- ittifak etmişlerdir. Eğer bir şübhen varsa "Makasıd" ve "Mevakıf"a git; maksada vukuf ve ıttıla' peyda edeceksin ve göreceksin: Sa'd ve Seyyid, top gibi küreyi ellerinde tutmuşlar, her tarafına temaşa ediyorlar.

Eğer o kapı sana açılamadı; "Mefatîh-ül Gayb" olan İmam-ı Râzî'nin geniş olan tefsirine gir ve serir-i tedriste o dâhî imamın halka-i dersinde otur, dersini dinle.

Eğer onun ile mutmain olamadın; arzı, küreviyet kabına sığıştıramadın; İbrahim Hakkı'nın arkasına düş, Hüccet-ül İslâm olan İmam-ı Gazalî'nin yanına git, fetva iste... De ki: "Küreviyette müşahhat var mıdır?" Elbette diyecek: "Kabul etmezsen müşahhat vardır." Zira tâ zamanından beri şöyle bir fetva göndermiş: "Kim küreviyet-i arz gibi bürhan-ı kat'îyle sabit olan bir emri, dine himayet bahanesiyle inkâr ve reddetse; dine cinayet-i azîm etmiş olur. Zira bu, sadakat değil, hıyanettir."

Eğer ümmisin fetvayı okuyamıyorsun, bizim hem-asrımız ve fikren biraderimiz olan Hüseyn-i Cisrî'nin sözünü dinle!.. Zira yüksek sesle münkir-i küreviyeti tehdid ettiği gibi, hakikat kuvvetiyle pervasız olarak der: "Kim dine istinad ile, himayet yolunda müdevveriyet-i arzı inkâr eder ise sadîk-ı ahmaktır, adüvv-ü şedidden daha ziyade zarar vermiş olur."

Eğer bu yüksek sesle senin yatmış olan fikr-i hakikatın uykudan kalkmadıysa ve gözün de açılamadı; İbn-i Hümam ve Fahr-ül İslâm gibi zâtların ellerini tut, İmam-ı Şafiî'ye git, istifta et, de ki:

"Şeriatta vardır: Bir vakitte beş vaktin namazı kılınır. Hem de bir kavim vardır, yatsı namazlarının vakti bazı vakitte yoktur. Hem de bir kavim vardır: Güneş çok günlerde gurub ve çok gecelerde tulû' etmez; nasıl oruç tutacaklar? Hem de istifsar et ki: Şartın tarif-i şer'îsi olan sair erkâna mukarin olan şeydir. Nasıl namazda şart olan istikbal-i kıbleye intibak eder. Halbuki yalnız kıyam ve yarı kuudda mukarenet vardır?"

Emin ol, İmam-ı Şafiî mes'ele-i ûlâyı şarktan ve garbdan geçen dairenin müdevveriyetiyle tasvir edecektir. İkinci ve üçüncü mes'eleyi dahi, cenubdan şimale mümted olan dairenin mukavvesiyetiyle tatbik edecektir. Bürhan-ı aklî gibi cevab verecektir. Hem de kıble mes'elesinde diyecek: "Kıble ve Kâ'be öyle bir amud-u nuranîdir ki; semavatı arşa kadar takmış ve nazmedip Küre-i Arz'ın tabakatını ferşe kadar delerek kâinatın muntazam bir amud-u nuranîsi olmuştur. Eğer gıtâ ve perde keşfolunsa, hatt-ı şakuliyle

senin gözünün şuaı, namazın herbir hareketinde ayn-ı kıble ile temas ve musafaha edecektir.”

Ey birader!.. Eğer sen zannettiğim adamlardansan, acib hülyaların âlem-i hayalden başka bir yer bulamadığından bir kıymeti yoktur tâ kalbe girebilsin. Sen de inanmıyorsun, nefsini kandıramıyorsun; fakat sapmışsın. Eğer o hayalâta açık ve hakikata kapalı olan kalbinizde pek çok defa mütehayyilenizden daha küçük olan küre-i arz yerleşmez ise tevsi-i zihin için nazarın ufkunu genişlettir. Bir meclis hükmünde geçinen arzın sâkinlerini gör, sual et. Zira ev sahibi evini bilir. Onlar umumen müşahede ve tevatür ile bir lisanla sana söyleyecekler: “Yahu!.. Bizim beşiğimiz ve feza-yı âlemde şimendiferimiz olan küremiz o kadar divane değildir. Ecram-ı ulviyede cari olan kaide ve kanun-u İlahîden şüzuz ve serkeşlik etsin.” Hem de delail-i mücesseme-i musattaha olarak haritaları ibraz edecektir.

İşaret: Nizam-ı hilkat-i âlem denilen şeriat-ı fıtriye-i İlahiye; mevlevî gibi cezbe tutan meczub ve misafir olan küre-i arza, güneşe iktida eden safbeste yıldızların safında durup itaat etmesini farz ve vâcib kılmıştır. Zira zemin, sema ile beraber اَتَيْنَا طَائِعِينَ demişlerdir. Taat ise, cemaat ile daha efdal ve daha ahsendir.

Elhasıl: Sâni’-i Âlem, arzı istediği gibi ve hikmeti iktiza ettiği gibi yaratmıştır. Sizin -ey ehl-i hayal!..- teşehhi ile istediğiniz gibi yaratmamıştır; akıllarınızı kâinata mühendis etmemiştir.

Tenbih: Za’f-ı akideye veyahut sofestaî mezhebine olan meyle; veyahut daha almamış, yeni müşteri olmasına işaret eden umûrun biri de; “Bu hakikat, dine münafîdir.” olan kelime-i hamkadır. Zira bürhan-ı kat’î ile sabit olan bir şeyi hak ve hakikat olan dine muhalif olduğuna ihtimal veren ve münafatından havfeden adam, hâlî değil; ya dimağında bir sofestaî gizlenmiş karıştırıyor veyahut kalbini delerek bir müvesvis saklanmış, ihtilâl ediyor veyahut yeniden dine müşteri olmuş, tenkid ile almak istiyor…

İkinci Mes’ele

Pûşide olmasın, Sevr ve Hut’un kıssa-i meşhuresi İslâmiyetin dahîl ve tufeylîsidir. Râvisiyle beraber müslüman olmuştur. İstersen Mukaddeme-i Sâliseye git, göreceksin; hangi kapıdan daire-i İslâmiyete dâhil olmuştur. Amma İbn-i Abbas’a olan nisbetin ittisali ise, Dördüncü Mukaddeme’nin âyinesine bak, o ilhakın sırrını göreceksin. Bundan sonra mervîdir: “Arz, sevr ve hut üzerindedir.” Hadîs olarak rivayet ediliyor.

Evvelâ: Teslim etmiyoruz ki, hadîstir. Zira İsrailiyatın nişanı vardır.

Sâniyen: Hadîs olsa da za’f-ı ittisal için yalnız zannı ifade eden âhâddendir. Akideye dâhil olmaz, zira yakîn şarttır.

Sâlisen: Mütevatir ve kat’iyy-ül metin olsa da kat’iyy-üd delalet değildir. Eğer istersen Beşinci Mukaddeme’ye müracaatla, Onbirinci Mukaddeme ile müşavere et!

Göreceksin nasıl hayalât, zahirperestleri havalandırmış. Bu hadîsi mahamil-i sahihadan çevirmişlerdir. İşte vücuh-u sahiha üçtür:

Nasıl Sevr ve Nesir ve İnsan ve diğeriyle müsemma olan hamele-i arş, melaikedir. Bu sevr ve hut dahi, öyle iki melaikedir. Yoksa arş-ı a’zamı melaikeye; küreyi, küre gibi himmete muhtaç olan bir öküze tahmil etmek, nizam-ı âleme münafîdir. Hem de lisan-ı şeriattan işitiliyor: Herbir nev’e mahsus ve o nev’e münasib bir melek-i müekkel vardır. Bu münasebete binaen o melek o nev’in ismiyle müsemma, belki âlem-i melaikede onun suretiyle mütemessil oluyor... Hadîs olarak işitiliyor: “Her akşamda güneş arşa gider, secde eder. İzin alıyor, sonra geliyor.” Evet şemse müekkel olan melek; ismi şems, misali de şemstir. Odur gider, gelir. Hem de hükema-i İlahiyyun nezdinde herbir nev’ için hayy ve nâtık ve efrada imdad verici ve müstemiddi bir mahiyet-i mücerrede vardır. Lisan-ı şeriatta melek-ül cibal ve melek-ül bihar ve melek-ül emtar gibi isimler ile tabir edilir. Fakat

tesir-i hakikîleri yoktur. Müessir-i hakikî yalnız Zât-ı Akdes'tir. اِذْ لاَ مُؤَثِّرَ فِى الْكَوْنِ اِلاَّ اللّٰهُ

Esbab-ı zahiriyenin vaz'ındaki hikmet ise: İzhar-ı izzet ve saltanat tabir olunan dest-i kudret perdesiz daire-i esbaba mün'atıf olan nazara karşı, zahiren umûr-u hasise ile mübaşeret ve mülabeseti görülmemektedir. Fakat daire-i akide denilen hak ve melekûtiyette herşey ulvîdir. Dest-i kudretin perdesiz mübaşereti izzete münasibdir. ذٰلِكَ تَقْدِيرُ الْعَزِيزِ الْعَلِيمِ

İkinci mahmil: Sevr, imaret ve ziraat-ı arzın en büyük vasıtası olan öküzdür. Hut ise, ehl-i sevahilin belki pek çok nev'-i beşerin medar-ı maişeti olan balıktır. Nasıl biri sual ederse: "Devlet ne şey üstündedir?" Cevab verilir: "Kılınçla kalem üstündedir." Veyahut "Medeniyet ne ile kaimdir?" "Marifet ve san'at ve ticaret ile." cevab verilir. Veyahut "Nev'-i beşer, ne şey üzerinde beka bulur?" Cevab ise: "İlim ve amel üstünde beka bulur." Kezalik vallahu a'lem Fahr-i Kâinat buna binaen cevab vermiş. Şöyle sual eden zât -İkinci Mukaddeme'nin sırrıyla- böyle hakaika zihni istidad kesbetmediğinden vazifesi olmayan bir şeyden sual ettiği gibi, Peygamberimiz de asıl lâzım olan şöyle cevab buyurdu ki: "Yer, sevr üstündedir." Zira yerin imareti nev'-i beşer iledir. Nev'-i beşerden olan ehl-i kura'nın menba-i hayatları ziraat iledir. Ziraat ise, öküzün omuzu üstündedir ve zimmetindedir. Kısm-ı diğeri olan ehl-i sevahilin a'zam-ı maişetleri, belki ehl-i medeniyetin büyük bir maden-i ticaretleri balığın cevfinde ve hutun üstündedir. كُلُّ الصَّيْدِ فِى جَوْفِ الْفَرَا mes'elesine mâsadaktır. Bu latif bir cevabdır. Mizah da olsa haktır. Zira mizah etse de yalnız hak söyler. Farazâ sâil keyfiyet-i hilkatten sual etmişse; fenn-i beyanda olan تَلَقَّى السَّامِعُ بِغَيْرِ الْمُتَرَقَّبِ kaidesinin üslûb-u hakîmanesiyle, lâzım ve istediği cevabı vermiştir. Yoksa hasta olan sâil, iştiha-i kâzibiyle istediği cevabı vermemiştir.

Ve يَسْئَلُونَكَ عَنِ اْلاَهِلَّةِ قُلْ هِىَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ bu hakikata bir beraat-ül istihlaldir.

Üçüncü Mahmil: Sevr ve Hut, arzın mahrek-i senevîsinde mukadder olan iki burçtur. O burçlar eğer çendan farazî ve mevhumedirler. Asıl ecramı nazm ve rabt ile yüklenmiş olan âlemde cari ve lafzen ve ıstılahen cazibe-i umumiye ile müsemma olan âdâtullahın kanunu o burçlarda temerküz ve tahassül ettiğinden, “Arz burçlar üstündedir.” olan tabir-i hakîmane caizdir. Bu mahmil, hikmet-i cedide nokta-i nazarındadır. Zira hikmet-i atîka burçları semada, hikmet-i cedide ise medar-ı arzda farz etmişlerdir. Bu tevil yeni hikmetin nazarında büyük bir kıymeti tazammun eder.

Hem de mervidir: Sual taaddüd etmiş. Bir kerre “Hut üstündedir.” Demek bir aydan sonra “Sevr üstündedir.” denilmiştir. Yani feza-yı gayr-ı mahdudenin her tarafında münteşir olan mezbur kanunun huyût ve eşi’alarının nokta-i mihrakıyesi olan Hut Burcu’nda temerküz ettiğinden, küre-i arz Delv Burcu’ndan koşup Hut’taki tedelli eden kanunu tutup, şecere-i hilkatin bir dalıyla semere gibi asıldı. Veyahut kuş gibi kondu. Sonra tayyar olan yer, yuvasını Burc-u Sevr üstünde yapmış demektir. Bunu bildikten sonra insafla dikkat et! Beşinci Mukaddeme’nin sırrıyla ehl-i hayalin ihtira-kerdesi olan kıssa-i acibe-i meşhurede acaba hikmet-i ezeliyeye isnad-ı abesiyet ve san’at-ı İlahiyede isbat-ı israf ve bürhan-ı Sâni’ olan nizam-ı bedîi ihlâl etmekten başka ne ile tevil olunacaktır? Nefrin, hezârân nefrin, cehlin yüzüne…

Üçüncü Mes’ele

Kaf Dağı’dır.

İşaret: Malûmdur, bir şeyin mahiyetinin keyfiyetini bilmek başkadır, o şeyin vücudunu tasdik etmek yine başkadır. Bu iki noktayı temyiz etmek lâzımdır. Zira çok şeylerin asıl vücudu yakîn iken, vehim onda tasarruf ederek tâ imkândan imtina’ derecesine çıkarıyor. İstersen Yedinci Mukaddeme’den sual et; sana “neam” cevabı verecektir.

Hem de çok şeylerin metinleri kat'î iken delaletlerinde zunûn tezahüm eylemişlerdir. Belki "Murad nedir?" olan sualinin cevabında efhâm, mütehayyir olmuşlardır. İstersen Onbirinci Mukaddeme'nin sadefini aç. Bu cevheri bulacaksın.

Tenbih: Vaktaki bu böyledir. "Kaf"a işaret eden kat'iyy-ül metinlerden yalnız ق وَ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ dir. Halbuki caizdir; "Kaf", "Sad" gibi olsun. Dünyanın şarkında değil, belki ağzın garbındadır. Şu ihtimal ile delil yakîniyetten düşer. Hem de kat'iyy-üd delalet bundan başka olmadığının bir delili; Şer'in müçtehidlerinden olan Karafî'nin لاَ اَصْلَ لَهُ demesidir. Lâkin İbn-i Abbas'a isnad olunan keyfiyet-i meşhuresi, Dördüncü Mukaddeme'ye bak. Vech-i nisbeti sana temessül edecektir. Halbuki İbn-i Abbas'ın her söylediği sözü, hadîs olması lâzım gelmediği gibi, her naklettiği şeyi de onun makbulü olmak lâzım gelmez. Zira İbn-i Abbas gençliğinde İsrailiyata, bazı hakaikin tezahürü için hikâyet tarîkiyle bir derece atf-ı nazar eylemiştir.

Eğer dersen: "Muhakkikîn-i sofiye, "Kaf"a dair pek çok tasviratta bulunmuşlardır?" Buna cevaben derim: Meşhur olan âlem-i misal, onların cevelangâhıdır. Biz elbisemizi çıkardığımız gibi, onlar da cesedlerini çıkarıp seyr-i ruhanî ile o ma'rezgâh-ı acaibe temaşa ediyorlar. "Kaf" ise; o âlemde onların tarif ettikleri gibi mütemessildir. Bir parça âyinede, semavat ve nücum temessül ettikleri gibi, bu âlem-i şehadette velev küçük şeyler de olsa -çekirdek gibi- âlem-i misalde tecessüm-ü maanînin tesiriyle bir büyük ağaç oluyor. Bu iki âlemin ahkâmları birbirine karıştırılmaz. Muhyiddin-i Arabî'nin mağz-ı kelâmına muttali olan bunu tasdik eder. Amma avamın yahut avam gibi adamların mabeynlerinde müştehir olan keyfiyeti ki: "Kaf" yere muhittir ve müteaddiddir.. her ikisinin ortasında beş yüz senedir.. ve zirvesi semanın ketfine mümastır.. ilâ âhiri hayalâtihim... Bunu, ne kıymette olduğunu bilmek istersen, git Üçüncü Mukaddeme'den fenerini yak; sonra gel, bu zulümata gir. Belki âb-ı hayat olan belâgatını göreceksin.

Eğer bizim bu mes’elede olan itikadımızı anlamak istersen; bil ki ben “Kaf”ın vücuduna cezmederim; fakat keyfiyeti ise, havale ederim. Eğer bir hadîs-i sahih ve mütevatir, keyfiyetin beyanında sabit olursa iman ederim ki; murad-ı Nebi sadık ve doğru ve haktır. Fakat murad-ı Nebevî üzerine… Yoksa nâsın mütehayyelleri üzerine değildir. Zira bazan fehmolunan şey, muradın gayrısıdır. Bu mes’elede malûmumuz budur:

Kaf Dağı, ekser şarkı ihata eden ve eski zamanda bedevi ve medenîlerin aralarında fâsıl olan ve a’zam-ı cibal-i dünya olan Çamular’ının annesi olan Himalaya silsilesidir. Bu silsilenin ırkından cibal-i dünyanın ekserîsi teşa’ub eyledikleri denilir. Bu hal öyle gösteriyor ki: “Kaf”ın dünyaya meşhur olan ihatanın fikir ve hayali bu asl-ı teşa’ubdan neş’et etmiş olmak gerektir.

Ve sâniyen: Âlem-i şehadete suretiyle ve âlem-i gayba manasıyla müşabih ve ikisinin mabeyninde bir berzah olan âlem-i misal o muammayı halleder. Kim isterse keşf-i sadık penceresiyle veya rü’ya-yı sadık menfeziyle veya şeffaf şeyler dûrbîniyle ve hiç olmazsa hayalin vera’-i perdesiyle o âleme bir derece seyirci olabilir. Bu âlem-i misalin vücuduna ve onda maanînin tecessüm etmelerine pek çok delail vardır. Binaenaleyh bu kürede olan “Kaf”, o âlemde zül-acaib olan “Kaf”ın çekirdeği olabilir.

Hem de Sâni’in mülkü geniştir. Bu sefil küreye münhasır değildir. Feza ise gayet vâsi’, Allah’ın dünyası gayet azîm olduğundan zül-acaib olan “Kaf”ı istiab edebilir. Fakat eyyam-ı İlahiye ile beşyüz sene bizim küreden uzak olmakla beraber mevc-i mekfuf olan semaya temas etmek, imkân-ı aklîden hariç değildir. Zira “Kaf” sema gibi şeffaf ve gayr-ı mer’î olmak caizdir.

Ve râbian: Neden caiz olmasın ki “Kaf”, daire-i ufuktan tecelli eden silsile-i a’zamdan ibaret ola... Nasıl ufkun ismi de “Kaf”a me’haz olabilir. Zira devair-i mütedâhile gibi nereye bakılırsa, silsilelerden bir daire görülür. Gide gide nazar kalır, hayale teslim eder. En-nihayet hayal ise selasil-i

cibalden bir daire-i muhiti tahayyül eder ki, semanın etrafına temas ediyor. Küreviyet sırrıyla, beş yüz sene de uzak olursa yine muttasıl görünür.

Dördüncü Mes’ele

Sedd-i Zülkarneyn’dir.

Nasıl bildin ki: Birşeyin vücudunu bilmek, o şeyin keyfiyet ve mahiyetini bilmekten ayrıdır. Hem de bir kaziye, çok ahkâmı tazammun eder. O ahkâmın bazısı zarurî ve bazısı dahi nazarî ve “muhtelefün fîha”dır. Hem de malûmdur: Müteannid ve mukallid bir sâil, imtihan cihetiyle, bir kitabda gördüğü bir mes’eleyi, eğerçi bir derece de muharref olsa, bir adamdan sual etse.. tâ, gaybda olan malûmuna cevab verse, o cevab iki cihetle doğrudur: Ya doğrudan doğruya cevab verse veyahut sâil-i müteannidin malûmuna ya bizzât veya tevil ile cevab-ı muvafık veriyor. İkisi de doğrudur. Demek bir cevab, hem vaki’i razı eder, zira haktır. Hem sâili ikna eder; zira eğerçi murad değilse, malûmuna tatbik eder. Hem makamın hatırını dahi kırmıyor; zira cevabda ukde-i hayatiyeyi derceder ki: Makasıd-ı kelâm ondan istimdad-ı hayat eder.

İşte cevab-ı Kur’an dahi böyledir. Bundan sonra zarurî ve gayr-ı zarurîyi tefrik edeceğiz. İşte cevab-ı Kur’anîde mefhum olan zarurî hükümler ki; inkârı kabul etmez. Şudur: Zülkarneyn “müeyyed min indillah” bir şahıstır. Onun irşad ve tertibiyle iki dağ arasında bir sed bina edilmiştir. Zalimlerin ve bedevilerin def’-i fesadları için… Ve Ye’cüc Me’cüc iki müfsid kabîledirler. Emr-i İlahî geldiği vakit sed harab olacaktır. İlââhirihî. Bu kıyas ile, ona Kur’an delalet eden hükümler, Kur’anın zaruriyatındandırlar. Bir harfin inkârı dahi kabil değildir.

Fakat o mevzuat ve mahmulâtın keyfiyatlarının teşrihatları ve mahiyetlerinin hududu ise; Kur’an onlara

kat’iyy-üd delalet değildir. Belki “Âmm hassa, delalet-i selâseden hiçbirisiyle delalet etmez.” kaidesiyle ve mantıkta beyan olunduğu gibi “Bir hüküm, mevzu ve mahmulün vechün-mâ ile tasavvur etmek, kâfi olduğu”nun düsturuyla sabittir ki, Kur’an onlara delalet etmez fakat kabul edebilir. Demek o teşrihat, ahkâm-ı nazariyedendir. Başka delaile muhavveldir. İçtihadın mazannesidir. Onda tevil için mecal vardır. Muhakkikînin ihtilafatı nazariyetine delildir.

Fakat vâ-esefâ… Cevabın suale, her cihetle lüzum-u mutabakatın tahayyülüyle, sualdeki halele ehemmiyet vermeyerek cevabın zarurî ve nazarî olan hükümlerini, birden me’haz-i sâilden ve menbit-i sualden hûşeçîn olup, alıp müfessir oldular. Yok, belki müevvil, yok belki mâsadakı mana yerine mana gösterdiler. Yok, belki mâsadakı olmak caiz ve bir derece mümkün olan şeyi, medlûl ve mefhum olarak tevil ettiler.

Halbuki Üçüncü Mukaddeme’nin sırrıyla zahirperestler kabul ederek ve muhakkikîn dahi hikâyat gibi ehemmiyetsiz olduğundan tenkidsiz şu tevili dinlediler. O teşrihatı, muharref olan Tevrat ve İncil’de olduğu gibi kabul ederse, akide-i ehl-i sünnet ve cemaatte olan masumiyet-i enbiyaya muhalefet oluyor. Kıssa-i Lut ve Davud Aleyhimesselâm, buna iki şahiddir. Vakta ki keyfiyette içtihad ve tevilin mecali vardır. Ben de bitevfikillah derim: İtikad-ı câzim Huda ve Peygamberimizin muradlarına kat’iyyen vâcibdir; zira zaruriyat-ı diniyedendir. Fakat murad hangisidir, muhtelefün fîhdir. Şöyle:

Zülkarneyn, İskender demem; zira isim bırakmaz. Bazı müfessir melik “lâm’ın kesriyle”, bazı melek “lâm’ın fethiyle”, bazı nebi, bazı veli, ilââhir demişlerdir. Herhalde Zülkarneyn, “müeyyed min indillah” ve seddin binasına mürşid bir şahıstır. Amma sed ise: Bazı müfessir sedd-i Çin ve bazı müfessir başka yerde cebelleşmiş ve bazı müfessir sedd-i mahfîdir, inkılab ve ahval-i âlem setreylemiştir. Ve bazı ve bazı.. demişlerdir, demişlerdir… Her halde

müfsidlerin def'-i şerleri için bir redm-i azîm ve cesîm bir duvardır.

Amma Ye'cüc Me'cüc, bazı müfessir "Veled-i Yafes'ten iki kabîle" ve bazı diğer "Moğol ve Mançur" ve bazı dahi "akvam-ı şarkıye-i şimalî" ve bazı dahi "Benî-Âdemden bir cem'iyet-i azîme, dünya ve medeniyeti herc ü merc eden bir taife" ve bazı dahi "Mahluk-u İlahîden yerin zahrında veyahut batnında âdemî veya gayr-ı âdemî bir mahluktur ki kıyamete, böyle nev'-i beşerin herc ü mercine sebeb olacaktır." Bazı ve bazı ve bazı dediklerini dediler… Nokta-i kat'iyye ve cihet-i ittifakî budur: Ye'cüc ve Me'cüc, ehl-i garet ve fesad ve ehl-i hadaret ve medeniyete ecel-i kaza hükmünde iki taife-i mahlukullahtır.

Amma harabiyet-i sed; bazı, kıyamette ve bazı, kıyamete yakın ve bazı, emaresi olmak şartıyla uzaktır ve bazı, harab olmuştur fakat dekk olmamış. "Kîle"ler çok. Herhalde nokta-i ittifak; seddin inhidamı, yerin sakalına bir beyaz düşmek ve oğlu olan nev'-i beşer de ihtiyar olmasına bir alâmettir. Eğer bu müzakeratı müvazene ve muhakeme etmişsen caizdir, tecviz edesin: Sedd-i Kur'an, sedd-i Çin'dir ki: Çok fersahlar ile uzun ve acaib-i seb'a-i meşhureden, bir "müeyyed min indillah"ın irşadıyla bina olunmuş, o zamanın ehl-i medeniyeti, ehl-i bedeviyetin şerlerinden temin eylemiştir. Evet o vahşilerden Hun Kabîlesi Avrupa'yı herc ü merc ettiği gibi, onlardan Moğol taifesi de Asya'yı zîr ü zeber eylemiştir. Sonra seddin harabiyeti kıyamete alâmet olur. Bahusus dekk, ondan başkadır. Peygamber: "Eşrat-ı saattenim. Ben ve kıyamet bu iki parmak gibiyiz." dese neden istiğrab olunsun ki, harabiyet-i sed zaman-ı saadetten sonra alâmet-i kıyamet olsun… Hem de seddin inhidamı ömr-ü arza nisbeten yerin yüzünde ihtiyarlıktan bir buruşukluktur. Belki tamam-ı nehara nisbeten vakt-i ısfırar gibidir. Eğerçi binler sene de fâsıl olsa… Kezalik Ye'cüc ve Me'cüc'ün ihtilâlleri, nev'-i beşerin şeyhuhetinden gelme bir humma ve sıtması hükmündedir. Bundan sonra Onikinci Mukaddeme'nin fatihasında bir tevil-i âher sana feth-i bâb eder. Şöyle: Kur'an

hısası için kısası zikrettiği gibi ukad-ı hayatiye hükmünde ve makasıd-ı Kur'aniyeden bir maksadına münasib noktaları intihab ve rabt-ı maksada ittisal ettiriyor. Eğerçi hariçte ve husulde birbirinin nârı veya nuru birbiriyle görünmediği halde, zihninde ve üslûbda teanuk ve musahabet edebilirler. Hîna ki, kıssa hisse içindir; sana ne lâzım teşrihatı.. nasıl olursa olsun sana taalluk edemez. Kendi hisseni al, git. Hem de Onuncu Mukaddeme'den istizhar et. Göreceksin: Mecaz mecaza kapı açar.. وَ تَغْرُبُ (الشَّمْسُ) فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ zahirperestleri dışarıya sürüyor.

Malûm olsun ki: Esalîb-i Arab'da tecelli eden hüccetullahın miftahı, yalnız istiare ve mecaz üzerine müesses ve asl-ı i'caz olan belâgattır. Yoksa şöhret sebebiyle yalancı hadsle lakîta olunan ve rızaları olmadığı halde esdaf-ı âyâtta saklanan boncuklar değildir. İstersen Onuncu Mukaddeme'nin Hâtimesini istişmamla zevk et. Zira hitamı misktir ve içinde baldır. Hem de caizdir ki: Meçhul-ül keyfiyet olan sed başka yerde sair alâmat-ı kıyamet gibi mestur ve kıyamete kadar bâki ve bazı inkılabatıyla meçhul kalarak kıyamette harab olacaktır.

İşaret: Malûmdur: Mesken, sâkinlerinden daha ziyade yaşar. Kal'a, ehl-i tahassundan daha ziyade ömrü uzundur. Sükûn ve tahassun, vücudunun illetidir, beka ve devamına değildir. Beka ve devamına olsa da, istimrar ve adem-i hulüvvü iktiza etmez. Birşeydeki garazın devamı, belki terettübü o şeyin devamının zaruriyatından değildir. Pek çok binalar sükna veya tahassun için yapılmışken hâvî ve hâlî olarak ortada muallak kalıyor. Bu sırrın adem-i tefehhümünden, tevehhümlere yol açılmıştır.

Tenbih: Şu tafsilden maksad; tefsiri tevilden, kat'îyi zannîden, vücudu keyfiyetten, hükmü etrafın teşrihatlarından, manayı mâsadaktan, vukuu imkândan temyiz ve tefrik ile bir yol açmaktır.

Beşinci Mes'ele

Meşhurdur: “Cehennem yer altındadır.” Fakat biz ehl-i sünnet ve cemaat kat’an ve yakînen yerini tayin edemeyiz. Lâkin zahir olan tahtiyettir ve yer altında olmasıdır. Buna binaen derim: Şecere-i Tûbâ gibi olan hilkat-i âlemin sair nücumları gibi bizim küremiz dahi bir semeresidir. Semerenin altı o ağacın umum ağsanı altına şamil olur. Buna binaen Cehennem yer altında o dallar içindedir. Nerede olsa yeri vardır. Tahtiyetin mesafesi uzun ve ittisali iktiza etmez. Hikmet-i cedidenin nokta-i nazarında, ateş ekser kâinata müstevlidir. Bu hal arka tarafında gösterir ki: Bu ateşin asıl ve esası ve nev’-i beşer ile beraber ebede giden ve yolda refakat eden Cehennem, bir gün perdeyi yırtacak, hazır olun diyecek, meydana çıkacaktır. Bu noktada dikkat isterim…

Sâniyen: Kürenin tahtı ve altı merkezi ve dâhilîsidir. Bu noktaya binaen küre-i arz şecere-i zakkum-u Cehennem’in çekirdeğiyle hamiledir. Günün birinde doğacaktır. Belki fezada tayaran eden Arz öyle bir şeyi yumurtlayacaktır ki, o yumurtada Cehennem tamamıyla olunmaz ise.. başı veya diğer bir a’zâsı matvî olarak tazammun etmiş ki; yevm-i kıyamette derekât ve a’zâ-yı sairesiyle birleşecek, dev-i acib-i Cehennem, ehl-i isyana hücum edecektir. Yâhu!.. Kendin Cehennem’e gitmezsen hesab ve hendese seni oraya kadar götürebilir. Her otuzüç metrede takriben bir derece-i hararet tezayüd eylediğinden, merkeze kadar iki yüz bin dereceye yakın hararet mevcud oluyor. Bu nar-ı merkeziyenin bizim galiben bin dereceye baliğ olan ateşimizle nisbeti iki yüz defa olduğu gibi, meşhur hadîsteki: “Cehennem ateşi ateşimizden iki yüz defa daha şediddir.” olan nisbetin aynını isbat eder. Hem de Cehennem’in bir kısmı zemherirdir. Zemherir ise bürudetiyle yandırır. Hikmet-i tabiiyede sabittir ki: Ateş bir dereceye gelir ki, suyu buz eder. Harareti def’aten bel’ ettiği için, bürudetle ihrak eder. Demek umum meratibi ihtiva eden ateşin bir kısmı da zemherirdir.

Tenbih: Malûm olsun ki: Ebede namzed olan âlem-i uhrevî fena ile mahkûm olan bu âlemin mekayisiyle mesaha ve

muamele olunmaz. Muntazır ol. Üçüncü Makale'nin âhirinde âhiret bir derece sana arz-ı didar edecektir...

İşaret: Umum fününun gösterdiği intizamın şehadetiyle ve hikmetin istikra-i tâmmının irşadıyla ve cevher-i insaniyetin remziyle ve âmâl-i beşerin tenahîsizliğinin îmasıyla yevm ve sene gibi çok enva'da olan birer nevi kıyamet-i mükerrerenin telmihiyle ve adem-i abesiyetin delaletiyle ve hikmet-i ezeliyenin telvihiyle ve rahmet-i bîpâyan-ı İlahiyenin işaretiyle ve Nebiyy-i Sadık'ın lisan-ı tasrihiyle ve Kur'an-ı Mu'ciz'in hidayetiyle, Cennet-âbâd olan saadet-i uhreviyeden nazar-ı aklın temaşası için sekiz kapı, iki pencere açılır.

Altıncı Mes'ele

Muhakkaktır ki: Tenzil'in hâssa-i cazibedarı, i'cazdır. İ'caz ise, belâgatın yüksek tabakasından tevellüd eder. Belâgat ise hasais ve mezaya, bahusus istiare ve mecaz üzere müessesedir. Kim istiare ve mecaz dûrbîniyle temaşa etmezse, mezayasını göremez. Zira ezhan-ı nâsın te'nisi için, esalîb-i Arabda yenabi-i ulûmu isale eden Tenzil'in içinde tenezzülât-ı İlahiye tabir olunan müraat-ı efhâm ve ihtiram-ı hissiyat ve mümaşat-ı ezhan vardır. Vakta ki bu böyledir, ehl-i tefsire lâzımdır: Kur'anın hakkını bahş ve kıymetini noksan etmesin. Ve belâgatın tasdik ve sikkesi olmayan bir şeyle, Kur'an'ı tevil etmesinler. Zira her hakikattan daha zahir ve daha vâzıh tahakkuk etmiş ki; Kur'an'ın manaları hak oldukları gibi, tarz-ı ifade ve suret-i manası dahi beligane ve ulvîdir. Cüz'iyatı o madene irca' ve teferruatı o menbaa ilhak etmeyen, Kur'an'ın îfa-i hakkında mutaffifînden oluyor. Bir-iki misal göstereceğiz. Zira nazarı celbeder.

Birinci Misal: وَ جَعَلْنَا الْجِبَالَ اَوْتَادًا (Allahu a'lemu bimuradihi). Caizdir: İşaret olunan mecaz, böyle bir tasavvuru îma eder

ki: Sefine gibi olan küre, bahr-i muhit-i havaînin içinde taht-el bahr bir gemisi ve umman gibi fezada, direk veya demir gibi dağlarıyla irsa ve ta’mid ederek hava ile iştibak ettiğinden müvazeneti muhafaza olunmuştur. Demek dağlar o geminin demir ve direkleri hükmündedirler.

Sâniyen: İnkılabat-ı dâhiliyeden ihtizazat, o dağlar ile iskât olunurlar. Zira dağlar yerin mesamatı hükmündedir. Dâhilî bir heyecan olduğu vakit arz dağlar ile teneffüs ettiğinden gazabı ve hiddeti sükûnet bulur. Demek arzın sükûn ve sükûneti dağlar iledir.

Sâlisen: İmaret-i arzın direği beşerdir. Hayat-ı beşerin direği dahi, menabi’-i hayat olan mâ’ ve türab ve havanın istifadeye lâyık suretiyle muhafazalarıdır. Halbuki şu üç şerait-i hayatın kefili dahi dağlardır. Zira dağ ve cibal mehazin-i mâ’ olduğu gibi, cezb-i rutubet hâsiyetiyle havaya meşşata oluyor… Hararet ve bürudeti ta’dil ettiği gibi, havaya mahlut olan muzır gazların teressübüne ve havanın tasfiyesine sebeb olduğu gibi, toprağa da terahhum ediyor. Çamurluk ve bataklık ve bahrin tasallutundan muhafaza eder.

Râbian: Belâgatça vech-i münasebet ve müşabehet budur: Farazâ bir adam hayal balonuyla küreden yüksek yere uçarsa; dağların silsilelerine baksa, acaba tabaka-i türabiyeyi direkler üstüne serilip atılmış bedevi haymeler gibi tahayyül ederse ve münferid dağları da bir direk üstünde kurulan bir çadıra benzetilse, acaba tabiat-ı hayale muhalefet olur mu? Farazâ sen o silsileleri müstakil dağlar ile beraber sath-ı arza keyfiyet-i vaziyeti bir bedevi Arabın karşısında tasvir tarzında tahayyül ve tahyil edersen, şöyle: Bu silsileler A’rab-ı Bedeviyenin haymeleri gibi arz sahrasında kurulmuş ve taraf taraf da çadırlar tahallül etmiş desen… Arabların hayalî olan üslûblarından uzak düşmüyorsun… Hem de eğer vehim ile bu kasr-ı müşeyyed-i âlemden tecerrüd edip uzaktan hikmet dûrbîniyle mehd-i beşer olan yere ve sakf-ı merfu’ olan semaya temaşa edersen.. sonra silsile-i cibalde temessül ve etraf-ı semaya

temas eden daire-i ufuk ile mahdud olan semayı, bir fustat gibi yerin üstüne vaz’ ve cibal evtadıyla rabtolunmuş bir çadır kubbesini tahayyül ve tevehhüm edersen müttehem edemezler. Sekizinci Mes’ele’nin Tenbih’inde bir-iki misal daha gelecektir.

Yedinci Mes’ele

Kur’an’da zikrolunan: دَحَيهَا ve سُطِحَتْ ve فُرِّشَتْ ve تَغْرُبُ (الشَّمْسُ) فِى عَيْنٍ حَمِئَةٍ ve emsalleri gibi; bazı ehl-i zahir tağlit-ı ezhan için, onlar ile temessük ederler. Lâkin müdafaaya biz muhtaç değiliz. Zira müfessirîn-i izam, âyâtın zamairindeki serairleri izhar eylemişlerdir. Bize hacet bırakmamışlar fakat bir ders-i ibret vermişler ve sermeşk yazmışlar.

وَلكِنْ بَكَوْا قَبْلِى فَهَيَّجُوا لِىَ الْبُكَاءَ ❊ وَ هَيْهَاتَ ذُو رَحْمٍ يَرُقُّ لِبُكَائِى

Malûmdur: Malûmu i’lam bahusus müşahed olursa, abestir. Demek içinde bir nokta-i garabet lâzımdır, tâ onu abesiyetten çıkarsın. Eğer denilse: Bakınız nasıl arz küreviyetiyle beraber musattaha ve size mehd olmuştur, denizin tasallutundan kurtulmuş. Veyahut nasıl şems, istikrarla beraber tanzim-i maişetiniz için cereyan ediyor. Veyahut nasıl binler sene ile uzak olan şems, ayn-ı hamiede gurub ediyor. Maânî-i âyât kinayetten sarahate çıkmış oluyor… Evet şu garabet noktaları, belâgat nükteleridir.

Sekizinci Mes’ele

İşaret: Ehl-i zahiri hayse beyse vartalarına atanlardan birisi, belki en birincisi: İmkânatı, vukuata karıştırmak ve iltibas etmektir. Meselâ diyorlar: “Böyle olsa, kudret-i İlahiyede mümkündür. Hem ukûlümüzce azametine daha ziyade delalet eder. Öyle ise bu vaki’ olmak gerektir…” Heyhat!.. Ey miskinler! Nerede aklınız kâinata mühendis olmaya liyakat

göstermiştir? Bu cüz'î aklınız ile hüsn-ü küllîyi ihata edemezsiniz. Evet bir zira' kadar bir burun altundan olsa, yalnız ona dikkat edilse, güzel gören bulunur.

Hem de onları hayrette bırakan tevehhümleridir ki: İmkân-ı zâtî, yakîn-i ilmîye münafîdir. O halde yakîniye olan ulûm-u âdiyede tereddüd ettiklerinden "lâedrî"lere yaklaşıyorlar. Hattâ utanmıyorlar ki; mesleklerinde lâzım gelir; Van Denizi, Sübhan Dağı gibi bedihî şeylerde tereddüd edilsin. Zira onların mesleğince mümkündür: Van Denizi düşab ve Sübhan Dağı da şeker ile örtülmüş bala inkılab etsin. Veyahut o ikisi bazı arkadaşımız gibi küreviyetten razı olmayarak sefere gittiklerinden ayakları sürçerek umman-ı ademe gitmeleri muhtemeldir. Öyle ise, deniz ve Sübhan, eski halleriyle bâki olduklarını tasdik etmemek gerektir. Elâ! Ey mantıksız miskin! Neredesiniz? Bakınız. Mantıkta mukarrerdir, mahsusattaki vehmiyat bedihiyattandır. Eğer bu bedaheti inkâr ederseniz, size nasihate bedel ta'ziye edeceğim. Zira ulûm-u âdiye sizce ölmüş ve safsata dahi hayat bulmuş derecesindedir.

Dördüncü bela ki, ehl-i zahiri teşviş eder: İmkân-ı vehmîyi, imkân-ı aklî ile iltibas ettikleridir. Halbuki imkân-ı vehmî, esassız olan ırk-ı taklidden tevellüd ile safsatayı tevlid ettiğinden, delilsiz olarak herbiri bedihiyatta bir "belki", bir "ihtimal", bir "şekk"e yol açar. Bu imkân-ı vehmî, galiben muhakemesizlikten, kalbin za'f-ı a'sabından ve aklın sinir hastalığından ve mevzu ve mahmulün adem-i tasavvurundan ileri gelir. Halbuki imkân-ı aklî ise: Vâcib ve mümteni' olmayan bir maddede, vücud ve ademe bir delil-i kat'iyye dest-res olmayan bir emirde tereddüd etmektir. Eğer delilden neş'et etmiş ise makbuldür. Yoksa muteber değildir. Bu imkân-ı vehmînin ahkâmındandır ki: Bazı vehhamlar diyor: "Muhtemeldir, bürhanın gösterdiği gibi olmasın. Zira akıl, her bir şeyi derkedemez. Aklımız da buna ihtimal verir." Evet, yok belki ihtimal veren vehminizdir. Aklın şe'ni bürhan üzerine gitmektir. Evet akıl herbir şeyi tartamaz, fakat böyle maddiyatı ve en küçük hâdimi olan basarın kabzasından

kurtulmayan bir emri tartar. Farazâ tartmaz ise, biz de o mes'elede çocuk gibi mükellef değiliz.

Tenbih: Ben zahirperest ve nazar-ı sathî sahibi tabiriyle yâd ettiğim ve tevbih ve ta'nif ile teşhir ettiğim muhatab-ı zihniyem; ağleb-i halde ehl-i tefrit olan ve cemal-i İslâmı görmeyen ve nazar-ı sathiyle uzaktan İslâmiyete bakan hasm-ı dindir. Fakat bazan, ehl-i ifrat olan, iyilik bilerek fenalık eden dinin cahil dostlarıdır.

Beşinci Bela: Ehl-i tefrit ve ifrat olan bîçarelerin ellerini tutarak zulümata atan birisi de; her mecazın her yerinde taharri-i hakikat etmektir. Evet mecazda bir dane-i hakikat bulunmak lâzımdır ki, mecaz ondan neşv ü nema bularak sünbüllensin. Veyahut hakikat, ışık veren fitildir; mecaz ise, ziyasını tezyid eden şişesidir. Evet, muhabbet kalbde ve akıl dimağdadır. Elde ve ayakta aramak abestir…

Altıncı Bela: Nazarı tams eden ve belâgatı setreden, zahire olan kasr-ı nazardır. Demek ne kadar akılda hakikat mümkün ise, mecaza tecavüz etmezler. Mecaza gidilse de meali tutulur. Bu sırra binaendir: Âyet ve hadîsin tefsir veya tercümesi, onlardaki hüsün ve belâgatı gösteremez. Güya onlarca karine-i mecaz, aklen hakikatın imtinaıdır. Halbuki karine-i mania, aklî olduğu gibi hissî ve âdi ve makamî.. daha başka çok şeyler ile de olabilir. Eğer istersen Cennet-ül Firdevs gibi olan Delail-ül İ'caz'ın iki yüz yirmi birinci kapısından gir.

Göreceksin: O koca Abdülkahir gayet hiddetli olarak böyle müteassifleri yanına çekmiş, tevbih ve tekdir ediyor.

Yedinci Bela: Muarrefi münekker eden biri de: Hareke gibi bir arazı, zâtiye ve eyniyeye hasrettiklerinden, "gayr-ı men hüve leh" olan vasf-ı cariyi inkâr etmek lâzım geldiğinden, şems-i hakikat tarz-ı cereyanından çıkarılmıştır. Acaba böyleler Arabların üslûblarına hiç nazar etmemişlerdir ki: Nasıl diyorlar: Dağlar bize rast geldi. Sonra bizden ayrıldı. Başka bir dağ başını çıkardı. Sonra gitti, bizden müfarakat eyledi. Deniz dahi güneşi yuttu.. ilh… "Miftah-ı Sekkakî"de

beyan olunduğu gibi; pek çok yerlerde san'at-ı beyaniyeden olan kalb-i hayali, esrar-ı beyaniye için istimal etmektedirler. Bu ise deveran sırrıyla mağlata-i vehmiye üzerine müesses bir letafet-i beyaniyedir. Şimdi sermeşk olarak iki misal-i mühimmeyi beyan edeceğim. Tâ ki o minval üzerine işleyesin. Şöyle:

وَ يُنَزِّلُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ ❊ وَ الشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ

Şu iki âyet gayet şâyan-ı dikkattirler. Zira zahire cümud, belâgatın hakkını cühud demektir. Zira birinci âyette olan istiare-i bedîa, o derece hararetlidir ki; buz gibi olan cümudu eritir. Ve bulut gibi zahir perdesini berk gibi yırtar. İkinci âyette belâgat o kadar müstekar ve muhkem ve parlaktır ki, seyri için güneşi durdurur.

Evvelki âyet, قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ naziresidir. O da onun gibi bir istiare-i bedîayı tazammun eylemiştir. Şöyle ki: Cennet'in evanileri şişe olmadığı gibi gümüş dahi değildir.

Belki şişenin gümüşe olan mübayeneti bir istiare-i bedîanın karinesidir. Demek şişe şeffafiyetiyle, fidda dahi beyaz ve parlaklık hasebiyle, güya Cennet'in kadehlerini tasvir etmek için iki nümunedirler ki Sâni'-i Rahman bu âleme göndermiş. Tâ nefis ve mallarıyla Cennet'e müşteri olanların rağabatını tehyic ve iştihalarını açsın.

Aynen bunun gibi, مِنْ جِبَالٍ فِيهَا مِنْ بَرَدٍ bir istiare-i bedîa ondan takattur ediyor. O istiarenin zemini ise, zemin ve âsuman mabeyninde hükm-ü hayal ile tasavvur olunan müsabakat ve rekabetin tahayyülü üzerine müessestir. Mezraası şöyledir ki; zemin kar ve bered ile tezemmül veya taammüm eden dağlarıyla ve rengârenk besatîniyle süslendiği gibi, güya ona rekabeten ve inaden âsuman dahi cibal ve besatîni andıran rengârenk ile teşekkül eden ve dağlara nazireler yapmak için parça parça dağılan bulutlarıyla sarılıp cilveger oluyor. O dağ gibi parça parça bulutlar; sefineler veyahut dağlar veyahut develer veyahut bostan ve derelerdir denilse, teşbihte hata edilmemiş olur. O cevvdeki seyyarelerin çobanı ra'ddır. Kamçı gibi, berkini başları üzerine silkeleyip dolaştırıyor. O müsahhar sabihalar

ise, o bahr-i muhit-i havaîde seyr ü cereyan etmekle, mahşere tesadüf etmiş dağları andırırlar. Güya sema, su buharının zerratını ra'd ile silâh başına davet ettiği gibi.. "Rahat olun!" emriyle herkes yerine gider, gizlenir. Evet çok defa bulut dağın libasını giydiği gibi, heykeli ile teşekkül etmekle beraber, bered ve karın beyazıyla televvün ve rutubet ve bürudetiyle tekeyyüf eder. Öyle ise bulut ve dağ komşu, arkadaştırlar. Birbirine levazımatını âriye vermeye mecburdurlar. Bu uhuvvet ve mübadeleti Kur'an'ın çok yerleri gösterir. Zira bazan onu, onun libasında ve ötekini berikinin suretinde bize gösterir. Hem de Tenzil'in pek çok menazilinde dağ ve bulut birbirinin elini tutup musafaha ettikleri vardır. Nasıl kitab-ı âlemin bir sahifesi olan zeminde muanaka ve musafahaları şahiddir. Zira umman-ı havada iskele hükmünde olan dağ tepesinde lenger-endaz olduklarını görüyoruz...

İkinci âyet: وَ الشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ Evet تَجْرِى bir üslûba işaret ettiği gibi, لِمُسْتَقَرٍّ dahi bir hakikatı telvih eder. Demek caizdir ki, تَجْرِى lafzıyla şöyle bir üslûba işaret olsun. Şöyle: Şems, demiri altundan yapılmış mühezzeb, müzehheb, zırhlı bir sefine gibi esîrden olan ve mevc-i mekfuf tabir olunan umman-ı semada seyahat ve yüzüyor. Eğer çendan müstekarrında lenger-endazdır. Lâkin o bahr-i semada o "zeheb-i zâib" cereyan ediyor. Fakat o cereyan arazî ve tebaî ve tefhim için müraat ve ihtiram olunan nazar-ı hissiyledir. Fakat hakikî iki cereyanı vardır. Olmaz ise de olur. Zira maksad, beyan-ı intizamdır. Esalîb-i Arab'da olduğu gibi tebaî ise veya zâtî ise, nizamın nokta-i nazarında birdir.

Sâniyen: Şems müstekarrında, mihveri üzerinde müteharrik olduğundan, o erimiş altun gibi eczaları dahi cereyan ediyor. Bu hareke-i hakikiye evvelki hareke-i mecaziyenin danesidir, belki zenbereğidir.

Sâlisen: Şemsin müstekarrı denilen taht-ı revanıyla ve seyyarat denilen asakir-i seyyaresiyle göçüp sahra-yı âlemde seyr ü seferi, mukteza-yı hikmet görünüyor. Zira kudret-i İlahiye herşeyi hayy ve müteharrik kılmıştır ve sükûn-u

mutlak ile hiçbir şeyi mahkûm etmemiştir. Mevtin biraderi ve ademin ammizadesi olan atalet-i mutlak ile, rahmeti bırakmamış ki kaydedilsin. Öyle ise Şems de hürdür. Kanun-u İlahiye itaat etmek şartıyla serbesttir, gezebilir. Fakat başkasının hürriyetini bozmamak gerektir ve şarttır. Evet şems, emr-i İlahîye temessül eden ve herbir hareketini meşiet-i İlahiyeye tatbik eden bir çöl paşasıdır. Evet cereyan hakikî ve zâtî olduğu gibi arazî ve hissî de olabilir. Nasıl hakikîdir, öyle de mecazîdir. Bu mecazın menarı, تَجْرِى dir. Üslûbun ukde-i hayatiyesine telvih eden lafız, لِمُسْتَقَرٍّ dir.

Elhasıl: Maksad-ı İlahîsi, nizam ve intizamı göstermektir. Nizam ise şems gibi parlıyor. كُلِ الْعَسَلْ وَلاَ تَسَلْ kaidesine binaen, nizamı intac eden hareket-i şems veyahut deveran-ı arz, hangisi olursa olsun, asıl maksadı ihlâl etmediği için, sebeb-i aslînin taharrisine mecbur değiliz. Meselâ: قَالَ nin elifiyle hıffet hasıldır. Aslı ne olursa olsun, vav'a bedel kaf dahi olsa fark etmez. Yine elif, elif ve hafiftir.

İşaret: Bu tasviratla beraber hiss-i zahire istinaden; zahir, mutaassıbane bir cümud-u bâridi göstermek, nasılki belâgatın hararet ve letafetine münafîdir. Öyle de: Delil-i Sâni' olan nizam-ı âlemin esası olan hikmetullahın şahidi olan istihsan-ı aklîye carih ve muhaliftir. Şöyle meselâ: Sübhan Dağı'na çok fersahla uzak bir mesafeden müteveccih olsan ve istesen ki: Sübhan senin cihat-ı erbaana mukabil gelse veyahut her cihete mukabil olarak görmüşsün, bu tebdil ve tebeddüle lâzım olan rahat bir sebebi olan kaç hareket-i vaz'iye ile birkaç adım atmak gibi en kısa yolu terk ve Sübhan Dağı gibi dehşetli bir cirm-i azîmi seni hayrette bırakacak bir daire-i azîmeyi kat'etmesini tahayyül veya teklif etmek gibi bir gayet uzun yolu ve israf ve abesiyete acib bir misali, nizam-ı âleme esas tutmak, bence nizama cinayet etmektir. Şimdi insafla nazar-ı hakikatla bu taassub-u bârideye bak: Nasıl istikra-i tâmmın şehadetiyle sabit olan bir hakikat-ı bahireye muaraza ediyor. O hakikat ise budur: Hilkatte israf ve abes yoktur. Ve hikmet-i ezeliye, kısa ve müstakim yolu terketmez. Uzun ve

müteassif yolu ihtiyar etmez. Öyle ise; acaba istikra-i tâmmın mecaza karine olmasından ne mani tasavvur olunur ve neden caiz olmasın?..

Tenbih: Eğer istersen Mukaddemata gir. Birinci Mukaddeme'yi suğra ve Üçüncü Mukaddeme'yi kübra yap. Sana netice verecektir ki: Ehl-i zahirin zihinlerini teşviş eden, felsefe-i Yunaniyeye incizablarıdır. Hattâ o felsefeye fehm-i âyette bir esas-ı müselleme nazarıyla bakıyorlar. Hattâ oğlu ölmüş bir kocakarıyı güldürecek derecede bir misal budur ki: Bazılar öyle bir zâtın kelâmındaki fülûs-u felsefeyi, cevher-i hakikattan temyiz etmeyecek dereceden pek çok derecede âlî olan o zât-ı nekkad, Kürdçe demiş ki: عَنَاصِرْ چِهَارِنْ ژِوَانِنْ مَلَكْ Halbuki: Bu söz ile hükemanın mezhebi olan ki: "Melaike-i Kiram maddeden mücerreddirler." red yolunda tasrih ediyor ki: "Melaike-i Kiram anasırdan mahluk ecsam-ı nuraniyedirler." Onlar fehmetmişler ki: Anasır dört oldukları, İslâmiyet'tendir. Acaba.. dörtlüğü ve unsuriyeti ve besateti, hükema ıstılahatından ve müzahref olan ulûm-u tabiiyenin esaslarındandır. Hiç usûl-ü İslâmiyeye taallukları yoktur, belki zahir müşahedetle hükmolunan bir kaziyedir. Evet dine teması olan her şey, dinden olması lâzım gelmiyor. Ve İslâmiyet'le imtizac eden her bir madde, İslâmiyet'in anasırından olduğunu kabul etmek, unsur-u İslâmiyet'in hâsiyetini bilmemek demektir. Zira kitab ve sünnet ve icma' ve kıyas olan anasır-ı erbaa-i İslâmiye, böyle maddeleri terkib ve tevlid etmez.

Elhasıl: Unsuriyet ve besatet ve erbaiyet, felsefenin bataklığındandır; şeriatın maden-i safîsinden değildir. Fakat felsefenin yanlışı, seleflerimizin lisanlarına girdiğinden, bir mahmil-i sahih bulmuştur. Zira selef, "dörttür" dediklerinden murad, zahiren dörttür. Veyahut hakikaten ecsam-ı uzviyeyi teşkil eden müvellidülma ve müvellidülhumuza ve azot ve karbon.. yine dörttür.

Eğer hür-fikirsen bu felsefenin şerrine bak: Nasıl ezhanı esaretle sefalete atmıştır. Âferin, hürriyetperver olan hikmet-i cedidenin himmetine ki, o müstebid hikmet-i Yunaniyeyi

dört duvarıyla zîr ü zeber etmiştir. Demek muhakkak oldu ki: Âyâtın delail-i i’cazının miftahı ve esrar-ı belâgatın keşşafı, yalnız belâgat-ı Arabiyenin madenindendir. Yoksa felsefe-i Yunaniyenin destgâhından değildir.

Ey birader!

Vakta ki keşf-i esrar merakı bizi şu makama kadar getirdi. Biz de seni beraber çektik. Seni taciz ettik. Hem senin çok yorgunluğunu dahi biliriz. Şimdi Unsur-ul Belâgat ve i’cazın miftahı olan İkinci Makale’nin içerisine seni gezdirmek istiyorum. Sakın o makalenin iğlak-ı üslûbu ve içinde cilveger olan mesailin elbiselerinin perişaniyeti, seni temaşasından müteneffir etmesin. Zira iğlak eden, manasındaki dikkat ve kıymettir. Ve perişan eden ve zînet-i zahiriyeden müstağni eden, manasındaki cemal-i zâtiyesidir.

Evet, nazlanan ve istiğna gösteren nazeninlerin mehirleri dikkattir. Ve menzilleri dahi kalbin süveydasıdır. Bunlara giydirdiğim elbise, zamanın modasına muhaliftir. Zira Kürd mektebi denilen yüksek dağlarda büyümüş olduğumdan alaturka terziliğe alışamadım. Hem de şahsın üslûb-u beyanı, şahsın timsal-i şahsiyetidir. Ben ise gördüğünüz veya işittiğiniz gibi, halli müşkil bir muammayım... تَمَّ تَمَّ

Unsur-ul Belâgat

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
اَلطَّيِّبَاتُ لِلّٰهِ وَ الصَّلَوَاتُ عَلَى نَبِيِّهِ

İkinci Makale

Belâgatın ruhuna taalluk eden birkaç mes’elenin beyanındadır.

Birinci Mes’ele

Tarih lisan-ı teessüfle bize ders veriyor ki: Saltanat-ı Arabın cazibesiyle a’cam, Arablara muhtelit olduklarından; Kelâm-ı Mudarî’nin melekesi denilen belâgat-ı Kur’aniyenin madenini müşevveş ettikleri gibi, öyle de acemlerin ve acemîlerin belâgat-ı Arabiyenin san’atına girdiklerinden fikrin mecra-yı tabiîsi olan nazm-ı maânîden, zevk-i belâgatı nazm-ı lafza çevirmişlerdir. Şöyle ki:

Efkâr ve hissiyatın mecra-yı tabiîsi nazm-ı maânîdir. Nazm-ı maânî ise mantıkla müşeyyeddir. Mantığın üslûbu ise müteselsil olan hakaika müteveccihtir. Hakaika giren fikirler ise, karşısında olan dekaik-ı mahiyatta nafizdirler. Dekaik-ı mahiyat ise, âlemin nizam-ı ekmeline mümidd ve müstemiddirler. Nizam-ı ekmelde herbir hüsnün menbaı olan hüsn-ü mücerred mündemiçtir. Hüsn-ü mücerred ise mezâyâ ve letaif denilen belâgat çiçeklerinin bostanıdır. Çiçeklerin bostanı, cinan-ı hilkatte cilveger olan, ezhara perestiş eden ve şâir denilen bülbüllerin nağamatıdır. Bülbüllerin nağamatına aheng-i ruhanî veren ise, nazm-ı maânîdir. Hal böyle iken, Arab’dan olmayan dahîl ve tufeylî ve acemîler, belâgat-ı Arabiyede üdeba sırasına geçmeye çalıştıklarından, iş çığırdan çıktı. Zira bir milletin mizacı o milletin hissiyatının menşei olduğu gibi lisan-ı millîsi de, hissiyatının ma’kesidir... Milletin emziceleri muhtelif olduğu

gibi, lisanlarındaki istidad-ı belâgat dahi mütefavittir. Lâsiyyema Arabî lisanı gibi nahvî bir lisan olsa... Bu sırra binaen cereyan-ı efkâra mecra ve belâgat çiçeklerine çimengâh olmaya çok derece nâkıs ve kısa ve kuru ve kır'av olan nazm-ı lafz; mecra-yı tabiîsi olan nazm-ı manaya mukabele ederek belâgatı müşevveş etmiştir.

Zira acemîler sû'-i ihtiyar veya sevk-i ihtiyaçla lafzın tertib ve tahsinine ve maânî-i lügaviyenin tahsiline daha ziyade muhtaç olduklarından ve elfaz, mecra olmak cihetiyle daha âsân ve daha zahir ve nazar-ı sathîye daha munis ve hevam gibi avamın nazarlarını daha cazibedar ve avamperestane nümayişlere daha müstaid bir zemin olduğundan, elfaza daha ziyade sarf-ı himmet etmişlerdir… Yani ne kadar bir mesafe kat'ederse önlerine çok müşa'şa' sahralar kendilerini göstermek şanında olan tertib-i maânîde olan tagalgulden zihinlerini çevirip, elfaz arkasına koşup, dolaşıyorlar.

Maânînin tasavvurlarından sonra elfazın arkasına gitmekle fikirleri çatallaşmıştır. Gide gide elfaz manaya galebe etmekle istihdam ederek; lafz, manaya hizmet etmek olan kaziye-i tabiiye aksine çevrildiğinden, tabiat-ı belâgattan böyle lafızperest mutasallıfların san'atına kadar.. yok belki tasannularına uzun bir mesafe girmiştir. Eğer istersen Harîrî gibi bir dâhiye-i edebin Makamat'ına gir, gör! O dâhiye-i edeb nasıl hubb-u lafza mağlub olarak lafızperestlik hevesi o kıymetdar edebini lekedar ettiği gibi lafızperestlere de bast-ı özür etmiştir ve nümune-i imtisal olmuştur. Onun için o koca Abdülkahir bu hastalığı tedavi etmek için, Delail-i İ'caz ve Esrar-ül Belâgat'ın bir sülüsünü onun ilâçlarından doldurmuştur. Evet lafızperestlik bir hastalıktır, fakat bilinmez ki hastalıktır…

Tenbih: Lafızperestlik nasıl bir hastalıktır.. öyle de; suretperestlik ve üslûbperestlik ve teşbihperestlik ve hayalperestlik ve kafiyeperestlik şimdi filcümle, ileride ifrat ile tam bir hastalık ve manayı kendine feda edecek derecede bir maraz olacaktır. Hattâ bir nükte-i zarafet için veya

kafiyenin hatırı için, çok edib edebde edebsizlik etmeye şimdiden başlamışlardır. Evet lafza zînet verilmeli, fakat tabiat-ı mana istemek şartıyla.. ve suret-i manaya haşmet vermeli, fakat mealin iznini almak şartıyla.. ve üslûba parlaklık vermeli, fakat maksudun istidadı müsaid olmak şartıyla.. ve teşbihe revnak vermeli, fakat matlubun münasebetini göze almak ve rızasını tahsil etmek şartıyla.. ve hayale cevelan ve şaşaa vermeli, fakat hakikatı incitmemek ve ağır gelmemek ve hakikata misal olmak ve hakikattan istimdad etmek şartıyla gerektir.

İkinci Mes'ele

Kelâmın hayatlanması ve neşv ü neması; manaların tecessümüyle ve cemadata nefh-i ruh etmekle bir mükâleme ve mübahaseyi içlerine atmaktır. Şöyle: Deveran ile tabir olunan, vücudda ve ademde iki şeyin mukarenetiyle biri ötekisine illet ve me'haz ve menşe' zannolunması olan itikad-ı örfî üzerine müesses olan mağlata-i vehmiye üstüne mebni olan kuvve-i hayalden neş'et eden sihr-i beyanıyla sehhar gibi cemadatı hayatlandırır, birbiriyle söyletir. İçlerine ya adaveti veya muhabbeti atar. Hem de manaları tecessüm ettirir, hayat verir, içinde hararet-i gariziyeyi derceder.

Eğer istersen gürültülü menzil ıtlakına şayeste olan bu beyte gir: يُنَاجِينِىَ اْلاِخْلاَفُ مِنْ تَحْتِ مَطْلِهِ ❊ وَ تَخْتَصِمُ اْلآمَالُ وَ الْيَاْسُ فِى صَدْرِى

Yani: "Mumatala-i hak perdesi altında hulf-ül va'd benimle konuşuyor. Der: Aldanma!.. Onun için sinemde ümidlerim ye's ile kavgaya başladılar, o mütezelzil hane olan sadrımı harab ediyorlar." Göreceksin nasıl şâir-i sahir emel ve ye'si tecsim etmekle hayatlandırarak nemmam olan ihlafın fitnesiyle bir muharebe ve muhasamayı temsil eyledi. Güya

sinematoğraf gibi bu beyt senin aklına rü'ya görünüyor. Evet bu sihr-i beyanî bir nevi tenvim eder.

Veyahut yerin yağmur ile muaşaka ve şekvasını dinle! İşte:

تَشَكَّى اْلاَرْضُ غَيْبَتَهُ اِلَيْهِ * وَ تَرْشَفُ مَائَهُ رَشْفَ الرُّضَابِ

Yani: Yağmurun geç gelmesini ona teşekki eder. Mahbubun ağız suyu gibi suyunu emer. Acaba yeri Mecnun, sehabı Leyla haletlerinde bu şiir sana tahyil etmiyor mu?

Tenbih: Bu şiiri güzel gösteren, içindeki hayalin hakikate bir derece müşabehetidir. Zira yağmur gecikse sonra gelse toprak vız vız gibi bir savtı çıkartarak suyunu çeker. Bu hali gören geçliğine ve şiddet-i ihtiyacına intikal ettiğinden, meşhur deveranın sırrıyla ve tevehhümün tasarrufatıyla bir muaşaka ve mükâleme suretine ifrağ eder.

İşaret: Herbir hayalde bu çiznök gibi bir dane-i hakikat bulunmak şarttır...

Üçüncü Mes'ele

Kelâmın elbise-i fahiresi veyahut cemali ve sureti, üslûb iledir. Yani kalıb-ı kelâm iledir. Şöyle ki: Ya dikkat-i nazar veya tevaggul veya mübaşeret veya san'atın telakkuhuyla hayalde tevellüd eden temayülatın hususiyatından teşekkül eden suretlerden terekküb eden istiare-i temsiliyenin parçaları telahuk ettiklerinden tenevvür ve teşerrüb ve teşekkül eden üslûb, kelâmın kalıbı olduğu gibi, cemalin madeni ve hulel-i fahirenin destgâhıdır. Güya aklın borazanı denilmeye şâyan olan irade ses etmekle, kalbin karanlık köşelerinde yatan manalar çıplak, yalın ayak, baş açık olarak çıktıklarından mahall-i suver olan hayale girerler.

O hazinet-ül hayalde buldukları sureti giyerler. En ekall bir yazmayı sarar. Veya bir pabucu giyer, lâakal bir nişan ile çıkar. Hiç olmazsa bir düğme ile veya bir kelime ile kendinin nerede terbiye olduğunu gösterir.

Eğer bir kelâmın -fakat tabiattan çıkmış bir kelâmın- üslûbunda im'an-ı nazar edersen, kendi san'atı içinde işleyen mütekellimi o âyine-misal üslûbun içinde göreceksin. Hattâ nefsini nefesinden ve sesinden; mahiyetini nefsinden (üfürmesinden) tevehhüm ve mizac ve san'atını kelâmıyla mümtezic tahayyül etsen, Hayaliyyun mezhebinde muateb olmuyorsun. Eğer tereddüd ile senin hayalin hastalığı var ise Kaside-i Bür'iyye'den olan وَاسْتَفْرِغِ الدَّمْعَ مِنْ عَيْنٍ قَدِ امْتَلَاَتْ ❊ مِنَ الْمَحَارِمِ وَالْزَمْ حِمْيَةَ النَّدَمِ olan bîmarhaneye git, gör! Nasıl hakîm-i Busayrî, istifrağla ve nedametin perhiziyle sana reçete yazar.

Eğer iştihanın açılmasıyla üslûb denilen hakikatın şişesindeki zülal-i mana nasıl kendine muvafık ve nasıl imtizac etmesini seyretmek ve o zülali içmeye iştihan var ise meyhaneye git ve de: "Ey meyhaneci, kelâm-ı belig nedir?" Elbette onun san'atı onu şöyle söylettirecek:

Kelâm-ı belig, ilim denilen çömleklerde pişirilen ve hikmet denilen büyük küplerde duran ve fehm denilen süzgeç ile süzülen âb-ı hayat gibi bir manayı, zürefa denilen sâkiler döndürüp efkâr içer; esrarda temeşşi etmekle hissiyatı ihtizaza getiren kelâmdır.

Eğer böyle sarhoşların sözlerinden hoşlanmıyorsan suyun mühendisi olan Hüdhüd-ü Süleyman'ın Sebe'den getirdiği nebe' ve haberi dinle!.. Nasıl inzal-i Kur'an ve ibda'-ı semavat ve arz eden Zülcelal'in tavsifini etmiştir.

Hüdhüd diyor: "Bir kavme rast geldim. Zemin ve âsumandan mahfiyatı çıkaran Allah'a secde etmiyorlar..." Bak evsaf-ı kemaliye içinde, Hüdhüd'ün hendesesine telvih eden vasf-ı mezburu yalnız ihtiyar eyledi.

İşaret: Üslûbdan muradım kelâmın kalıbıdır ve suretidir. Başkalar başka diyorlar. Ve belâgatça faidesi, kıssatın tefarıkını ve perişan olan parçalarını iltiham ve bitiştirmektir. Tâ kaide-i "Bir şey sabit olursa levazımıyla sabittir." sırrıyla, bir cüz'ü tahrik etmekle kıssatın küllünü ihtizaza getirmektir. Güya mütekellim, üslûbun bir köşesini muhataba gösterse,

muhatab kendi kendine -velev bir derece karanlık olsa da- tamamını görebilir.

Bak nerede olursa olsun “mübareze” lafzı pencere gibi meydan-ı harbi, içinde harb olarak sana gösterir. Evet çok böyle kelimeler vardır. Hayalin sinematoğrafisi denilse caizdir.

Tenbih: Üslûb meratibi pek mütefavittir. Bazan o kadar latif ve rakiktir ki, nesim-i seherden daha âheste eser. Bazan o kadar gizli oluyor ki, bu zamanın harbinin diplomatlarının desais-i harbiyelerinden daha mesturdur. Bir diplomatın kuvve-i şâmmesi lâzımdır, tâ istişmam edebilsin.

Ezcümle: يس suresinde مَنْ يُحْيِى الْعِظَامَ وَ هِىَ رَمِيمٌ şive-i ifadeden, Zemahşerî مَنْ يَبْرُزُ اِلَى الْمَيْدَانِ üslûbunu istişmam etmiştir. Evet insan isyanla Hâlıkın emrine karşı manen müdafaa ve mübareze eder…

Dördüncü Mes’ele

Kelâmın kuvvet ve kudreti ise; kelâmın kuyudatı birbirine cevab vermek ve keyfiyatı birbirine muavenet etmekle umumen karınca kaderince, asıl garaza işaret ve herbiri parmağını maksad üzerine bırakmak ile عِبَارَاتُنَا شَتَّى وَ حُسْنُكَ وَاحِدٌ وَ كُلٌّ اِلَى ذَاكَ الْجَمَالِ يُشِيرُ düsturuna timsal olmaktır. Demek kuyudat zenav gibi veyahut dereler gibi.. maksad ise ortalarından istimdad edici bir havuz gibi olmak gerektir.

Elhasıl: Zihnin şebekesi üstünde tersim olunan ve nazar-ı akl ile alınan suret-i garaz, müşevveş olmamak için, tecavüb ve teavün ve istimdad lâzımdır.

İşaret: Bu noktadan intizam neş’et etmekle tenasüb tevellüd edip hüsn ü cemal parlar. Eğer istersen Rabb-i İzzet’in kelâmına teemmül et… Ezcümle: Zerresi büyük bir taş kadar büyük olan azabdan tahvif ve insanı, kalâk ve tahammülsüz olduklarını göstermek için sevk edilen وَلَئِنْ مَسَّتْهُمْ نَفْحَةٌ مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ olan âyete bak. Nasılki “şeyi

zıddından in’ikas ettirmek” olan kaide-i beyaniyeye binaen, tehvil ve tahvif için azabın bir parçasının derece-i tesirini göstermek istediğinden, kıllet olan esas-ı maksada, nasıl kelâmın her tarafı elini oraya uzatıp kuvvet veriyor.

Şöyle: اِنْ lafzındaki teşkik ile tahfif ve مَسَّتْ deki yalnız temas ve نَفْحَةٌ maddesinde ve sîgasında ve tenkirindeki taklil ve tahkir.. ve مِنْ deki teb’iz ve nekale bedel عَذَابِ zikrindeki tehvin ve رَبِّكَ deki îma-i rahmet, umumen taklili göstermekle, azabı nihayet derecede ta’zim ve tehvil eder.

Zira azı böyle olursa, çoğundan Allah esirgesin…

Tenbih: Bu sana sermeşktir. Yazabilirsen meşk et. Zira bütün âyât-ı Kur’aniye bu intizam ve tenasüb ve hüsne mazhardırlar. Fakat makasıd bazan mütedâhilen müteselsildir. Her birinin tevabii ötekiyle mukarin olur, fakat muhtelit olmaz. Dikkat etmek gerektir. Zira nazar-ı sathî böyle yerlerde çok halt eder.

Beşinci Mes’ele

Kelâmın servet ve vüs’ati ise; -nasıl suret-i terkib, nefs-i maksadı gösterir. Öyle de- müstetbeatının telmihatıyla ve esalîbin işaratıyla garazın levazım ve tevabiini göstermek ve ihtizaza getirmektir. Zira telmih ve işaret ise, sâkin olan hayalâtı ihtizaza ve sâkit olan cevanibini söylettirmekle kalblerin en uzak köşelerindeki istihsanı ve alkışlamayı tehyic etmeye büyük bir esastır. Evet telmih ve işaret ise yolun etrafını temaşa ile tenezzüh etmek içindir. Kasd ve taleb ve tasarruf için değildir. Demek mütekellim onda mes’ul olmaz. Eğer istersen bu beyitlerin içlerine gir. Bir derece seyre şâyan noktalar vardır:

İşte çal olan atına binmiş, nazenin karşısında gençlenmek isteyen ihtiyar babanın sakalının içine bak, belâgatın çok anahtarlarını bulacaksın. Al kapıları aç, işte:

قَالَتْ كَبِرْتَ وَ شِبْتَ قُلْتُ لَهَا ❊ هذَا غُبَارُ وَقَايِعِ الدَّهْرِ

Yani: Dedi: “İhtiyar oldun.” Dedim: “Değildir; belki mesaib-i dehrin gürültüsünden ayakları altında çıkıp sakalıma konmuş bir beyaz gubardır.”

Hem de: وَلاَ يُرَوِّعْكِ اِيمَاضُ الْقَتِيرِ بِهِ ❊ فَاِنَّ ذَاكَ ابْتِسَامُ الرَّاْىِ وَالْاَدَبِ

Yani: Sakalımın beyazlanmakla parlaması seni korkutmasın. Zira nur-u mütecessim gibi; dimağdan erimiş, sakaldan mecra bulup kendini gösteren fikir ve edebin tebessümüdür.

Hem de: وَعَيْنُكَ قَدْ نَامَتْ بِلَيْلِ شَبِيبَةٍ ❊ فَلَمْ تَنْتَبِهْ اِلاَّ بِصُبْحِ مَشِيبٍ

Yani: Gece gibi gençlikte gözün nevm-i gaflette dalmış, ancak subh-misal olan sakalın beyazıyla uyanabildi.

Hem de: وَكَاَنَّمَا لَطَمَ الصَّبَاحُ جَبِينَهُ ❊ فَاقْتَصَّ مِنْهُ وَخَاضَ فِى اَحْشَائِهِ

Yani: Ciriti istemek yolunda, sabah, atımın yüzüne yed-i beyzasıyla bir tokat vurdu. Atım dahi kısâsını almak için tayyar olan subha erişti, yere vurdu, içinde dört ayağıyla gezindi. Demek atım çal’dır.

Hem de: كَاَنَّ قَلْبِى وُشَاحَاهَا اِذَا خَطَرَتْ ❊ وَقَلْبَهَا قُلْبُهَا فِى الصَّمْتِ وَالْخَرَسِ

Yani: Kalbim maşukumun kemeri gibi hareket ve hışhış etmekte; onun kalbi ise onun bileziği gibi sükûn ve sükûttadır. Demek beli ince, bileği kalın olduğu gibi; kalbim müştak, onun kalbi müstağnidir. Demek hüsün ve aşkı ve istiğnayı ve iştiyakı bir taş ile vurmuştur.

Hem de: وَاَلْقَى بِصَحْرَاءِ الْغَبِيطِ بَعَاعَهُ ❊ نُزُولَ الْيَمَانِىِّ ذِى الْعِيَابِ الْمُحَمَّلِ

Yani: Tacir-i Yemenî gibi yağmurdan gelen sel, yüklerini, eskallerini gabît sahrasına attı. Nasılki bir tüccar akşamda bir köye gelse, gecede köylüler rengârenk eşyalarını satın alsalar; sabahleyin herkes bir renk ile süslenmiş olduğu halde evinden çıkıyor. Hattâ köyün çobanı dahi kırmızı bir mendili bağlıyor. Öyle de, sel sahraya yükünü attığı gibi; ticaret-i hafiyeye benzer imtizacat-ı kimyeviye ile, çiçeklerin nazeninlerine güya rengârenk elbise alınır, dikilir. Hattâ çiçeklerin çobanı ıtlakına şâyan olan kefne [3](1) başını kırmızılaştırıyor.

Hem de: غَارَ الْوَفَاءُ وَفَاضَ الْغَدْرُ وَانْفَرَجَتْ ❊ مَسَافَةُ الْخُلْفِ بَيْنَ الْقَوْلِ وَالْعَمَلِ

Yani: “Vefa, gavr-ı in’idama çekildi.. tufan-ı gadr feverana başladı. Kavl ve amel ortasında uzun bir mesafe açıldı…”

Uzağa gitmek istemiyorsan bu makalenin bir parça mâkabline nazar et, bu mes’eleye nümune olmak için çok parçaları bulacaksın. Ezcümle: “Âyâtın delail-i i’cazının miftahı ve esrar-ı belâgatının keşşafı yalnız belâgat-ı Arabiyedir. Felsefe-i Yunaniye değildir.” Veyahut makale-i ûlâda olan mes’ele-i ûlânın hâtimesindeki işarete bak. İşte “Hilkat denilen şeriat-ı fıtriye, meczub ve misafir olan küre-i arza farz etmiştir ki: Şemse iktida eden yıldızların safında durmak, şüzuz etmemek… Zira zemin zevciyle beraber اَتَيْنَا طَائِعِينَ demişlerdir. Taat ise cemaatle daha ahsendir.”

Şimdi teemmül et! Bu misaller, karşı ve arkalarından öyle makamatı gösterir ki, arkalarından başka makamat hayal-meyal gibi başını çıkarıyor.

Altıncı Mes’ele

Kelâmın semeratı ise; tabakat-ı muhtelifede, suver-i müteaddidede teşekkül eden maânîdir. Şöyle: Kimya’ya aşina olanlara malûmdur: Bir maddeyi, meselâ altun gibi bir unsuru istihsal edildiği vakit, makine veya fabrika ile müteaddid borular ile muhtelif teressübatıyla, mütenevvi’ teşekkülat ile tabakat-ı mütefavitede geçer. En nihayet ondan bir kısım tahassül eder. Kelâm denilen maânî-i mütefavitenin fotoğrafıyla alınmış muhtasar bir haritanın istiab ettiği gibi.

Mefahim-i mütefavitenin suret-i teşekkülü budur ki, tesirat-ı hariciyeden kalbin bir kısım ihtisasatı ihtizaza gelmekle müyulat tevellüd eder. Ondan hevaî manalar bir derece aklın nazarına ilişmekle, aklı kendine müteveccih eder. Sonra o buhar halindeki mana bir kısmı tekasüf

etmekle temayülat ve tasavvuratın bir kısmı muallak kalıp bir kısım dahi takattur ettiğinden akıl ona rağbet gösterir. Sonra mayi halindeki kısımdan bir kısım tasallüb ve tahassül ettiğinden, akıl onu kelâm içine alıyor. Sonra o mütesallibden bir resm-i mahsus ile temessül ve tecelli ettiğinden, akıl onun kametine göre bir kelâm-ı mahsus ile onu gösterir. Demek müteşahhıs olanı, kelâmın suret-i mahsusası içine alıyor. Ve tasallüb etmeyeni fehvanın eline verir. Ve tahassül etmeyeni işaret ve keyfiyet-i kelâma yükler. Ve takattur etmeyeni kelâmın müstetbeatına havale eder. Ve tebahhur etmeyeni üslûbun ihtizazatına ve kelâm ile refakat eden mütekellimin etvarıyla rabteder.

İşte bu silsilenin borularından ismin müsemması ve fiilin manası ve harfin medlûlü ve nazmın mazrufu ve heyetin mefhumu ve keyfiyatın mermuzu ve müstetbeatın müşarünileyhleri ve hitabı teşyi' eden etvarın muharrikleri, hem de "Dâllün bil-ibare"nin maksudu ve "Dâllün bil-işaret"in medlûlü ve "Dâllün bil-fehva"nın mefhum-u kıyasîsi ve "Dâllün bil-iktiza"nın mana-yı zarurîsi ve daha başka mefahim umumen bu silsilenin birer tabakasından in'ikad eder ve şu madenden çıkar.

Eğer seyretmek istersen kendi vicdanına bak, şu meratibi göreceksin. Şöyle: Senin mahbubun vakta gözünüzün penceresinden şua ve berk-i hüsnünü vicdanınıza ilka ederse, o aşk denilen nâr-ı mukade birden yandırmaya başladığından, hissiyat iltihaba başlamakla, âmâl ve müyulat dahi heyecana gelip birden o âmâller üst kattaki hayalin tabanını deler. İmdad istediklerinden o hazinet-ül hayalde safbeste-i hareket ve mahbubun mehasinini ellerinde tutmuş veyahut onun mehasinini hatıra getirmekle tasvir eden, başkasının mehasini ile işba' olunmuş olan hayalât ise o âmâlin imdadına koşarlar; beraber hücum edip hayalden lisana kadar inmekle beraber, zülâl-i visale olan meyli arkalarında ve firaktan olan teellümü sağda ve ta'zim ve te'dib ve iştiyakı sola ve terahhum ve lütfu iktiza eden mahbubun mehasinini önlerine ve hediye olarak medihanın

gerdanını ve senanın dürrlerini ellerine almakla beraber o اَلنَّارُ الْمُوقَدَةُ عَلَى اْلاَفْئِدَةِ ıtlakına şâyan olan o ateşi söndürmek için zülâl-i visali celbeden tavsif-i bil-fezail ile arz-ı hacet ederler.

İşte bak kaç tabakatta bildiğin manadan başka ne kadar maânî başlarını çıkarıp görünüyor. Eğer korkmuyorsan İbn-i Farıd'ın veya Ebu Tayyib'in gözlerinden müdhiş olan vicdanlarına bak. Ve vicdanın tercümanı olan غَرَسْتُ بِاللَّحْظِ وَرْدًا فَوْقَ وَجْنَتِهَا ❊ حَقٌّ لِطَرْفِى اَنْ يَجْنِىَ الَّذِى غَرَسَا

Hem de فَلِلْعَيْنِ وَاْلاَحْشَاءِ اَوَّلَ هَلْ اَتَى ❊ تَلاَعَائِدِىَ اْلآسِى وَ ثَالِثَ تَبَّتِ

Hem de صَدٌّ حَمَا ظَمَائِى لَمَاكَ لِمَاذَا ❊ وَ هَوَاكَ قَلْبِى صَارَ مِنْهُ جُذَاذًا

Hem de حُشَاىَ عَلَى جَمْرٍ ذَكِىٍّ مِنَ الْغَضَا ❊ وَ عَيْنَاىَ فِى رَوْضٍ مِنَ الْحُسْنِ تَرْتَعُ gör ve dinle ki; çendan gözleri Cennet'te tenezzüh eder, fakat vicdanlarındaki Cehennem tazib eder. Öyle de mehasinine işaret ve istiğnasına remz ve teellüm-ü firaka îma ve şevke tasrih ve taleb-i visale telvih ve terahhumunu celbeden hüsnüne tansis etmekle beraber, hissiyatını tahrik eden heyet-i etvarıyla çok hayalât-ı rakikayı göstermişlerdir.

İşaret: Nasıl bir hükûmetin intizamında, her memura istidadı nisbetinde, vazife derecesinde, hizmet miktarınca ücret vermek lâzımdır. Öyle de, böyle meratib-i mütefaviteden ihtilat eden manalar ise, garaz-ı küllî olan mesûk-u lehül-kelâmın merkezine kurbiyet nisbetinde ve maksuda hizmet derecesinde herbirine inayet ve ihtimamda hisse ve nasîblerini taksim-i âdil ile tefrik etmek gerektir. Tâ ki, o muadeletle intizam ve o intizamdan tenasüb ve o tenasübden hüsn-ü vifak ve o hüsn-ü vifaktan hüsn-ü muaşeret ve o hüsn-ü muaşeretten kelâmın kemaline bir mizan-üt ta'dil çıkabilsin. Yoksa vazifesi hizmetkârlık ve tabiatı çocukluk olanlar, büyük rütbeye girmekle tekebbür eder. Tekebbür etmekle tenasübünü bozup muaşereti teşviş eder. Demek kuyudat-ı kelâmın istidadlarını nazara almak gerektir. Evet herşeyi istidadı nisbetinde terfi' etmek lâzımdır. Zira görünüyor ki göz, burun gibi bir a'zâ ne kadar

güzel olursa, hattâ altundan olursa, haddinden büyük olduğu halde sureti çirkin eder.

Tenbih: Nasıl bazan en küçük bir nefer bir hizmete meselâ düşman ordusuna keşf-i râze gider, müşir gidemez veyahut bir küçük talebe yaptığı işi büyük bir âlim yapamaz. Çünki büyük adam her şeyde büyük olmak lâzım gelmez. Herkes kendi san'atında büyüktür. Kezalik o maânî-i mütezahime içinde bazan bir küçük mana riyaset eder. O kıymetdar oluyor. Zira onun vazifesi şimdi gelecek bir esbab ile ehemmiyetlidir. Buna işaret eden ve kıymetine menar olan sarih hüküm ve lâzım-ı karibinin adem-i salahiyetidir ki, onun hatırası için irsal-i lafz ve sevk-i hitab edilsin ve kelâm dahi postacılık etsin. Zira ya bedihî ve malûmdur.. görünüyor veyahut hafif ve zayıftır, asıl garazda ehemmiyeti yoktur. Veyahut onu hüsn-ü telakki ve kabul edecek ve ona kulak verecek muhatab yoktur. Veyahut mütekellimin haline muvafakat ve tekellüme dâî olan arzuya hizmet edemez. Veyahut muhatabın şe'n ve haysiyetine imtizac, istimzac edemez. Veyahut kelâmın makamında ve müstetbeatın tevabiinde ecnebi görünüyor. Veyahut garazın muhafazasına ve levazımın tedarikine müstaid değildir. Demek her bir makamda bu esbablardan yalnız birinin sözü dinlenir. Fakat umumen ittihad etseler, kelâmı en yüksek tabakaya çıkartıyorlar.

Hâtime

Bazı maânî-i muallaka vardır ki, bir şekl-i muayyenesi ve bir vatan-ı hususiyesi yoktur. Müfettiş gibi herbir daireye girer. Bazı kendine hususî bir lafız takıyor. Bu muallakatın bir kısmı ise harfiye ve hevaiye gibidir. Başka kelime onu derununa çeker. Bazan bir cümleye belki bir kıssate nüfuz eder. Ne vakit o cümleyi ezdirirsen ruh gibi o mana takattur eder. Meselâ hasret ve iştiyak ve temeddüh ve teessüf ilâ âhir.. gibi manalardır…

Yedinci Mes'ele

Belâgatın ukde-i hayatiyesi, tabir-i diğer ile beyanın felsefesi veyahut şiirin hikmeti ise; hariciyatın nevamisi ve mekayisini temessül etmektir. Şöyle: Hakaik-i hariciyedeki kanunları kıyas-ı temsilî cihetiyle ve deveran tarîkiyle ve vehmin tasarrufuyla şâirane olan maneviyat ve ahvalde yerleştirmektir. Demek âyine gibi, hariçten in'ikas eden hakikatın şualarını temessül eder. Güya kendi san'at-ı hayaliyesiyle ve nakş-ı kelâmîsiyle hilkat ve tabiatı taklid ve muhakât eder. Evet kelâmda hakikat olmaz ise de, en ekall şebih ve nizamından istimdad etmek ve onun danesi üzerinde sünbüllenmek gerektir. Fakat her danenin mahsus bir sünbülü vardır. Bir buğday bir ağaç kadar sünbüllenmez. Felsefe-i beyan nazara alınmaz ise; belâgat hurafat gibi hayal gul gibi sâmi'e hayretten başka bir faide vermez.

İşaret: Felsefe-i beyaniyeye müşabih, Nahv'in dahi bir felsefesi vardır. O felsefe ise, vâzıın hikmetini beyan eder. Kütüb-ü Nahiv'de mezkûr olan, münasebat-ı meşhure üzerine müessestir. Meselâ bir mamule iki âmil dâhil olmaz. Ve "hel" lafzı fiili gördüğü gibi sabretmez, visal ister. Hem fâil kuvvetlidir, kavî olan zammeyi kendine gasbeder. Meselâ, hariç ve kâinatta cari olan kanunların birer aks-i misalîsidir.

Tenbih: Bu münasebat-ı Nahviye ve Sarfiye olan hikmet-i vâzı' ise; felsefe-i beyan derecesinde olmaz ise de, pek büyük bir kıymeti vardır. Ezcümle: İstikra ile sabit olan ulûm-u nakliyeyi, ulûm-u akliyenin suretlerine çeviriyor.

Sekizinci Mes'ele

Maânî-i beyaniyenin aşılaması ve telkîhi ve manaların becayiş ve inkılabları kelimenin mana-yı hakikîsi, ya garaz veyahut mana-yı muallakadan birisini teşerrüb ve içine cezb etmektir. Zira içine girdiği vakit sahib-ül beyt olan hakikata ve esasa dönüyor. Ve asıl lafzın sahibi olan mana ise bir

suret-i hayatiyeye dönüyor. Ona meded verir. Ve müstetbeattan istimdad eder. Bu sırdandır ki kelime-i vâhidenin maânî-i müteaddidesi oluyor. Ve becayiş ve telkîhat bundan çıkar. Bu noktadan gaflet eden, büyük bir belâgatı kaybeder...

İşaret: Bir şey merkeb ve binilmiş ise عَلَى lafzına müstehak olduğu gibi, zarf gibi içine aldığından فِى lafzını ister. تَجْرِى فِى الْبَحْرِ gibi. Hem de bir şey âlet olduğundan بَاء lafzını ister. صَعَدْتُ السَّطْحَ بِالسُّلَّمِ gibi. Ve mekân ve merkeb olduğundan فِى ve عَلَى lafızlarını dahi ister. Hem de gaye olduğundan اِلَى ve حَتَّى lafızlarını ister. İllet ve zarf olduğundan لاَمْ ve فِى lafızlarını dahi ister. وَ الشَّمْسُ تَجْرِى لِمُسْتَقَرٍّ gibi. İşte sermeşk; sen de kıyas edebilirsen et!..

Tenbih: Bu mütedâhil manaların hangisi daha ziyade senin garazına temas eder ve maksada sıla-i rahm vardır, ileriye sür ve izhar et. Bâkileri ona teşyi' edici yaptır. Yoksa senin tarz-ı ifaden haşmet ve zînet-i beyaniyeden çıplak olacaktır.

Dokuzuncu Mes'ele

İrade-i cüz'iyeyi ve tasavvur-u basiti âciz bırakan kelâmın yüksek tabakası şudur ki: Mütedâhilen müteselsil olan makasıdın taaddüdü ve mütenasilen murtabıt olan metalibin teselsülü ve netice-i vâhideyi tevlid eden asılların içtimaı ve her biri ayrı ayrı semere veren füru'-u kesîrenin istinbatına istidad veya tazammunu iledir. Şöyle ki:

Maksad-ül makasıd olan en uzak ve yüksek hedef-i garazdan ayrılıp gelmekte olan maksadlar birbirine murtabıt ve birbirinin noksaniyetini tekmil ve komşuluk hakkını eda etmekle, kelâma vüs'at ve azamet verir. Güya birini vaz'etmekle öteki ve diğeri ve başkasını ve daha başkasını vaz'eder. Ve sağ ve solda ve her cihetin nisbetini gözetmekle birden o makasıdı, kelâmın kasr-ı müşeyyedesine kuruyor.

Güya çok akılları kendi aklına muavenet etmek için istiare etmiş, istihdam ediyor. Sanki o mecmu-u makasıdda herbir maksad, tesavir-i mütedâhileden müşterek-ün fîh bir cüzdür. Nasıl mütedâhil tasvirlerde siyah bir noktayı bir ressam koysa; o nokta birinin gözü, ötekisinin yüzünün hali, berikisinin burnunun deliği, başkasının ağzı olduğu gibi kelâm-ı âlîde dahi öyle noktalar vardır.

İkinci Nokta: Kıyas-ı mürekkeb ve müteşaab sırrıyla metalib tenasül edip teselsül etmektir. Güya mütekellim o metalibin beka ve tenasülünün bir tarih-i tabiîsine işaret eder. Meselâ âlem güzeldir. Demek sâni'i, hakîmdir. Abes yaratmaz, israf etmez, istidadatı mühmel bırakmaz. Demek intizamı daima tekmil edecek. Ciğerşikâf ve tahammülsûz ve emel öldürücü, bütün kemalâtı zîr ü zeber eden hicran-ı ebedî olan ademi, insana musallat etmez. Demek saadet-i ebediye olacaktır. Üçüncü Makale'nin ikinci şehadetinin mukaddemesinde nübüvvet-i mutlakanın mebhasinde insanın hayvandan üçüncü cihet-i farkı, buna iyi bir misaldir.

Üçüncü Nokta: Netice-i vâhideyi tenatüc eden usûl-ü müteaddideyi cem' ve zikretmektir. Zira herbir aslın yüksek netice ile kasden ve bizzât irtibatı olmaz ise, lâakal bir derece ihtizaza ve inkişafa getirir. Güya usûl denilen mezahir ve âyinelerin ihtilafıyla ve netice ve mütecellinin vahdetiyle maksadın tecerrüdüne ve ulviyetine ve hayat-ı âlem denilen deveran-ı umumî tesmiye olunan hayat-ı külliye ile yâd edilen hakikatıyla kelâmın kuvve-i hayatiyesinin ittisaline işarettir. Üçüncü Makale'nin âhirindeki üçüncü maksadda olan birinci maksad buna bir derece misaldir. Hem de Üçüncü Makale'de Dördüncü Mes'ele ve meslekten olan işaret ve irşad ve tenbih ve muhakeme buna misaldir.

فَانْظُرْ اِلَى كَلاَمِ الرَّحْمنِ الَّذِى عَلَّمَ الْقُرْآنَ فَبِاَىِّ آيَاتِ رَبِّكَ لاَ تَتَجَلَّى هذِهِ الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ حِينَئِذٍ لِلظَّاهِرِيِّينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَا لاَ يَفْهَمُونَ عَلَى التَّكْرَارِ

Evet Rabb-i İzzet'in kelâmına dikkat edilse bu hakikat her yerde nur gibi parlar. Evet nur gibi köşelerinde ve mekatı'larında içtima edip zülâl-i belâgat fışkırıyor. Nefrin o

zahirperestlere ki bu hakikatten gaflet edip tekrara hamlediyorlar.

Dördüncü Nokta: Kelâmı öyle ifrağ etmek ve istidad vermektir ki: Pek çok füru'ların tohumlarını mutazammın ve pek çok ahkâma me'haz ve pek çok maânîye ve vücuh-u muhtelifeye delalet etmektir. Güya bu istidadı tazammun ile kelâmın kuvve-i nâmiyesinin kuvvetine telvih eder ve hasılatının kesretini gösterir. Sanki o füru' ve vücuhların mahşeri olan mes'elede cem'eder, tâ ki mezaya ve mehasinini müvazenet edip herbir fer'i bir garaza sevk ve herbir vechi bir vazifeye tayin eder.

فَانْظُرْ اِلَى قِصَّةِ مُوسَى فَاِنَّهَا اَجْدَى مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا اَخَذَهَا الْقُرْآنُ بِيَدِهَا الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ سَحَرَةُ الْبَيَانِ سَاجِدِينَ لِبَلاَغَتِهِ

Evet kıssa-i Musa meşhur darb-ı meseldeki tefarik-ul asâdan daha nâfi'dir. Nasıl o asâ ne kadar parçalansa yine bir işe yarar. Kıssa-i Musa dahi öyledir. Bu hâsiyetine binaendir ki, Kur'an yed-i beyza-i mu'ciz-ül beyaniyle o kıssayı aldı. Ve suver-i müteaddidede gösterdi. Herbir ciheti hüsn-ü istimal etti. Fenn-i beyanın seharesi, belâgatına secde ber zemin-i hayret ve muhabbet ettiler.

Ey birader! Bu mes'elede olan hayal-meyal belâgat, bu esalîb ile sana öyle bir şecereyi tersim eder ki; cesîm urûku müteşâbike, uzun boğumları mütenasika ve müteşaib dalları müteanika, meyve ve semeratı mütenevvia olan bir şecere-i hakikat sana tasvir eder. Eğer istersen Altıncı Mes'ele'ye temaşa et. Zira çendan müşevveş ise bir derece bu mes'elenin bir parçasına misal olabilir.

Tenbih ve İtizar: Ey birader! Bilirim ki şu makale sana gayet muğlak görünüyor. Fakat ne çare, mukaddemenin şe'ni icmal ve îcazdır. Kütüb-ü Sâlise'de sana tecelli edecektir.

Onuncu Mes'ele

Kelâmın selaseti ise: Bir derece hissiyattan tafralık ve iştibak etmemek ve tabiatı taklid ve harice temessül ve mesîl-i garazda sedad ve maksad ve müstekarrın temeyyüzüdür. Şöyle ki: Kelâmda hissiyatta tamam olmadan çifte atmak, başkasıyla mezcetmek, selasetini tağyir eder. Ve nizamsız iştibaktan tevakki ve maânî-i müteselsileden tederrüc lâzımdır.

Hem de san'at-ı hayaliyesiyle tabiata şakirdlik etmek gerektir. Tâ tabiatın kavanini, onun san'atında in'ikas edebilsin.

Hem de tasavvuratını öyle hariciyata muhâkî ve müşakil etmek lâzımdır. Farazâ tasavvuratı dimağdan kaçıp hariçte tecessüm etseler, hariç onları istilhak ve neseblerini inkâr etmesin ve desin: "Onlar benim" veyahut keennehu veyahut benim veledimdir...

Hem de garazın mesîlinde ve kasdın mecrasında teferruk etmemek için sedad etmek, çeleçepe [4](1) temayül etmemektir. Tâ canibler garazın kuvvetini teşerrüb etmekle ehemmiyetsiz etmesin. Belki köşeler, tazammun ettikleri taravet ve letafetiyle zenav gibi garaza imdad ve kuvvet vermek gerektir.

Hem de kasdın müstekarrı temeyyüz ve ağrazın mültekası taayyün etmek, selasetin selâmetine lâzımdır.

Onbirinci Mes'ele

Beyanın selâmet ve sıhhatı ise; hükmü, levazım ve mebadisiyle ve âlât-ı müdafaasıyla isbat etmektir. Şöyle ki: Bir hükmün levazımını ihlâl etmemek, rahatlığını bozmamak ve nazara almak ve mebadisinden istimdad-ı hayat etmek için müracaat etmek ve hücum eden evhamın itirazatına mukabele edecek sual-i mukaddere cevab olan kuyudatıyla tekallüd etmek gerektir. Demek kelâm meyvedar bir ağaçtır. Cinayet ve ictinadan himayet etmek için dikenleri ve

süngüleri dizilmişler. Güya o kelâm, birçok münazaratın neticesi ve pekçok muhakematın zübdesi olduğundan, gayet ulvî olarak evhamın şeyatîni, istirak-ı sem’ edemezler; eğri nazar ile bakamazlar. Güya mütekellim altı cihetini nazara alıp, etrafına bir sur çekmiştir. Yani mevzu veyahut mahmulü takyid ile.. veyahut tavsif ile.. veyahut başka cihetle vehmin hücumuna müsaid noktalarda birer müdafi müheyya ederek, baştan aşağıya kadar mukadder suallere cevab hükmünde olan kuyudatıyla mücehhez etmektir. Eğer buna misal istersen şu kitab bitamamihi buna uzunca bir misaldir. Lâsiyyema Makale-i Sâlise en parlak bir misaldir.

Onikinci Mes’ele

Kelâmın selâmet ve rendeçlenmesi ve itidal-i mizacı ise, her kaydın istihkak ve istidadına göre inayeti taksim ve hil’at-ı üslûbu tevzi’ ve giydirmektir. Hem de hikâyette olursa, mütekellim kendini mahkiyyun anh yerinde farz etmek gerektir. Şöyle: Eğer başkasının hissiyat ve efkârının tasvirinde ise, mahkiyyun anh’a hulûl etmek ve onun kalbinde misafir olmak ve lisanıyla tekellüm etmek gerektir. Eğer kendi malında tasarruf etse, alâmet-i kıymet olan itibar ve ihtimamın taksiminde her kaydın istihkak ve istidad ve rütbesini nazara almak ile taksiminde adalet ve üslûblarda istidadın kametine göre kesmektir. Tâ herbir maksad onun münasibinde olan üslûbdan cilveger olabilsin. Zira üslûbun esasları üçtür:

Birincisi: Üslûb-u mücerreddir. Seyyid Şerif’in ve Nasıruddin-i Tûsî’nin sade olan ma’rez-i kelâmları gibi…

İkincisi: Üslûb-u müzeyyendir. Abdülkahir’in “Delail-ül İ’caz” ve “Esrar-ül Belâga”sındaki müşa’şa’ ve parlak kelâmı gibi…

Üçüncüsü: Üslûb-u âlîdir. Sekkakî ve Zemahşerî ve İbn-i Sina’nın bazı muhteşem kelâmları gibi… Veyahut şu kitabın

mealindeki arabiyy-ül ibare, lâsiyyema Makale-i Sâlise’deki müşevveş fakat muhkem parçaları gibi. Zira mevzuun ulviyeti şu kitabı üslûb-u âlîye ifrağ etmiştir. Yoksa benim san’atımın tesiri cüz’îdir.

Elhasıl: Eğer İlahiyat ve usûlün bahis ve tasvirinde isen, şiddet ve kuvvet ve heybeti tazammun eden üslûb-u âlîden ayrılmamak gerektir.

Eğer hitabiyat ve iknaiyatta isen, zînet ve parlaklık ve tergib ve terhibi tazammun eden üslûb-u müzeyyeni elinden gelirse elden bırakma. Fakat gösteriş ve tasannu’ ve avamperestane nümayiş etmemek gerektir.

Eğer muamelât ve muhaverat ve âlet olan ilimlerde isen; vefa ve ihtisar ve selâmet ve selaset ve tabiîliği tekeffül eden ve sadeliğiyle cemal-i zâtiyeyi gösteren üslûb-u mücerrede iktisar et.

Bu mes’elenin hâtimesi: Kelâmın kanaat ve istiğnası ve asabiyeti ise makamın haricinde üslûbu aramamaktır. Şöyle ki: Mananın kametine göre bir üslûbu kestirmek istediğin vakit, dâhil-i makamda olan menbadan ve mevzuun fabrikasından lâakal kelâmın tazammun ettiği mevzuun veya kıssatın veya san’atın levazımının parça parçasından ve tevabiinin kıt’a kıt’asından bir üslûbu dikmek, zaruret olmadan harice medd-i nazar etmemek, tabir hata olmasa, harice boykotaj etmek ile elbette kelâmın kuvveti tezayüd ettiği gibi, servetin dağılmamasına en büyük esastır. Demek mana ve makam ve san’at ise, kelâmın delalet-i vaz’iyesine yardım edebilir. Nasıl kelâm, delalet-i vaz’iye ile manayı gösterir, öyle de böyle üslûb ise tabiatıyla manaya işaret eder. Eğer bir nümune istersen Dokuzuncu Mes’eledeki Arabî parçalarına bak. İşte:

فَانْظُرْ اِلَى كَلاَمِ الرَّحْمنِ الَّذِى عَلَّمَ الْقُرْآنَ فَبِاَىِّ آيَاتِ رَبِّكَ لاَ تَتَجَلَّى هذِهِ
الْحَقِيقَةُ فَوَيْلٌ حِينَئِذٍ لِلظَّاهِرِيِّينَ الَّذِينَ يَحْمِلُونَ مَا لاَ يَفْهَمُونَ عَلَى التَّكْرَارِ
فَاِنْ شِئْتَ
فَانْظُرْ اِلَى قِصَّةِ مُوسَى فَاِنَّهَا اَجْدَى مِنْ تَفَارِيقِ الْعَصَا اَخَذَهَا الْقُرْآنُ بِالْيَدِ
الْبَيْضَاءِ فَخَرَّتْ سَحَرَةُ الْبَيَانِ مَحَبَّةً وَحَيْرَةً سَاجِدِينَ لِبَلاَغَتِهِ

Eğer istersen ulûm-u âliyenin آلِيَه kitablarının dibacelerine bak. Eğer çendan o dibacelerde şu san'at-ı belâgat çok dakik ve latif olmazsa da; fakat ondaki beraat-ül istihlal, bu hakikata bir beraat-ül istihlaldir. Hem de şu kitabın dibacesinde mu'cizata işaret yolunda Peygamberimizin zâtı, nübüvvetine mu'cize gösterilmiştir. Hem de Üçüncü Makale'nin dibacesinde kelime-i şehadetin iki cümlesi birbirine şahid gösterilmiştir. Hem de Yedinci Mukaddeme'de, inşikak-ı Kamer'e yere inmeyi ilâve edenlere denilmiş: Mu'cizenin kamerini münhasif ve Şems gibi bürhan-ı nübüvveti Süha gibi mahfî olmasına sebeb oldunuz. Buna kıyasen şu hakikate, şu kitabda birçok nümune bulabilirsin. Zira bu kitabın mesleği, benim gibi harice boykotajdır. Hattâ zaruret olmazsa, efkâr ve mesailde ve misallerde ve esalîbde harice boykotaj etmektir. Fakat tevafuk-u hâtır olabilir. Zira hakikat birdir. Hangi kapıyla girsen, aynını göreceksin.

Hâtime

Söylenene bak, söyleyene bakma; söylenilmiştir... Fakat ben derim: Kim söylemiş? Kime söylemiş? Ne içinde söylemiş? Ne için söylemiş? Söylediği sözü gibi dikkat etmek, belâgat nokta-i nazarından lâzımdır, belki elzemdir.

İşaret: Malûm olsun ki; fenn-i maânî ve beyanın mezayasının belâgatça mühim bir şartı, kasden ve amden garazın cihetine emarat ile işaret ve alâmatın nasbıyla kasd ve amdini göstermektir. Zira onda tesadüf bir para etmez.

Fenn-i bedîin ve tezyinat-ı lafziyenin şartı ise, tesadüf ve adem-i kasddır. Veyahut tesadüfî gibi tabiat-ı manaya yakın olmaktır.

Telvih: Pûşide olmasın ki tabiata ve hakikat-ı hariciyeye delalet eden ve hükm-ü zihnîyi kanun-u haricî ile rabteden; tabir caiz ise perdeyi delerek, altındaki hakkı gösteren âletlerin en sekkabı اِنَّ -i tahkikiyedir. Evet şu اِنَّ nin şu hâsiyetine binaendir ki Kur'anda kesretle istimal olunmuştur.

Tenbih: Ey birader! Bu makaledeki kavanin-i latife şu perişan esalîbden teberri ve nefret etmesi seni tağlit

etmesin. Meselâ: Eğer bu kanunlar iyi olsaydılar, onları vaz' edene iyi bir ders-i belâgatı verecekler idi. Hem de güzel bir üslûbu giyecekler idi. Halbuki onları vaz' eden ise ümmidir. Üslûbları dahi perişandır, gibi bir vehme zâhib olma. Yahu! Bu vehme ehemmiyet verme. Zira bir fende herbir ilim sahibi onda san'atkâr olmak lâzım gelmez. Hem de ile'l-merkeziye olan kuvve-i cazibe, an-il merkeziye olan kuvve-i dafiaya galibdir. Çünki kulağın dimağa karabeti ve akıl ile sıla-i rahmi vardır. Halbuki maden-i kelâm olan kalb ise, lisandan uzak ve ecnebidir. Ve hem de çok defa lisan, kalbin dilini tamamen anlamıyor. Lâsiyyema kalb bazan mes'elenin derin yerlerinden -kuyu dibinde gibi- bir tıntın eder ise lisan işitemez, nasıl tercümanlık edecektir?..

Elhasıl: Fehim ifhamdan daha esheldir vesselâm!..

İtizar: Ey şu dar ve ince ve karanlık olan yolda benim ile arkadaşlık eden sabırlı ve metanetli zât! Zannediyorum bu İkinci Makale'de yalnız hayretle seyirci oldun, müstemi' olmadın. Çünki anlamadın. Hakkınız var, zira mesail gayet derin ve ırkları uzun ve ibare ise gayet muhtasar ve muğlak ve Türkçem de epeyce noksan ve müşevveş ve vaktim dahi dar.. ben de acele.. sıhhatım muhtel.. başım nezlelidir. Şu karışık zeminde ancak şöyle bir varakpare çıkabilir. وَالْعُذْرُ عِنْدَ كِرَامِ النَّاسِ مَقْبُولٌ

Ey birader! "Unsur-u Hakikat"ı kübra gibi ve "Unsur-u Belâgat"ı suğra gibi mezcet. Elektrik şuaı gibi olan hads-i sadıkı geçir. Tâ gayet hararetli ve parlak ziyalı olan "Unsur-u Akide"yi netice vermek için senin zihnine istidadat verebilsin.

İşte "Unsur-u Akide"yi Üçüncü Makale'de arayacağız.

İşte başlıyorum: "Nahu"... [5](1)

Unsur-ul Akide

Üçüncü Makale

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
اَشْهَدُ اَنْ لاَ اِلهَ اِلاَّ اللّٰهُ وَ اَشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللّٰهِ

Bu kelime-i âliye, üss-ül esas-ı İslâmiyet olduğu gibi kâinat üstünde temevvüc eden İslâmiyetin en nuranî ve en ulvî bayrağıdır. Evet misak-ı ezeliye ile peyman ve yeminimiz olan iman, bu menşur-u mukaddeste yazılmıştır. Evet âb-ı hayat olan İslâmiyet ise, bu kelimenin ayn-ül hayatından nebean eder. Evet ebede namzed olan nev'-i beşer içinde saadet-saray-ı ebediyeye tayin ve tebşir olunanın ellerine verilmiş bir ferman-ı ezelîdir. Evet kalb denilen avalim-i gayba karşı olan penceresinde kurulmuş olan latife-i Rabbaniyenin fotoğrafıyla alınan timsal-i nuranîyle Sultan-ı Ezel'i ilân eden harita-i nuraniyesidir ve tercüman-ı beligidir. Evet vicdanın esrarengiz olan nutk-u beliganesini cem'iyet-i kâinata karşı vekaleten inşad eden hatib-i fasihi ve kâinata Hâkim-i Ezel'i ilân eden imanın mübelliğ-i beligi olan lisanın elinde bir menşur-u lâyezalîdir.

İşaret: Bu kelime-i şehadetin iki kelâmı birbirine şahid-i sadıktır ve birbirini tezkiye eder. Evet uluhiyet nübüvvete bürhan-ı limmîdir. Muhammed Aleyhisselâm, Sâni'-i Zülcelal'e zâtıyla ve lisanıyla bürhan-ı innîdir…

Tenbih: Hakaik-i akaid-i İslâmiye, bütün teferruatıyla kütüb-ü İslâmiyede mufassalan müberhene ve musarrahadır, görünebilir. Ve görülen şeyi göstermek, zahirin hafasına veya muhatabın gabavetine işaret ve techil olduğundan, akidenin yalnız üç-dört unsurunu beyan edeceğim. Diğer hakaikini fuhûl-ü ülemanın kitablarına havale ederim. Zira bana hacet bırakmamışlar.

Mukaddeme

Ehl-i dikkatin malûmudur ki: Makasıd-ı Kur'aniyenin fezlekesi dörttür: Sâni'-i Vâhid'in isbatı ve nübüvvet ve haşr-i cismanî ve adldir.

Birinci Maksad: Delail-i Sâni' beyanındadır. Bir bürhanı da Muhammed'dir (Aleyhisselâm). Sâni'in vücud ve vahdeti, isbata ihtiyaçtan müstağnidir. Lâsiyyema Müslümanlara karşı çok derece eclâ ve azhardır. Binaenaleyh hitabımı ecanibe, bahusus Japonya'ya tevcih eyledim. Zira onlar eskide bazı sualler etmiştiler, ben de cevab vermiştim. Şimdi ihtisar ile yalnız bir-iki suallerine müteallik o cevabın bir parçasını söyleyeceğim. Onlardan bir sual:

مَا الدَّلِيلُ الْوَاضِحُ عَلَى وُجُودِ اْلاِلهِ الَّذِى تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ وَالْخَلْقُ مِنْ اَىِّ شَيْءٍ اَمِنَ الْعَدَمِ اَوِ الْمَادَّةِ اَوْ ذَاتِهِ اِلَى آخِرِ سُؤَالاَتِهِمُ الْمُرَدَّدَةِ

Yani: Vücud-u Sâni'e delil-i vâzıh nedir?

İşaret: Gayr-ı mütenahî olan marifetullah, böyle mahdud olan kelâma sığışmaz. Binaenaleyh kelâmımdaki iğlakın mazur tutulması mercûdur.

Tenbih: Bervech-i âti kelâmdan maksad: Muhakeme ve müvazenenin tarîkını göstermektir. Tâ ki, mecmuunda hakikat tecelli etsin. Yoksa zihnin cüz'iyeti sebebiyle, o mecmuun herbir cüz'ünde neticenin tamamını taharri etmek, kuvve-i vâhimenin tasallut ve tereddüdüyle hakikatı evham içinde setretmektir.

Mukaddeme

Hakikatın keşfine mani olan arzu-yu hilaf ve iltizam-ı muhalif ve tarafdar-ı nefis cihetiyle asılsız evhamını bir asla irca' etmekle kendini mazur göstermek ve müşterinin nazarı gibi yalnız meayibi görmek ve çocuk tabiatı gibi bahane ile mahane tutmak gibi emirlerden nefsini tecrid ile şartıma müraat edebilirsen huzur-u kalb ile dinle:

Birinci Maksad

Cemi' zerrat-ı kâinat, birer birer zât ve sıfât ve sair vücuh ile gayr-ı mahdude olan imkânat mabeyninde mütereddid iken, bir ciheti takib, hayretbahşa mesalihi intac etmekle Sâni'in vücub-u vücuduna şehadetle, avalim-i gaybiyenin enmuzeci olan latife-i Rabbaniyeden ilân-ı Sâni' eden itikadın misbahını ışıklandırıyorlar. Evet herbir zerre kendi başıyla Sâni'i ilân ettiği gibi, tesavir-i mütedâhileye benzeyen mürekkebat-ı müteşabike-i mütesaide-i kâinatın herbir makam ve herbir nisbetinde herbir zerre müvazene-i cereyan-ı umumîyi muhafaza ve her nisbette ayrı ayrı mesalihi intac ettiklerinden, Sâni'in kasd ve hikmetini izhar ve kıraat ettikleri için Sâni'in delaili, zerrattan kat kat ziyadedir.

Eğer desen: Neden herkes aklıyla görmüyor?

Elcevab: Kemal-i zuhurundan… Evet şiddet-i zuhurdan görünmemek derecesine gelenler vardır. Cirm-i şems gibi.

تَاَمَّلْ سُطُورَ الْكَائِنَاتِ فَاِنَّهَا ❊ مِنَ اْلمَلاِ اْلاَعْلَى اِلَيْكَ رَسَائِلُ

Yani: Eb'ad-ı vasia-i âlemin sahifesinde Nakkaş-ı Ezelî'nin yazdığı silsile-i hâdisatın satırlarına hikmet nazarıyla bak ve

fikr-i hakikatla sarıl. Tâ ki mele-i a'lâdan gelen selasil-i resail seni a'lâ-yı illiyyîn-i yakîne çıkarsın.

İşaret: Kalbinde nokta-i istimdad, nokta-i istinad ile vicdan-ı beşer Sâni'i unutmamaktadır. Eğer çendan dimağ ta'til-i eşgal etse de, vicdan edemez. İki vazife-i mühimme ile meşguldür. Şöyle ki: Vicdana müracaat olunsa, kalb bedenin aktarına neşr-i hayat ettiği gibi.. kalb gibi kalbdeki ukde-i hayatiye olan marifet-i Sâni' dahi; cesed gibi istidadat-ı gayr-ı mahdude-i insaniye ile mütenasib olan âmâl ve müyul-ü müteşaibeye neşr-i hayat eder; lezzeti içine atar ve kıymet verir ve bast ve temdid eder. İşte nokta-i istimdad...

Hem de bununla beraber kavga ve müzahametin meydanı olan dağdağa-i hayata peyderpey hücum gösteren âlemin binler musibet ve mezahimlere karşı yegâne nokta-i istinad marifet-i Sâni'dir...

Evet herşeyi hikmet ve intizamla gören Sâni'-i Hakîm'e itikad etmezse ve alel-amyâ tesadüfe havale ederse ve o beliyyata karşı elindeki kudretin adem-i kifayetini düşünse; tevahhuş ve dehşet ve telaş ve havftan mürekkeb bir halet-i cehennem-nümun ve ciğerşikâfta kaldığından, eşref ve ahsen-i mahluk olan insan, herşeyden daha perişan olduğundan nizam-ı kâmil-i kâinatın hakikatına muhalif oluyor. İşte nokta-i istinad... Evet melce' yalnız marifet-i Sâni'dir.

Demek şu iki nokta ile bu derece nizam-ı âlemde hükümfermalık, hakikat-ı nefs-ül emriyenin hâssa-i münhasırası olduğu için, her vicdanda iki pencere olan şu iki noktadan vücud-u Sâni' tecelli ediyor. Akıl görmezse de fıtrat görüyor... Vicdan nezzardır, kalb penceresidir.

Tenbih: Arş-ı kemalât olan marifet-i Sâni'in mi'raclarının usûlü dörttür:

Birincisi: Tasfiye ve işraka müesses olan muhakkikîn-i sofiyenin minhacıdır.

İkincisi: İmkân ve hudûsa mebni olan mütekellimînin tarîkidir. Bu iki asıl, filvaki' Kur'an'dan teşa'ub etmişlerdir.

Lâkin fikr-i beşer başka surete ifrağ ettiği için, tavîl-üz zeyl ve müşkilleşmiştir.

Üçüncüsü: Hükemanın mesleğidir. Üçü de taarruz-u evhamdan masun değildirler...

Dördüncüsü ki, belâgat-ı Kur'aniyenin ulüvv-ü rütbesini ilân eden ve istikamet cihetiyle en kısası ve vuzuh cihetiyle beşerin umumuna en eşmeli olan mi'rac-ı Kur'anî'dir. İşte biz dahi bunu ihtiyar ettik. Bu da iki nevidir:

Birincisi: "Delil-i inayet"tir ki; menafi'-i eşyayı ta'dad eden bütün âyât-ı Kur'aniye bu delile îma ve şu bürhanı tanzim ediyorlar. Bu delilin zübdesi, kâinatın nizam-ı ekmelinde riayet-i mesalih ve hikemdir. Bu ise: Sâni'in kasd ve hikmetini isbat ve tesadüf vehmini ortadan nefyediyor.

Mukaddeme: Eğer çendan her adam âlemdeki riayet-i mesalih ve intizamda istikra-i tâm edemez ve ihata edemez. Fakat nev'-i beşerdeki telahuk-u efkâr sayesinde, kâinatın herbir nev'ine mahsus kavaid-i külliye-i muntazamadan ibaret olan bir fen teşekkül etmiş ve etmektedir.

Bununla beraber bir emirde intizam olmazsa hüküm külliyetiyle cereyan edemediği için, kaidenin külliyeti nev'in hüsn-ü intizamına delildir. Demek cemi'-i fünun-u ekvan kaidelerin külliyetlerine binaen, istikra-i tâmla nizam-ı ekmeli intac eden birer bürhandırlar. Evet fünun-u kâinat bitamamiha mevcudatın silsilelerindeki halkalardan asılmış olan mesalih ve semeratı ve inkılabat-ı ahvalin telâfifinde saklanmış olan hikem ve fevaidi göstermek ile Sâni'in kasd ve hikmetine parmak ile şehadet ve işaret ettikleri gibi şeyatîn-i evhama karşı birer necm-i sâkıbdır.

İşaret: Cehl-i mürekkebi intac eden, nazar-ı sathîyi tevlid eden ülfetten tecrid-i nazar etsen ve akla karşı sedd-i turuk eden evhamın âşiyanı olan mümaresat-ı elzemiyattan nefsini tahliye etsen; hurdebînî bir hayvanın sureti altında olan makine-i dakika-i bedîa-i İlahiyenin şuursuz, mecra ve mahrekleri tahdid olunmayan ve imkânatında evleviyet olmayan esbab-ı basita-i camide-i tabiiyeden husul-pezir ve o destgâhın masnuu olduğunu kendi nefsini kandırıp

mutmain ve ikna edemiyorsun. Meğer herbir zerrede Eflatun kadar bir şuur ve Calinos kadar bir hikmeti isbat ettikten sonra, zerrat-ı saire ile vasıtasız muhabereyi itikad ve esbab-ı tabiiyenin üss-ül esası hükmünde olan cüz'-i lâ-yetecezzadaki kuvve-i cazibe ve kuvve-i dafianın içtimalarının hortumu üzerindeki muhaliyetin damgasını kaldırabilsen...

Eğer nefsin bu muhalâta ihtimal verse, seni insaniyet defterinden sildirecektir. Fakat caizdir ki: Herbir şeyin esası zannettikleri olan cezb ve def' ve hareket, âdâtullahın kanunlarına birer isim olsun. Fakat kanun kaidelikten tabiîliğe ve zihnîlikten haricîliğe ve itibardan hakikata ve âletiyetten müessiriyete gelmemek şartıyla kabul ederiz.

Tenbih: فَارْجِعِ الْبَصَرَ هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ Nazarını âleme gezdir. Hangi yerinde noksaniyeti görebilirsin? Kellâ... Gören görmez. Meğer kör ola veya kasr-ı nazar illetiyle mübtela ola. İstersen Kur'an'a müracaat et. Delil-i inayeti vücuh-u mümkinenin en ekmel vechiyle bulacaksın. Zira Kur'an, kâinatta tefekküre emir verdiği gibi, fevaidi tezkâr ve nimetleri ta'dad eder. İşte o âyât, şu bürhan-ı inayete mezahirdir. İcmali budur, tut! Tafsili ise: Eğer meşiet-i İlahiye taalluk ederse âyât-ı âfâkıye ve enfüsiyeyi tefsir tarîkinde sema ve beşer ve arzın ilimlerine ma'kud olan kütüb-ü selâsede tefsir edilecektir. O vakit şu bürhan tamam-ı suretiyle sana görünecektir.

İkinci Delil-i Kur'anî: "Delil-i ihtira'"dır. Bunun hülâsası: Mahlukatın her nev'ine, her ferdine ve o nev'e ve o ferde müretteb olan âsâr-ı mahsusasını müntic ve istidad-ı kemaline münasib bir vücudun verilmesidir. Zira hiçbir nev'-i müteselsil, ezelî değildir. İmkân bırakmaz. Hem de bizzarure bazının "hudûs"u nazarın müşahedesiyle ve sairleri dahi aklın hikmet nazarıyla görülür.

Vehim ve tenbih: İnkılab-ı hakikat olmaz. Nev'-i mutavassıtın silsilesi devam etmez. Tahavvül-ü esnaf, inkılab-ı hakaikin gayrısıdır.

İşaret: Herbir nev'in bir âdemi ve bir büyük pederi olduğundan silsilelerdeki tenasülden neş'et eden vehm-i bâtıl o âdemlerde, o evvel pederlerinde tevehhüm olunmaz. Evet hikmet, fenn-i tabakat-ül arz ve ilm-i hayvanat ve nebatat lisanıyla iki yüz bini mütecaviz olan enva'ın âdemleri hükmünde olan mebde-i evvellerinin herbirinin müstakillen hudûsuna şehadet ettiği gibi; mevhum ve itibarî olan kavanin ve şuursuz olan esbab-ı tabiiye ise, bu kadar hayretfeza silsileler ve bu silsileleri teşkil eden ve efrad denilen dehşetengiz hadsiz makine-i acibe-i İlahiyenin tasni' ve icadına adem-i kabiliyetleri cihetiyle herbir ferd ve herbir nevi', müstakillen Sâni'-i Hakîm'in yed-i kudretinden çıktığını ilân ve izhar ediyor. Evet Sâni'-i Zülcelal herşeyin cebhesinde hudûs ve imkân damgasını koymuştur.

Tenbih: Ezeliyet-i madde ve hareket-i zerrattan teşekkül-ü enva' gibi umûr-u bâtılaya ihtimal vermek, sırf başka şeyle nefsini ikna etmek sadedinde olduğu için, o umûrun esas-ı fasidesini tebaî nazarıyla adem-i derkinden neş'et eder. Evet nefsini ikna etmek suretinde müteveccih olursa, muhaliyet ve adem-i makuliyetine hükmedecektir. Farazâ kabul etse de "tegafül-ü ani's-Sâni'" sebebiyle hasıl olan ızdırar ile kabul edebilir.

Tenbih: Mükerrem olan insan, insaniyetin cevheri itibariyle daima hakkı satın almak istiyor ve daima hakikatı arıyor ve daima maksadı saadettir. Fakat bâtıl ve dalal ise, hakkı arıyorken haberi olmadan eline düşer. Hakikatın madenini kazarken ihtiyarsız bâtıl onun başına düşer. Veyahut hakikatı bulmaktan muztar veya tahsil-i haktan haib oldukça, asıl fıtratı ve vicdanı ve fikri; muhal ve gayr-ı makul bildiği bir emri, nazar-ı sathî ve tebaî ile kabulüne mecbur oluyor.

İşte bu hakikatı pîş-i nazara al! Göreceksin ki: Bütün nizam-ı âlemden eser-i gaflet olarak tevehhüm ettikleri ezeliyet-i madde ve hareket ve şu bütün akılları hayrette bırakan nakş ve san'at-ı bedîada tahayyül ettikleri tesadüf-ü amyâ ve bütün hikemin şehadatına rağmen esbab-ı

camideden itikad ettikleri tesir-i hakikî ve nefislerine mugalata edip vehmin -istimrara istinaden- iğvasıyla tecessüm ve tahayyül olunan tabiat-ı mevhumeyi merci' yapmakla teselli ettikleri; elbette fıtratları reddeder. Fakat yalnız hakka teveccüh ve hakikata kasd ettikleri için şu evham-ı bâtıla davetsiz olarak yolun canibinden taarruz ettikleri için, elbette hedef-i garazına nazarını dikmiş olan adam o evhama tebaî ve sathî bir nazar ile bakıyor. Onun için, müzahref olan içine nüfuz edemez... Fakat ne vakit rağbet ve kasd ve satın almak nazarıyla baksa; almaya değil, belki iltifat etmeye ve bakmaya tenezzül etmez!..

Evet şu kadar çirkin bir şeyi vicdan ve akıl muhal görüyor. Kalb dahi kabul etmez. İllâ ki müşagabe ile safsata edip herbir zerreye hükemanın akıllarını ve hükkamın siyasetlerini verip, tâ herbir zerre ehavatıyla ittifak ve intizam mes'elesinde müşavere ve muhabere etsinler. Evet bu surette bir mesleği, insan değil hayvan dahi kabul etmez. Fakat ne çare, mesleğin lâzım-ı beyyini meslektendir. Şu meslek ise, bu suretten başka birşey ile tasvir edilmez. Evet bâtılın şe'ni şöyledir: Ne vakit tebaî bir nazar ile bakılırsa, sıhhatine bir ihtimal verilir. Fakat im'an-ı nazar eyledikçe, ihtimal-i sıhhat bertaraf olur.

İşaret: Madde dedikleri şey ise; suret-i mütegayyire, hem de hareket-i zâile-i hâdiseden tecerrüd etmez. Demek hudûsu muhakkaktır. Feya acaba! Sâni'-i Vâcib-ül Vücud'un lâzıme-i zaruriye-i beyyinesi olan ezeliyeti zihinlerine sığıştıramayan, nasıl oldu da herbir cihetten ezeliyete münafî olan maddenin ezeliyetini zihinlerine sığıştırabilirler? Hakikaten cây-ı taaccübdür... Evet insan düşündükçe, cemi' sıfât-ı kemaliye ile muttasıf olan Sâni'den istiğrab ve istinkâr ettikleri şu hayret-efza masnuatı, tesadüf-ü amyâya ve hareket-i zerrata isnad ettikleri için, insanı insaniyetten pişman eder.

Telvih: Harekât-ı zerrattan husulü dava olunan kuvvet ve suretler, araziyetleri cihetiyle enva'daki mübayenet-i cevheriyeyi teşkil edemez. Araz cevher olamaz. Demek

bütün enva'ın fasılları ve umum a'razın havass-ı mümeyyizeleri, adem-i sırftan muhtera'dırlar. Tenasül, teselsülde şerait-i âdiye-i itibariyedendir.

İşte delil-i ihtiraînin icmali... Eğer açık olarak mufassalan istersen Kur'anın firdevsine gir. Zira hiçbir ratb ve yabis yoktur ki; o tenezzühgâhta ya çiçek veya gonca halinde bulunmasın. Eğer ecel müsaid ve meşiet taalluk ve tevfik refik olursa, elfaz-ı Kur'aniyenin esdafında şu bürhanı tezyin eden cevherleri, gelecek kütübde tafsil edilecektir.

Vehim ve Tenbih: Eğer sual etsen: "Nedir şu tabiat ki daima onun ile tın tın ediyorlar? Nedir şu kavanin ve kuva ki daima onlar ile mütedemdimdirler?" Cevab vereceğiz ki: Âlem-i şehadet denilen, cesed-i hilkatin anasır ve a'zâsının ef'allerini intizam ve rabt altına alan şeriat-ı fıtriye-i İlahiye vardır. İşte şu şeriat-ı fıtriyedir ki, "Tabiat" veya "Matbaa-i İlahiye" ile müsemmadır. Evet tabiat, hilkat-i kâinatta cari olan kavanin-i itibariyesinin mecmu' ve muhassalasından ibarettir. İşte kuva dedikleri şey, her biri şu şeriatın birer hükmüdür. Ve kavanin dedikleri şey, her biri şu şeriatın birer mes'elesidir. Fakat o şeriattaki ahkâmın istimrarına istinaden... Hem de hayali hakikat suretinde gören ve gösteren nüfusun istidadları bir zemin-i şûre müheyya etmesiyle vehim ve hayal tasallut ederek tazyik edip şu tabiat-ı hevaiye tavazzu' ve tecessüm edip mevcud-u haricî ve hayalden misal suretine girmiştir. Evet şunun gibi, vehmin çok hileleri vardır.

İşaret: Şu tabiat ve kuva-yı umumiye tesmiye ettikleri emirler, kat'iyyen aklı ikna edecek ve fikre kendini beğendirecek ve nazar-ı hakikat ona ünsiyet edecek hiçbir mülâyemet ve münasebet yok iken ve şu kâinata illet ve masdar olmaya kabiliyeti mefkud iken, mahza Sâni'den tegafül ve intizamın ilcaından tevellüd eden yalnız ızdırar ile, veleh-resan-ı ukûl olan kudretin âsârını şu matbaa-misal olan tabiatın san'atından görmek, tabiatı mistar iken masdar tahayyül etmek; lâzım-ı eammın vücuduyla, melzum-u ehassın vücudunu intaca çalışan akîm bir kıyasın neticesidir.

Evet şu kıyas-ı akîm, dalalet ve hayret vâdilerine çok yolları açmıştır.

Tenvir: Ef'al-i ihtiyariyenin nazzamı olan şeriat ve kanun şu kadar hark ve muhalefetle beraber birçok cühhal-i vahşiye; âdeta şeriatı bir hâkim-i ruhanî ve nizamı bir sultan-ı manevî tevehhüm edip, bir tesiri tahayyül eder. Evet bir taburun veya askerin muttarid olan harekâtını ve yeknesak olan etvarlarını ve birbiriyle rabtolunan ahvallerini müşahede eden vahşi bir adam, şu efrad-ı adîdeyi veyahut heyet-i askeriyeyi, manevî bir iple merbut zannederse; acaba garib görünecek midir? Veyahut bir bedevi veya bir şâir-üt tab', nâsı bir vaz'-ı hasende ifrağ eden ve mabeynlerini te'lif eden nizamı bir mevcud-u manevî ve şeriatı bir halife-i ruhanî temessül ederse, çok görünecek midir? Öyle ise kâinatın ahvaline taalluk eden ve tabiat tesmiye olunan ve tasdik-i enbiya veya tekrim-i evliyadan başka hark olunmayan ve müstemirre olan şu şeriat-ı fıtriye-i İlahiye, evhamda tecessüm etsin, neden taaccüb olunsun?

Vehim ve Tenbih: İnsanın zihni ve lisanı ve sem'i; cüz'î ve teakubî oldukları gibi, fikri ve himmeti dahi cüz'îdir. Ve teakub tarîkıyla yalnız bir şeye taalluk eder ve meşgul kalır. Hem de insanın kıymet ve mahiyeti, himmeti nisbetindedir. Himmetin derecesi ise, maksad ve iştigal ettiği şeyin nisbetindedir. Hem de insan teveccüh ve kasdettiği şeyde, güya "fena fi-l maksad" oluyor. İşte şu noktaya binaen hasis bir emir veya pek cüz'î bir şey, büyük bir adama isnad olunmaz. Zira tenezzül etmez. Ve himmetini o küçük şeye sığıştıramaz. Himmeti ağır, o şey gayet hafif olduğundan güya müvazenet bozulur. Hem de insan hangi şeye temaşa ederse, elbette mekayisini ve esaslarını kendi nefsinde arayacaktır. Eğer bulmazsa, etrafında ve ebna-yı cinsinde arayacaktır. Hattâ hiçbir cihetten mümkinata benzemeyen Vâcib-ül Vücud'u tefekkür etse; yine kuvve-i vâhimesi şu vehm-i seyyii düstur ve dûrbîn yapmak istiyor. Halbuki Sâni'-i Zülcelal, şu nokta-i nazarda temaşa edilmez. Kudretine inhisar yoktur. Ziya-yı şems gibi, kudret ve ilim ve iradesi

şamile ve âmmedir, münhasır olmaz, müvazeneye gelmez. En büyük şeye taalluk ettiği gibi, en küçük ve en hasis şeye dahi taalluk eder. Mikyas-ı azameti ve mizan-ı kemali mecmu-u âsârıdır. Herbir cüz'ü mikyas olamaz. İşte Vâcib-ül Vücud'u mümkinata kıyas etmek, kıyas-ı maalfârıktır. Mezbur vehm-i bâtıl ile muhakeme etmek hata-yı mahzdır.

İşte şu hata-i bîedebane ve şu vehm-i bâtılın netice-i seyyiesidir ki: Tabiiyyun, esbabı müessir-i hakikî olduklarına; ve Mu'tezile, hayvanları ef'al-i ihtiyariyelerine hâlık olduklarına; ve hükema, cüz'iyatta ilm-i İlahînin nefyine; ve Mecusiler, halk-ı şerr başkasının eseri olduğuna itikad ettiler. Güya onlarca Sâni' o kadar azametiyle beraber, nasıl şöyle umûr-u hasiseye ve cüz'iyeye tenezzül edip iştigal etsin. Yuf onların akıllarına ki, şöyle bir vehm-i bâtılın hükmüne esir oldular. Ey birader! Şu vehim itikad tarîkıyla olmazsa da, vesvese cihetiyle bazan mü'minlere musallat oluyor.

İşaret: Eğer desen: "Delil-i ihtiraî i'ta-i vücuddur. İ'ta-i vücud ise; i'dam-ı mevcudun refikidir. Halbuki adem-i sırftan vücudu ve vücud-u mahzdan adem-i sırfı aklımız tasavvur edemiyor." Cevaben derim: Yahu!.. Sizin bu istis'âbınız ve şu mes'elenin tasavvurundaki istiğrabınız, bir kıyas-ı hâdi'in netice-i vahîmesidir. Zira icad ve ibda-i İlahîyi, abdin san'at ve kesbine kıyas edersiniz. Halbuki abdin elinden bir zerreyi imate veyahut icad etmek gelmez. Belki yalnız umûr-u itibariye ve terkibiyede bir san'at ve kesbi vardır. Evet bu kıyas aldatıcıdır, insan kendini ondan kurtaramıyor.

Elhasıl: İnsan kâinatta mümkinatın öyle bir kuvvet ve kudretini görmemiş ki, icad-ı sırf ve i'dam-ı mahz etsin. Halbuki hükm-ü aklîsi de daima üss-ül esası, müşahedattan neş'et eder. Demek âsâr-ı İlahiyeye mümkinat tarafından bakıyor. Halbuki hayret-efza âsârıyla müsbet olan kudret-i Sâni'in canibinden temaşa etmek gerektir. Demek ibadın ve kâinatın umûr-u itibariyeden başka tesiri olmayan kuvvet ve kudretlerin cinsinden olan bir kudret-i mevhume içinde Sâni'i farz ederek, o noktadan şu mes'eleye temaşa ediyor.

Halbuki Vâcib-ül Vücud'un canibinden, kudret-i tâmmesi nokta-i nazarından bu mes'eleye temaşa etmek gerektir.

İşaret: Birinin âsârı muhakeme olunursa, onun hâssasını nazara almak lâzımdır. İşte şu mes'elede, edilmemiştir. Zira bu mes'eleye, acz-i abdin arkasında kudret-i mümkinatın tarafında kıyas-ı temsilînin perdesi altında temaşa ediyor. Halbuki tekvin-i âlemde bir kısmını maddesiz ibda' ve bir kısmı dahi maddeden inşa ile şu kadar hayret-feza âsâr-ı mu'cize ile kudret-i kâmile-i

İlahiyeyi göstermekle beraber ondan sarf-ı nazar etmek, gaibi şahid suretinde görmek olan kıyas-ı hâdi' ile ve ebna-yı cinsini muhakeme ettiği gibi; bir kaide-i mahdude ile Vâcib-ül Vücud'a nazar ederler. Hattâ çok mes'eleyi akl-ı selim makul gördüğü halde, onlar gayr-ı makul tevehhüm ederler.

Tenbih: Muhtereattan kat'-ı nazar; masnuatın en zahir ve münevver ve "ziya" dedikleri olan nur-u ayn-ı âlemin kavanin-i acibesi ve onun semeresi ve misal-i musaggarı olan nur-u basarın nevamis-i bedîasıyla münevver ve musavver olan kemal-i kudret-i İlahiyenin canibinden; müvazene nokta-i nazarında gayr-ı makul ve uzak tevehhüm olunan mesaile temaşa edilirse, me'nus ve ayn-ı aklın kirpikleri ortasında görülecektir.

Tenbih: Nasılki zaruriyattan nazariyat istintac olunur. Öyle de âsâr-ı Sâni'in zaruriyatı, mahfiyat-ı san'atına bürhandır. İkisi beraber bu mes'eleyi isbat eder.

Telvih: Acaba nizam-ı âlemdeki san'attan daha dakik, daha acib, daha garib, cins-i kudret-i mümkinattan daha uzak, akıl tasavvur edebilir mi? Elbette edemez. Zira fünun; gösterdikleri fevaid ve hikem ile bizzarure Sâni'in kasd ve san'at ve hikmetine şehadet ettiklerinden, ukûlü kabul etmeye muztar etmişlerdir. Yoksa bu bedihiyattan en küçük bir hakikatı, akıl kendi kendine kalsa idi kabul etmezdi.

Evet zemin ve âsumanı hamleden ve muallakta tutan ve ecram-ı kâinatı istihdam eden ve nizamında idhal ile hiçbir emrine isyan edilmeyen Zât-ı Akdes'ten neden istiğrab olunsun ki; ondan derecatla eshel ve ehaff olanı hamletsin.

Evet bir dağı kaldıran, bir hokkayı kaldırabilmekten tereddüd etmek, sırf safsata etmektir. Elhasıl: Nasıl Kur'an'ın bazısı, bazısına müfessirdir; kezalik kâinat kitabı dahi, bazı sutûru arkalarındaki san'at ve hikmeti tefsir eder.

İşaret: Eğer desen: Bazı mutasavvıfın kelâmından ittisal ve ittihad ve hulûl zahir oluyor. Ve ondan tevehhüm edilir ki: Bazı maddiyyunun mesleği olan vahdet-ül vücuda bir münasebet gösterir.

Elcevab: Müteşabih hükmünde olan muhakkikîn-i sofiyenin şatahatını ki: Vücud-u Akdes'e hasr-ı nazar ve istiğrak ve mümkinattan tecerrüd cihetiyle matmah-ı nazar ettikleri delil içinde neticeyi görmek, yani âlemden Sâni'i müşahede etmek tarîkıyla, takib ettikleri meslek olan cedavil-i ekvanda cereyan-ı tecelliyatı ve melekûtiyet-i eşyada sereyan-ı füyuzatı ve meraya-yı mevcudata tecelli-i esma ve sıfâtı ise; dîk-ul elfaz sebebiyle uluhiyet-i sâriye ve hayat-ı sâriye tabir ettikleri hakaikı, başkalar anlamadılar... Sû'-i tefehhüm ile kendi istidad-ı şûrelerinden zuhur eden evham-ı vâhiyeye, muhakkikînin kelimat ve şatahatını tatbik ettiler. Yuha onların akıllarına!.. Süreyya derecesinde olan muhakkikînin efkâr-ı mücerredeleri, sera derekesinde olan mukallidîn-i maddiyyunun efkâr-ı sefilesinden binler derece uzaktır. Evet şu iki fikrin tatbikine çalışmak, şu zaman-ı terakkide akl-ı beşerin dûçar-ı sekte olduğunu ve varta-i mevte düştüğünü izhar etmektir ki; insaniyet müteessifane nazar ederek ve istidad-ı tahkik ve terakki lisanıyla كَلاَّ وَاللّٰهِ اَيْنَ الثَّرَى مِنَ الثُّرَيَّا وَ اَيْنَ الضِّيَاءُ السَّاطِعُ مِنَ الظُّلْمَةِ الطَّامِسَةِ demeye mecbur oluyor.

İşaret: Şunlar, ehl-i vahdet-üş şuhuddurlar. Fakat vahdet-ül vücud ile mecazen tabir edilebilir. Fakat hakikaten vahdet-ül vücud, bazı hükema-i kadîmenin meslek-i bâtılasıdır.

Tenbih: Şu mutasavvifînin reis ve kebiri demiş ki: İttisali veya ittihadı veya hulûlü iddia eden marifet-i İlahiyeden hiçbir şey istişmam etmemiştir. Evet mümkün, Vâcib ile nasıl ittisal veya ittihad edecek? Kellâ!. Evet mümkünün ne

kıymeti vardır; tâ ki Vâcib onda hulûl ede, hâşâ!.. Neam, mümkünde füyuzat-ı İlahiyeden bir feyz tecelli eder.

İşte bunların mesleği ötekilerin mesleğine münasebet ve temas edemez. Zira maddiyyunun mesleği maddiyata hasr-ı nazar ve istiğrak ettiklerinden, efkârları fehm-i uluhiyetten tecerrüd edip uzaklaştılar. O derece maddeye kıymet verdiler ki; herşeyi maddede görmek, hattâ uluhiyeti onda mezcetmek gibi bir meslek-i müteassifeye girmişlerdir. Fakat ehl-i vahdet-üş şuhud olan muhakkikîn-i sofiye o derece Vâcib'e hasr-ı nazar etmişler ki; mümkinatın hiçbir kıymeti kalmamıştır. "Bir vardır." derler... El'insaf... Sera Süreyya kadar birbirinden uzaktır. Maddeyi cemi' enva' ve eşkâliyle halkeden Hâlık-ı Zülcelal'e kasem ederim ki: Dünyada şu iki mesleğin temasını intac eden re'y-i ahmakaneden daha kabih ve daha hasis ve daha sahibinin mizac-ı aklının inhirafına delil olacak bir re'y yoktur.

Tenvir: Küre-i arz küçük, parça parça ve rengârenk ve mütehalif cam parçalarından farz olunursa herbiri başka çeşitle levnine ve cirmine ve şekline nisbetle şemsten bir feyz alacaktır. Şu hayalî feyz ise, ne güneşin zâtı ve ne ayn-ı ziyasıdır. Hem de ziyanın temasili ve elvan-ı seb'asının tesaviri ve güneşin tecellisi olan şu gûna-gûn ve rengârenk çiçeklerin elvanı farazâ lisana gelirse, herbiri "Güneş benim gibidir." veyahut "Güneş benim." diyeceklerdir. آنْ خَيَالاَتِى كِه دَامِ اَوْلِيَاسْت ❊ عَكْسِ مَهْرُويَانِ بُوسْتَانِ خُدَاسْت

Fakat ehl-i vahdet-üş şuhudun meşrebi, ehl-i mahv ve sekrin meşrebidir. Safi meşreb ise, meşreb-i ehl-i fark ve sahvdır.

❊ حَقِيقَةُ الْمَرْءِ لَيْسَ الْمَرْءُ يُدْرِكُهَا فَكَيْفَ كَيْفِيَّةُ الْجَبَّارِ ذِى الْقِدَمِ
هُوَ الَّذِى اَبْدَعَ اْلاَشْيَاءَ وَ اَنْشَاَهَا فَكَيْفَ يُدْرِكُهُ مُسْتَحْدَثُ النَّسَمِ

Tenbih: İşte vücud-u Sâni'in delail-i icmalîsi... Tafsili ise kütüb-ü selâsede gelecektir. Eğer desen: "Delail-i tevhidin burada velev icmalen olsun beyanını isterim." Derim ki: Delail-i tevhid, o kadar müştehire ve çoktur ki; bu kitabda zikirden müstağnidirler. İşte لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ اِلاَّ اللّٰهُ لَفَسَدَتَا âyetinin sadefinde meknûn olan bürhan-üt temanü', bu

minhaca bir menar-ı neyyirdir. Evet istiklal, uluhiyetin hâssa-i zâtiyesidir ve lâzıme-i zaruriyesidir.

Tenvir: Kâinattaki teşabüh-ü âsâr ve etrafı birbiriyle muanaka ve el ele tutmuş birbirine arz-ı intizam ve birbirinin sualine karşı cevab-ı savab ve birbirinin nida-yı ihtiyacına lebbeyk cevabı vermek ve bir nokta-i vâhideye temaşa etmek ve bir mihver-i nizam üzerinde deveran etmek cihetiyle Sâni'in tevhidine telvih, belki Hâkim-i Ezel'in vahdaniyetine tasrih ediyor. Evet, bir makinenin sâni'i ve muhterii bir olur. وَ فِى كُلِّ شَيْءٍ لَهُ آيَةٌ تَدُلُّ عَلَى اَنَّهُ وَاحِدٌ

Kitab-ı âlemin evrakıdır eb'ad-ı nâmahdud
Sutur-u kâinat-ı dehrdir a'sar-ı nâma'dud
Basılmış destgâh-ı levh-i mahfuz-u hakikatta
Mücessem lafz-ı manidardır âlemde her mevcud.

Hoca Tahsin'in nâma'dud ve nâmahduddan muradı nisbîdir. Hakikî lâ-yetenahîlik değildir.

İşaret: Sâni'-i Zülcelal ne kadar evsaf-ı kemaliye varsa, onlarla muttasıftır. Zira mukarrerdir ki: Masnu'da olan feyz-i kemal, Sâni'in kemalinden iktibas edilmiş bir zıll-i zalilidir. Demek kâinatta ne kadar hüsün ve cemal ve kemal varsa, umumundan lâyuhad derecede yüksek tabakada evsaf-ı cemaliye ve kemaliye ile Sâni' muttasıftır. Evet ihsan servetin, icad vücudun, îcab vücubun, tahsin hüsnün fer'idir ve delilidir. Hem de Sâni'-i Zülcelal, cemi' nekaisten münezzehtir. Maddiyatın mahiyatının istidadsızlığından neş'et eden nekaisten müberradır. Kâinatın mahiyat-ı mümkinesinden neş'et eden evsaf ve levazımatından mukaddestir. لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ جَلَّ جَلاَلُهُ

İkinci Maksad

Mukaddeme

Eğer desen: Dibacede demiş idin: Kelime-i şehadetin ikinci kelâmı, birincisine şahid ve meşhuddur.

Elcevab: Neam, evet. Marifetullah denilen kâ’be-i kemalâta giden minhacların en müstakim ve en metini, Sahib-i Medine-i Münevvere Aleyhisselâm’ın yaptığı tarîk-i hadîd-i beyzasıdır ki; ruh-u hidayet hükmünde olan Muhammed Aleyhisselâm, avalim-i gaybın mişkât ve zücacesi hükmünde olan kalbinin ma’kes ve tercümanı makamında olan lisan-ı sadıkı, berahin-i Sâni’in en sadık bir delil-i zîhayat ve bir hüccet-i nâtıka ve bir bürhan-ı fasihtir. Evet hem zâtı, hem lisanı birer bürhan-ı neyyirdir. Neam, hilkat tarafından Zât-ı Muhammed bürhan-ı bahirdir. Hakikat canibinden lisanı, şahid-i sadıktır. Evet Muhammed Aleyhisselâm hem Sâni’e, hem nübüvvete, hem haşre, hem hakka, hem hakikata bir hüccet-i katıadır. Tafsili gelecektir.

Tenbih: Devir lâzım gelmez. Zira sıdkının delaili, Sâni’in delailine tevakkuf etmez.

Temhid: Peygamberimiz (A.S.M.) Sâni’in bir bürhanıdır. Öyleyse şu bürhanın isbat-ı sıdkını ve intacını ve sureten ve maddeten sıhhatini isbat etmek gerektir… Nahu:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ الَّذِى دَلَّ عَلَى وُجُوبِ وُجُودِكَ

Emma ba’dü: Ey hakikatın âşıkı!.. Eğer vicdanımı mütalaa etmekle hakikatleri rasad etmek istersen; kalb dedikleri latife-i Rabbaniyenin pası ve zengârı hükmünde olan arzu-yu hilaf ve iltizam-ı taraf-ı muhalif ve mazur tutulmak için kendi evhamına bir hak vermek ve bir asla irca’ etmek ve mecmuun neticesini her bir ferdden istemek ki, za’fiyeti sebebiyle neticenin reddine bir istidad-ı seyyie verilir. [6]

Hem de bahaneli çocukluk tabiatı, hem de mahaneli düşman seciyesi, hem de yalnız ayıbı görmek şanında olan müşteri nazarı gibi emirlerden o mir’atı taskil ve tasfiye et, müvazene ve mukabele eyle. Ekser emaratın imtizacından tezahür eden hakikatın şu’le-i cevvalesini karine-i münevvire et; tâ ekaldeki evham-ı muzlimeyi tenvir ve def’ edebilesin… Hem de munsıfane ve müdakkikane ile dinle, kelâm tamam olmadan itiraz etme. Nihayete kadar bir

cümledir, bir hükümdür. Tamam olduktan sonra bir vehmin kalırsa söyle…

Tenbih: Şu bürhanın suğrası, nübüvvet-i mutlakadır. Kübrası ise, nübüvvet-i Muhammed'dir (Aleyhissalâtü Vesselâm). İşte başlıyoruz:

İşaret: Sâni'in hikmeti ve ef'alindeki adem-i abesiyet ve kâinattaki en hasis ve en kalil şeyde nizamın müraatı ve adem-i ihmali ve nev'-i beşerin mürşide olan ihtiyac-ı zarurîsi, nev'-i beşerde vücud-u nübüvvet, kat'an istilzam ederler…

Eğer desen: Bu icmaldeki manayı anlamadım, tafsil et…

Derim: İşte dinle, görüyorsun ki; maddiye ve maneviye olan nev'-i beşerdeki nizamatın, hem de hâsiyet-i aklın kuvvetiyle taht-ı tasarrufuna alınan çok enva'ın ahvaline verildiği intizamatın merkezi ve madeni hükmünde olan nübüvvet-i mutlakanın bürhanı, insanın hayvaniyetten üç noktada olan terakkisidir:

Birincisi: "Fikrin evveli amelin âhiri, amelin evveli fikrin âhiri" olan kaidesinin zımnındaki sırr-ı acibdir. Şöyle: Nur-u nazar ile ilel-i müterettibe-i müteselsilenin meyanında olan terettübü keşfederek umum kemalât-ı insaniyenin tohumu hükmünde olan mürekkebatı, besaite tahlil ve irca' etmekle hasıl olan kabiliyet-i ilim ve terkib dedikleri kavanin-i cariyeyi istimal edip, san'atıyla tabiatı muhakât olan kabiliyet-i san'attan nazarının kusurunu ve evhamın müzahameti ve sevk-i insaniyetin adem-i kifayeti cihetiyle bir mürşid-i nebiye ihtiyaç gösteriyor; tâ, âlemdeki nizam-ı ekmelin müvazenesi muhafaza olunsun.

İkincisi: Gayr-ı mütenahî olan beşerin istidadı, gayr-ı mahsur olan âmâl ve müyulatı ve gayr-ı mazbut olan tasavvurat ve efkârı, gayr-ı mahdud olan kuvve-i şeheviye ve gazabiyesidir…

İşaret: Bir adama milyonlarca sene ömür ile bütün lezaiz-i dünyeviye ve her cihetten tasallut-u tâm verildiği halde.. istidadındaki lâ-yetenahîliğin hükmünce bir "âh.. âh.. leyte"yi çekecektir. Güya o adem-i rıza ile remz ve işaret

ediyor ki: İnsan ebede namzeddir ve saadet-i ebediye için halk olunmuştur. Tâ gayr-ı mütenahî bir zamanda, gayr-ı mahdud ve geniş bir âlemde, gayr-ı mahsur olan istidadatını bilfiile çıkarabilsin.

Tenbih: Adem-i abesiyet ve hakaik-i eşyanın sübutiyetleri îma ediyor ki: Bu dar ve mahsur ve herbir lezzetinde çok a'razın müzahametiyle keşmekeş ve tehasüdden hâlî olmayan şu dünya-yı deniye içinde kemalât-ı insaniye yerleşmez. Belki geniş ve müzahametsiz bir âlem lâzımdır. Tâ insan hakkıyla sünbüllensin ve ahval ve kemalâtına nizam vermekle, nizam-ı âleme hemdest-i vifak olabilsin.

Tenbih ve İşaret: İstitradî olarak haşre îma olundu. İleride zâten bürhan-ı kat'îyle isbat edilecektir. Fakat burada istediğim nokta: İnsandaki istidad ebede nâzırdır. Eğer istersen insaniyetin cevherine ve nâtıkıyetin kıymetine ve istidadın muktezasına teemmül ve tedkik et. Sonra da o cevher-i insaniyetin en küçük ve en hasis hizmetkârı olan hayale bak, gör... Yanına git ve de: "Ey hayal ağa!.. Beşaret sana!. Dünya ve mâfîhanın saltanatı milyonlar sene ömür ile beraber sana verilecektir, fakat akibetin dönmemeksizin fena ve ademdir." Acaba hayal sana nasıl mukabele edecek? Âyâ, istibşar ve sürur veyahut telehhüf ve tahassürle cevab verecektir? Ecel, neam, evet, cevher-i insaniyet a'mak-ı vicdanın dibinde enîn ve hanîn edip bağıracak: "Eyvah, vâ-hasretâ.. saadet-i ebediyenin fıkdanına!.." diyecektir. Hayale zecr ve ta'nif ederek: "Yahu! Bu dünya-yı fâniye ile razı olma!" İşte ey birader, hîna bu saltanat-ı fâniye, sultan-ı insaniyetin en hakir hizmetkârı veyahut şâiri veyahut san'atkâr ve tasvircisini işba' ve razı edemezse, nasıl o hayal gibi çok hizmetkârların sahibi olan sultan-ı insaniyeti işba' edebilir? Kellâ!.. Neam.. onu işba' edecek yalnız haşr-i cismanînin sadefinde meknun olan saadet-i ebediyedir.

Üçüncüsü: İnsanın itidal-i mizacı ve letafet-i tab'ı ve zînete olan meylidir. Yani: İnsanın insaniyete lâyık bir suret-i taayyüşe olan meyl-i fıtrîsidir. Neam, insan hayvan gibi yaşamamalıdır ve yaşamaz. Belki şeref-i insaniyete münasib

bir kemal ile yaşamak gerektir. Binaenaleyh beşere mesken ve melbes ve me'keli, sanayi-i kesîre ile taltif etmesine muhtaçtır. Bu san'atlarda yalnızca kudretinin adem-i kifayetine binaen ebna-yı cinsiyle imtizac etmek.. o da, iştirak etmek.. o da, teavün etmek.. o da, sa'yin semeratını mübadele etmesini iktiza etmekle beraber kuva-yı insaniyedeki inhimak ve tecavüz sebebiyle adalete ihtiyaç.. o da, her aklın adalete adem-i kifayetine binaen onu muhafaza edecek kavanin-i külliyenin vaz'larına ihtiyaç.. o da, tesirini muhafaza etmek için icra edecek bir mukannine.. o mukannin dahi zahiren ve bâtınen hâkimiyetini muhafaza etmek için maddeten ve manen tefevvuka.. hem de Sâni'-i Âlem'in tarafından bazı umûr ile muhassas olmasıyla bir imtiyaz ve kuvvet-i nisbete, hem de evamirine olan itaatı temin ve tesis eden azamet-i Sâni'in tasavvurunu zihinlerde idame edecek bir müzekkire-i mükerrere olan ibadete muhtaçtır. O ibadet dahi Sâni'in canibine efkârı tevcih eder.

O teveccüh ise inkıyadı tesis, o inkıyad dahi, nizam-ı ekmele îsal eder. O nizam-ı ekmel dahi, sırr-ı hikmetten tevellüd eder. Sırr-ı hikmet dahi adem-ül abesiyeti ve Sâni'in hikmeti, masnu'daki teennuku kendine şahid gösterir.

İşte eğer insanın hayvandan şu cihat-ı selâse ile olan temayüzünü derk edebildin; bizzarure netice veriyor ki: Nübüvvet-i mutlaka, nev'-i beşerde kutub, belki merkez ve bir mihverdir ki; ahval-i beşer onun üzerine deveran ediyor. Şöyle ki:

Cihet-i ûlâda dikkat et! Bak nasıl sevk-ül insaniyet ve meyl-i tabiînin adem-i kifayeti ve nazarın kusuru ve tarîk-ı akıldaki evhamın ihtilatı, nasıl nev'-i beşeri eşedd-i ihtiyaçla bir mürşid ve muallime muhtaç eder. O mürşid Peygamberdir.

İkinci cihette tedebbür et. Şöyle: İnsandaki lâ-yetenahîlik ve tabiatındaki meyl-üt tecavüz ve kuva ve âmâlindeki adem-i tahdid ve âlemdeki meyl-ül istikmalin dalı hükmünde olan insandaki meyl-üt terakkinin semeresi hükmünde olan kamet-i namiye-i istidad-ı insanîsine intibak etmeyen; belki

camid ve muvakkat olan kanun-u beşer ki: Tedricen tecarüb ile hasıl olan netaic-i efkârın telahukuyla vücuda gelen o kavanin-i beşer, şu semere-i istidadın çekirdeklerinin terbiye ve imdadına adem-i kifayetinin sebebiyle; maddeten ve manen iki âlemde saadet-i beşeri temin edecek, hem de kamet-i istidadının büyümesiyle tevessü' edecek, zîhayat ve ebediye bir şeriat-ı İlahiyeye ihtiyaç gösterir. İşte şeriatı getiren Peygamberdir.

Eğer desen: "Biz görüyoruz ki, dinsizlerin veya sahih bir dini olmayanların ahvalleri muaddele ve munazzamadırlar."

Elcevab: O adalet ve intizam, ehl-i dinin ikazat ve irşadatıyladır. Ve o adalet ve faziletin esasları, enbiyanın tesisleriyledir. Demek enbiya, esas ve maddeyi vaz' etmişlerdir. Onlar da o esas ve fazileti tutup, onda işlediklerini işlediler. Bundan başka nizam ve saadetleri, muvakkattır. Bir cihetten kaime ve müstakime ise, çok cihattan mâile ve münhaniyedir. Yani: Ne kadar sureten ve maddeten ve lafzen ve maaşen muntazamadır; fakat sîreten ve maneviyaten ve manen faside ve muhtelledir.

Ey birader!.. İşte sıra üçüncü cihete geldi. İyi tefekkür et! Şöyle: Ahlâktaki ifrat ve tefrit ise, istidadatı ifsad ediyor. Ve şu ifsad ise abesiyeti intac eder. Ve şu abesiyet ise; kâinatın en küçük ve en ehemmiyetsiz şeylerinde mesalih ve hikemin riayetiyle, âlemde hükümfermalığı bedihî olan hikmet-i İlahiyeye münakızdır.

Vehim ve Tenbih: "Meleke-i marifet-i hukuk" dedikleri, her fenalığın maddeten zararını ihsas ede ede ve efkâr-ı umumiyeyi ikaz etmekle hasıl olan "meleke-i riayet-i hukuk" dedikleri emri, şeriat-ı İlahiyeye bedel olarak dinsizlerin tasavvuru ve şeriattan istiğnaları bir tevehhüm-ü bâtıldır. Zira dünya ihtiyarlandı. Öyle bir şeyin mukaddematı da zahir olmadı. Bilakis mehasinin terakkisiyle beraber, mesavi dahi terakki edip daha dehşetli ve aldatıcı bir şekle giriyor. Evet nasılki nevamis-i hikmet, desatir-i hükûmetten müstağni değildir. Öyle de, vicdana hâkim olan kavanin-i şeriat ve fazilete eşedd-i ihtiyaç ile muhtaçtır. İşte şöyle

mevhume olan meleke-i ta'dil-i ahlâk, kuva-yı selâseyi hikmet ve iffet ve şecaatta muhafaza etmesine kâfi değildir. Binaenaleyh insan bizzarure vicdan ve tabiatlara müessir ve nafiz olan mizan-ı adalet-i İlahiyeyi tutacak bir Nebi'ye muhtaçtır.

İşaret: Binlerce enbiya, nev'-i beşerde nübüvveti iddia ederek binlerce mu'cizatla müddeayı isbat etmişlerdir. İşte o enbiyanın cemi' mu'cizatları lisan-ı vâhid ile nübüvvet-i mutlakayı ilân eder. Bizim şu suğramıza dahi bir bürhan-ı katı'dır. Buna tevatür-ü bilmana veya ne tabir ile diyorsanız deyiniz, metin bir delildir.

Tenbih: Şu muhakematın cihet-ül vahdeti budur ki: Eğer cemi' fünun ele alınırsa ve fünunların kavaidinin külliyetleriyle keşfettikleri ittisak ve intizama temaşa edilirse, hem de mesalih-i cüz'iye-i müteferrikanın mayesi ve ukde-i hayatiyesi hükmünde olan bir lezzeti veya bir muhabbeti veya bir emr-i âheri içine atılmakla -ekl ve nikâhtaki gibi- perişan olan umûr ve ef'al o maye ile irtibat ve ittisal ettiklerini, inayet-i İlahiye nokta-i nazarında nazar-ı dikkate alınırsa; hem de hikmetin şehadetiyle sabit olan adem-i abesiyet ve adem-i ihmali mütalaaya alınırsa, istikra-i tâmla netice veriyor ki: Mesalih-i külliyenin kutub ve mihveri ve maden-i hayatı hükmünde olan nübüvvet, nev'-i beşerde zarurîdir... Farazâ olmazsa, perişan olan nev'-i beşer; güya muhtel bir âlemden şu muntazam âleme düşüp cereyan-ı umumînin ahengini ihlâl ettiği kabul olunursa, biz insanlar sair kâinata karşı ne yüzümüz kalacaktır?..

Tenbih: Ey birader! Eğer bürhan-ı Sâni'in suğrası senin sahife-i zihninde intikaş etmiş ise, hazır ol!. Kübrası olan nübüvvet-i Muhammed'in bahsine geçiyoruz:

İşaret ve İrşad: Kübra sadıktır. Zira sahife-i itibar-ı âlemde menkuş olan âsâr-ı enbiyayı mütalaa etsen ve lisan-ı tarihte cereyan eden ahvallerini dinlersen ve hakikatı, yani cihet-ül vahdeti tesir-i zaman ve mekân ile girdiği suretlerden tecrid edebilirsen göreceksin ki: İnayet-i İlahiyenin ziyası olan mehasin-i mücerredenin şu'lesi olan hukukullah ve hukuk-u

ibadı; enbiya, düstur-u hareket ettiklerini ve nev'-i beşer tarafından enbiyaya karşı keyfiyet-i telakkileri ve ümeme karşı suret-i muameleleri ve terk-i menafi'-i şahsiye ve sair umûrlar ki onlara nebi dedirmiş ve nübüvvete medar olmuş olan esaslar ise; evlâd-ı beşerin sinn-i tekemmül ve kühûlette olan üstadı ve medrese-i Ceziret-ül Arab'da menba-ı ulûm-u âliye ve muallimi olan Zât-ı Muhammed'de daha ekmel ve daha azhar bulunur.

Demek oluyor ki: İstikra-i tâm ile, hususan nev'-i vâhidde, lâsiyyema intizam-ı muttarid üzerine müesses olan kıyas-ı hafînin ianesiyle ve kıyas-ı evlevînin teyidiyle nübüvvet-i Muhammed'i netice vermekle beraber, tenkih-ül menat denilen hususiyattan tecrid nokta-i nazardan cemi' enbiya lisan-ı mu'cizatlarıyla vücud-u Sâni'in bir bürhan-ı bahiresi olan Muhammed'in sıdkına şehadet ederler.

İtizar: Kısa cümlelerle söylemiyorum muğlakça oluyor. Zira şu hakaik her tarafa derin köklerini attıklarından mes'ele uzunlaşıyor. Suret-i mes'eleyi bozmak ve parça parça etmek ve hakikatı incitmek istemiyorum. Hem de hakikatın etrafına bir daireyi çekmek istiyorum, tâ hakikat mahsur kalıp kaçmasın. Ben tutmazsam başkası tutsun. Beni mazur tutsanız, febiha... Ve illâ hürriyet var, tahakküm yoktur. Keyfinize...

Mukaddeme

Peygamberin delil-i sıdkı; herbir hareket, herbir halidir... Evet herbir hareketinde adem-i tereddüd ve mu'terizlere adem-i iltifat ve muarızlara adem-i mübalât ve muhalif olanlardan adem-i tahavvüfü, sıdkını ve ciddiyetini gösteriyor. Hem de evamirinde hakikatın ruhuna olan isabeti, hakkıyetini gösterir.

Elhasıl: Tahavvüf ve tereddüd ve telaş ve mübalât gibi hile ve adem-i vüsuku ve itminansızlığı îma eden umûrlardan müberra iken, bilâ-perva ve kuvvet-i itminanla en hatarlı makamlarda olan hareketi ve nihayette olan isabeti ve iki âlemde semere verecek olan zîhayat kaideleri harekâtıyla tesis ettiğine binaen, herbir fiil ve herbir tavrının

iki taraftan yani bidayet ve nihayetten ciddiyeti ve sıdkı, nazar-ı ehl-i dikkate arz-ı didar ediyor. Bahusus mecmu'-u harekâtının imtizacından ciddiyet ve hakkıyet şu'le-i cevvale gibi ve in'ikasatından ve müvazenatından sıdk ve isabet, berk-i lâmi' gibi tezahür ve tecelli ediyor.

İşaret: Zaman-ı mazi ve zaman-ı hal, yani Asr-ı Saadet ve zaman-ı istikbal tazammun ettikleri berahin-i nübüvvet lisan-ı vâhid ile maden-i ahlâk-ı âliye olan Zât-ı Muhammed'de (Aleyhissalâtü Vesselâm) dâî-yi sıdkı ve dellâl-ı nübüvveti olan bürhan-ı zâtînin nidasına cevab ve hemdest-i vifak olarak nübüvvetini i'lâ ve ilân ettiklerini kör olmayanlara gösterdiler. Şu halde kitab-ı âlemden olan fasl-ı zamanın sahife-i selâsesini mütalaa edeceğiz. Hem de o kitabdan mes'ele-i uzma ve münevvere olan Zât-ı Muhammed'i (A.S.M.) temaşa ve ziyaret edeceğiz. Müddeamız olan bürhanın kübrasını onun ile isbat edeceğiz.

İşte bu noktaya binaen mesalik-i nübüvvet dörttür. Beşincisi meşhur ve mesturdur.

Birinci Meslek

Yani, mes'ele-i âliye-i zâtiyeyi temaşa etmekte dört nükteyi bilmek lâzımdır:

Birincisi: لَيْسَ الْكَحْلُ كَالتَّكَحُّلِ kaidesine binaen sun'î ve tasannuî olan şey, ne kadar mükemmel olsa da, tabiî yerini tutmadığından heyetinin feletatı, müzahrefiyeti îma edecektir.

İkincisi: Ahlâk-ı âliyenin, hakikatın zeminiyle olan rabıta-i ittisali ciddiyettir. Ve deveran-ı dem gibi hayatlarını idame eden ve imtizaclarından tevellüd eden haysiyete kuvvet veren, heyet-i mecmuasına intizam veren yalnız sıdktır. Evet şu rabıta olan sıdk ve ciddiyet kesildiği anda, o ahlâk-ı âliye kurur ve hebaen gidiyor.

Üçüncüsü: Umûr-u mütenasibede temayül ve tecazüb ve mütezâdde olan eşyalarda tenafür ve tedafü' kaide-i

meşhuresi, maddiyatta nasıl cereyan ediyor; maneviyat ve ahlâkta dahi cereyan eder.

Dördüncüsü: لِلْكُلِّ حُكْمٌ لَيْسَ لِكُلِّ

Şimdi gelelim maksada: İşte âsâr ve siyer ve tarih-i hayatı... Hattâ a'danın şehadetleriyle, Zât-ı Peygamber'de vücudu muhakkak olan ahlâk-ı âliyenin kesret ve ihata ve tecemmu' ve imtizacından tevellüd eden izzet ve haysiyetten neş'et eden şeref ve vakar ve izzet-i nefs ile ferişteler, devlerin ihtilat ve istiraklarından tenezzühleri gibi sırr-ı tezada binaen, o ahlâk-ı âliye dahi hile ve kizbden tereffu' ve tenezzüh ve teberri ederler. Hem de hayat ve mayeleri makamında olan sıdk ve hakkıyeti tazammun ettiklerinden, şu'le-i cevvale gibi nübüvveti aleniyete çıkarıyor.

Tenbih: Ey birader! Görüyorsun ki: Bir adam yalnız şecaatle meşhur olursa, o şöhret ona verdiği haysiyeti ihlâl etmemek için, kolaylıkla yalana tenezzül etmez. Nerede kaldı ki, cemi' ahlâk-ı âliye birden tecemmu' ede...

Evet mecmu'da bir hüküm bulunur, ferdde bulunmaz.

İşaret ve Tenbih: Görüyoruz: Bu zamanda sıdk ve kizbin mabeynleri ancak bir parmak kadar vardır. Bir çarşıda ikisi de satılır. Fakat herbir zamanın bir hükmü var. Hiçbir zamanda asr-ı saadet gibi sıdk ve kizbin ortasındaki mesafe açılmamıştır. Şöyle ki: Sıdk kendi hüsn-ü hakikîsini kemal-i haşmetle izhar ve onun ile temessük eden Muhammed'i (A.S.M.) a'lâ-yı illiyyîn-i şerefe i'lâ ve âlemde inkılab-ı azîmi îka ettiğinde şarktan garba kadar kizbden bu'd derecesini göstermekle kıymet-i âliyesini i'lâ etmek cihetiyle sûku ve metaını gayet nâfık ve râic etmiştir. [7] Ve kizb ise: Teşebbüsat-ı azîmeyi murdarların lâşeleri gibi ruhsuz bıraktığı için nihayet-i kubhunu izhar ve onun ile temessük eden Müseylime ve emsali, esfel-i safilîn-i hıssete düşürdüğü cihetle, meta-ı zehr-âlûdu ve sûku gayet muattal ve kesad etmiştir. [8] İşte ehl-i izzet ve tefahur olan kavm-i Arab'ın tabiatlarındaki meyl-ür râic saikasıyla müsabaka ederek o

kâsid kizbi terkedip ve râic sıdk ile tecemmül ederek adaletlerini âleme kabul ettirmişlerdir. İşte sahabelerin aklen olan adaletleri bu sırdan neş'et eder.

İrşad ve İşaret: Tarih ve siyer ve âsâr nokta-i nazarından dikkat olunursa; Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm dört yaşından kırk yaşına kadar, lâsiyyema şe'ni, ahlâkı ve hileyi dışarıya atmakta olan hararet-i gariziyenin şiddet-i iltihabı zamanında, kemal-i istikametle ve kemal-i metanetle ve tamam-ı ıttırad-ı ahval ile ve müsavat ve müvazenet-i etvar ile ve nihayet-i iffet ile ve hiçbir hali mesturiyeti muhafaza etmeyen -lâsiyyema öyle ehl-i inada karşı- bir hileyi îma etmemekle beraber yaşadığı nazara alınırsa, sonra istimrar-ı ahlâkının zamanı olan kırk seneden sonra o inkılab-ı azîm nazara alınırsa; haktan geldiğini ve hakikat olduğunu tasdik etmezse, nefsine levmetsin... Zira zihninde bir sofestaî gizlenmiş olacaktır. Hem de en hatarlı makamlarda -gar'da gibi- tarîk-i halâsı mefkud iken ve hayt-ul emel bihasebi'l-âde kesilirken, gayet metanet ve kemal-i vüsuk ve nihayet-i itminan ile olan hareket ve hal ve tavrı, nübüvvet ve ciddiyetine şahid-i kâfidir ve hak ile temessük ettiğine delildir.

İkinci Meslek

Yani: Sahife-i ûlâ, zaman-ı mazidir. İşte şu sahifede dört nükteyi nazar-ı dikkate almak lâzımdır:

Birincisi: Bir fende veyahut kısasta, bir adam esaslarını ve ruh ve ukdelerini ahzederek müddeasını ona bina ederse, o fende hazakat ve meharetini gösterir.

İkincisi: Ey birader!.. Eğer tabiat-ı beşere ârif isen; küçük bir haysiyetle, küçük bir davada, küçük bir kavimde, küçük bir hilafın serbestiyetle irtikâb olunmadığına nazar edersen; gayet büyük bir haysiyetle, nihayet cesîm bir davada, hasra gelmeyen bir kavimde, hadsiz bir inada karşı, her cihetten ümmiliğiyle beraber, hiçbir cihetle akıl müstakil olmayan

mes’elelerde, tam serbestiyetle bilâ-perva ve kemal-i vüsuk ile alâ ruûs-il eşhad zikir ve nakilden güneş gibi sıdkın tulû’ edeceğini göreceksin.

Üçüncüsü: Bedevilere nisbet çok ulûm-u nazariye vardır; medenîlere nisbeten lisan-ı âdât ve ef’alin telkinatıyla, ulûm-u mütearifenin hükümlerine geçmişlerdir. Bu nükteye binaen bedevilerin hallerini muhakeme etmek için, kendini o bâdiyede farzetmek gerektir. Eğer istersen İkinci Mukaddeme’ye müracaat et, zira şu nükteyi izah etmiştir.

Dördüncüsü: Bir ümmi, ülema meyanında mütedavil bir fende beyan-ı fikir ederse, ittifak noktalarda muvafık olarak ve muhtelefün-fîha olan noktalarda muhalefet edip, musahhihane olan söylemesi, onun tefevvukunu ve kesbî olmadığını isbat eder.

Şu nüktelere binaen deriz ki: Resul-i Ekrem Aleyhissalâtü Vesselâm malûm olan ümmiyetiyle beraber güya gayr-ı mukayyed olan ruh-u cevvale ile tayy-ı zaman ederek mazinin a’mak-ı hafasına girerek, hazır ve müşahid gibi enbiya-yı salifenin ahvallerini ve esrarlarını teşrih etmesiyle; bütün enzar-ı âleme karşı öyle bir dava-yı azîmede -ki, bütün ezkiya-i âlemin nazarlarını dikkate celbeder- bilâ-perva ve nihayet vüsuk ile müddeasına mukaddeme olarak o esrar ve ahvalin ukad-ı hayatiyeleri hükmünde olan esaslarını zikretmekle beraber, kütüb-ü salifenin ittifak noktalarında musaddık ve ihtilaf noktalarında musahhih olarak kısas ve ahval-i enbiyayı bize hikâye etmesi, sıdk ve nübüvvetini intac eder.

Teznib: Cemi’ enbiyanın delail-i nübüvvetleri, sıdk-ı Muhammed’e (A.S.M.) delildir ve cemi’ mu’cizatları, Muhammed’in bir mu’cize-i maneviyesidir (Aleyhimüsselâm). Bunda dikkat edersen anlayacaksın.

İşaret: Ey birader!.. Bazan kasem, bürhanın yerini tutar. Zira bürhanı tazammun eder. Öyle ise:

وَالَّذِى قَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ لِلْحِصَصِ وَ سَيَّرَ رُوحَهُ فِى اَعْمَاقِ الْمَاضِى وَ فِى
شَوَاهِقِ الْمُسْتَقْبَلِ فَكَشَفَ لَهُ اْلاَسْرَارَ مِنْ زَوَايَا الْوَاقِعَاتِ اِنَّ نَظَرَهُ النَّقَّادَ
اَدَقُّ مِنْ اَنْ يُدَلِّسَ عَلَيْهِ وَ مَسْلَكَهُ الْحَقَّ اَغْنَى مِنْ اَنْ يُدَلِّسَ عَلَى النَّاس

´Evet, neam. Onun nur-u nazarına hayal, kendini hakikat gösteremiyor ve hak olan mesleği telbisten müstağnidir.

Üçüncü Meslek

Yani: Zaman-ı halin, yani asr-ı saadetin sahifesinde dört nükte, bir noktayı nazar-ı dikkate almak gerektir:

Birincisi: Küçük bir âdet, küçük bir kavimde veya zayıf bir haslet, kalil bir taifede; büyük bir hâkimin, büyük bir himmetle kolaylıkla kaldıramadığını nazara alırsan; acaba gayet çok, tamamen müstemirre, nihayet derecede me'luf ve çok da mütenevvia, tamamen rasiha olan âdât ve ahlâk, nihayet kesîr ve me'lufatına gayet mutaassıb ve şedid-üş şekîme olan bir kavmin a'mak-ı ervahından az fedakârlıkla, kısa bir zamanda kal' u ref' ettiğini ve o âdât-ı seyyienin yerine başka âdât ve ahlâk fidanlarını gars etmesi ve def'aten nihayet derecede tekemmül ettiklerini nazara alırsan ve dikkat edersen, hârikulâde olduğunu tasdik etmezsen; seni sofestaî defterinde yazacağım.

İkincisi: Şahs-ı manevî hükmünde olan bir devletin nümüvv-ü tabiîsi hükmünde olan teşekkülü ise, mütemehhildir. Ve devlet-i atîkaya galebesi -ki ona inkıyad, tabiat-ı sâniye hükmüne girdiği için- tedricîdir. Öyle ise maddeten ve manen hâkim, hem de gayet cesîm bir devleti kısa bir zamanda teşkili, hem de düvel-i râsihaya def'î gibi galebe etmesi; maneviyat ve ahvalde cari olan âdâtın bizzarure hârikulâde olduğunu görmezsen körler defterinde yazılacaksın.

Üçüncüsü: Tahakküm-ü zahirî, kahr ve cebr ile mümkündür. Fakat efkâra galebe etmek, hem de ervaha tahabbüb ve tabayia tasallut, hem de hâkimiyetini vicdanlar üzerine daima muhafaza etmek; hakikatın hâssa-i farikasıdır. Bu hâssayı bilmezsen, hakikattan bîganesin.

Dördüncüsü: Tergib veya terhib hilesiyle ancak yalnız bir tesir-i sathî edip ve akla karşı sedd-i turuk edecektir. Şu

halde a'mak-ı kulûbe nüfuz ve erakk-ı hissiyatı tehyic ve şükûf-misal olan istidadatı inkişaf ettirmek ve kâmine ve nâime olan seciyeleri ikaz ve tenbih ve cevher-i insaniyeti feverana getirmek ve kıymet-i nâtıkıyeti izhar etmek, şua-ı hakikatın hâssasıdır. Evet kasavet-i mücessemenin misal-i müşahhası olan "ve'd-i benat" gibi umûrlardan kalblerini taskil etmesi ve rikkat-i letafetin lem'ası olan hayvanata merhamet, hattâ karıncaya şefkat gibi umûr ile tezyin etmesi; öyle bir inkılab-ı azîmdir -hususan öyle akvam-ı bedevide- ki, hiçbir kanun-u tabiiyeye tevfik olmadığından, hârikulâde olduğu musaddak-kerde-i erbab-ı basirettir. Basiretin varsa tasdik edeceksin.

Şimdi Nokta'yı dinle: İşte tarih-i âlem şehadet eder ki: En büyük dâhî odur ki; bir veya iki hissin ve seciyenin ve istidadın inkişafına ve ikazına ve feverana getirmesine muvaffak olsun. Zira öyle bir hiss-i nâim ikaz edilmezse, sa'y hebaen gider ve muvakkat olur. İşte en büyük dâhî ancak bir veya iki hissin ikazına muvaffak olabilmiştir. Ezcümle: Hiss-i hürriyet ve hamiyet ve muhabbet…

Bu noktaya binaen Ceziret-ül Arab sahra-i vesiasında olan akvam-ı bedevide kâmine ve nâime ve mesture olan hissiyat-ı âliye -ki, binlere baliğdir- birden inkişaf, birden ikaz, birden feveran ve galeyana getirmek; şems-i hakikatın, ziya-i şu'lefeşanın hâssasıdır. Bu noktayı aklına sokmayanın, biz Ceziret-ül Arab'ı gözüne sokacağız. İşte Ceziret-ül Arab… Onüç asır beşerin terakkiyatından sonra, en mükemmel feylesoflardan yüz taneyi göndersin, yüz sene kadar çalışsın; acaba bu zamana nisbeten o zamana nisbet yaptığının yüzde birini yapabilir mi?..

İşaret: Kim tevfik isterse, âdetullah ve hilkat ve fıtrat ile aşinalık etmek ve dostluk etmek gerektir. Yoksa, fıtrat tevfiksizlikle bir cevab-ı red verecektir. Cereyan-ı umumî ise, muhalif harekette bulunanları adem-âbâd hiçahiçe atacaktır. İşte buna binaen temaşa et. Göreceksin ki: Hilkatte cari olan kavanin-i amîka-i dakika -ki, hurdebîn-i akıl ile görülmez- hakaik-i şeriat ne derecede müraat ve muarefet ve

münasebette bulunmuşlardır ki, o kavanin-i hilkatin müvazenesini muhafaza etmiştir. Evet şu a'sar-ı tavîlede şu müsademat-ı azîme içinde hakaikını muhafaza, belki daha ziyade inkişafa getirdiğinden gösterir ki; Resul-i Ekrem Aleyhisselâm'ın mesleği, hiçbir vakit mahvolmayan hak üzerine müessestir.

Şu nükte ve noktaları bildikten sonra geniş ve muhakemeli ve müdakkik bir zihinle dinle ki: Muhammed-i Hâşimî Aleyhissalâtü Vesselâm ümmiyeti ve adem-i kuvvet-i zahiresi ve adem-i hâkimiyeti ve adem-i meyl-i saltanat ile beraber, gayet hatarlı mevâki'de kemal-i vüsuk ile teşebbüs ederek efkâra galebe etmekle, ervaha tahabbüb ve tabayia tasallut, gayet kesîre ve müstemirre ve râsiha ve me'lufe olan âdât ve ahlâk-ı vahşiyaneyi esasıyla hedmederek, onların yerine ahlâk-ı âliyeyi gayet metin bir esas ile lahm ve demlerine karışmış gibi tesis etmekle beraber, zaviye-i vahşette hâmid olan bir kavimdeki kasavet-i vahşiyeyi ihmad ve hissiyat-ı dakikayı tehyic... Evet, hissiyat-ı âliyeyi ikaz ve cevher-i insaniyetlerini izhar etmekle beraber evc-i medeniyete bir zaman-ı kasirde is'ad ederek, şark ve garbda oturmuş bir devlet-i cesîmeyi bir zaman-ı kalilde teşkil edip, ateş-i cevval gibi belki nur-u nevvar gibi veyahut asâ-yı Musa gibi sair devletleri bel' ve imha derecesine getirdiğinden, basar-ı basireti kör olmayanlara sıdkını ve nübüvvetini ve hakk ile temessükünü göstermiştir. İşte eğer sen görmezsen, seni insanların defterinden sildirecektir.

Dördüncü Meslek

Sahife-i müstakbelden, lâsiyyema mes'ele-i şeriattır. İşte dört nükteyi nazar-ı dikkatten dûr etmemelisin.

Birincisi: Bir şahıs dört veya beş fende meleke sahibi ve mütehassıs olmaz. Meğer hârika ola...

İkincisi: Mes'ele-i vâhide, iki mütekellimden sudûr eder. Birisi, mebde' ve müntehası ve siyak ve sibaka

mülâyemetini ve ehavatıyla nisbetini ve mevzi-i münasibde istimalini, yani münbit bir zeminde sarfını nazara aldığı için o fende olan meharetine ve melekesine ve ilmine delalet ettiği halde; öteki mütekellim şu noktaları ihmal ettiği için sathiyetine ve taklidiyetine delalet eder. Halbuki kelâm yine o kelâmdır. Eğer aklın bunu farketmezse, ruhun hisseder.

Üçüncüsü: İkinci Mukaddeme'de geçtiği gibi, bir-iki asır evvel hârika sayılan keşif bu zamana kadar mestur kalsaydı, tekemmül-ü mebadi cihetiyle bir çocuk da keşfedebildiğini nazara al. Onüç asır geri git, o zamanların tesiratından kendini tecrid et, dehşet-engiz olan Ceziret-ül Arab'da otur, dikkatle temaşa et, görürsün ki: Ümmi, tecrübe görmemiş, zaman ve zemin yardım etmemiş tek bir adam ki; yalnız zekâya değil, belki gayet kesîr tecarübün mahsulü olan fününun kavaniniyle öyle bir nizam ve adaleti tesis ediyor ki: İstidad-ı beşerin kameti, netaic-i efkârı teşerrübünden tekebbür ederse, o şeriat dahi tevessü' ederek ebede teveccüh eder. Kelâm-ı Ezelî'den geldiğini ilân etmekle beraber, iki âlemin saadetini temin eder. İnsaf edersen, bu ise yalnız o zamanın insanlarının değil, belki nev'-i beşerin tavkı haricinde göreceksin. Meğer evham-ı seyyie, senin şu tarafa müteveccih olan fıtratının tarf'ını [9] çürütmüş ola...

Dördüncüsü: Onuncu Mukaddeme'de geçtiği gibi, hem de ikinci nokta-i itirazın cevabında da geleceği gibi şudur ki: Cumhurun istidad-ı efkârı derecesinde şeriatın irşad etmesidir. Şöyle ki: Cumhurun âmiliği için, hakaik-i mücerredeyi; me'lufları vasıta olmaksızın adem-i telakkileri sebebiyle, müteşabihat ve teşbihat ve istiarat ile tasvir etmesidir. Hem de fünun-u ekvanda cumhurun, hiss-i zahir sebebiyle hilaf-ı vaki'i zarurî telakki etmekle beraber, mebadi basamakları adem-i in'ikad ve tekemmülünden, mağlataların vartalarına düşmemek için, şeriat öyle mesailde ibham etti ve mutlak bıraktı; lâkin hakikatı îmadan hâlî bırakmadı.

Vehim ve Tenbih: Resul-i Ekrem'in herbir fiil ve herbir halinde sıdk lemaan eder. Fakat her fiili ve her hali hârika olmak lâzım değildir. Zira izhar-ı hârika tasdik-i müddea içindir. Hacet olmadığı veya münasib olmadığı vakitte cereyan-ı umumiyeye mutâbaatla, kavanin-i âdâtullaha destedâd-ı teslim oluyor. Hem de öyle olmak gerektir.

Ey birader!.. Şu Tenbih, Birinci Mesleğin Mukaddemesi'nin taifesindendir. Nisyanın hatasıyla yolunu şaşırmakla yerini kaybedip şuraya girmiştir. İyice şu nükteleri tut. İşte neticeye giriyoruz:

Bak ey birader! Fünun ve ulûmun zübde-i hakikiyesi berahin-i akliye üzerine müesses olan diyanet ve şeriat-ı İslâmiye öyle fünunları tazammun etmiştir. Ezcümle: Fenn-i tehzib-i ruh ve riyazet-ül kalb ve terbiyet-ül vicdan ve tedbir-ül cesed ve tedvir-ül menzil ve siyaset-ül medeniye ve nizamat-ül âlem ve fenn-ül hukuk ve saire… Lüzum görülen yerlerde tafsil ve lüzum olmayan veya ezhanın veya zamanın müstaid ve müsaid olmadığı yerlerde birer fezleke ile kavaid-i esasiyeyi vaz' ederek tenmiye ve tefri'ini ukûlün meşveret ve istinbatatına havale etmiştir ki; bu fününun mecmuuna değil, belki ekalline onüç asır terakkiden sonra en medenî yerlerde en hârika zekâ ile mevsuf olanlar, tâkat-ı beşerin haricinde -bahusus o zamanda- olduğunu tasdikten vicdan-ı munsıfane seni menedemiyor.

İşte fazl odur ki; a'da ona şehadet ede. Yeni Dünya'nın en meşhur feylesofu olan Carlayl, Almanya'nın meşhur bir hakîminden ve rical-i siyasiyesinden naklen diyor ki: "O tedkikatından sonra kendi kendine sual ederek demiş: İslâmiyet böyle olursa acaba medeniyet-i hazıra hakaik-i İslâmiyetin dairesinde yaşayabilir mi?" Kendisi kendine "Evet" ile cevab veriyor. Şimdiki muhakkikler o daire içinde yaşamaktadırlar. Evvelki feylesof dahi diyor ki: Hakaik-i İslâmiyet çıktıkları zaman; ateş-i cevval gibi hatabın parçalarına benzeyen sair efkâr ve edyanı bel' etti. Hem de hakkı vardır. Zira başkaların safsatiyatından birşey çıkmaz, ilââhirihî…

Evet onüç asırdan beri o kadar dehşetli müsademata karşı hakaikını muhafaza etmiştir. Belki bu müsademe, keşmekeş; hakikat-ı İslâmiyetin omuzu üstünden türab-ı hafayı terkik ve tahfif ediyor. Neam, vücud ve hal-i âlem buna şahiddir. Makale-i ûlâdaki mukaddematı nazara almak gerektir.

Vehim ve Tenbih: Eğer desen: Herbir fende yalnız bir fezlekeyi bilmek bir adam için mümkündür…

Elcevab: Neam, lâ!.. Zira öyle bir fezleke ki: Hüsn-ü isabet ve mevki-i münasibde ve münbit bir zeminde istimal gibi.. sâbıkan mezkûr sair noktalar ile cam gibi maverasından ıttıla-ı tâm ve melekeyi gösteren fezlekeler mümkün değildir. Evet, kelâm-ı vâhid iki mütekellimden çıkarsa; birinin cehline ve ötekisinin ilmine bazı umûr-u mermuze-i gayr-ı mesmua ile delalet eder.

İşaret ve irşad ve tenbih: Ey benimle şu kitabın evvel-i menazilinden hayaliyle seyr ü sefer eden birader-i vicdan! Geniş bir nazar ile nazar et ve müvazene et. Kendi hayalinde muhakeme etmek için bir meclis-i âliyeyi teşkil et. Sonra da "Mukaddemat-ı isna aşer"den müntehabatını davet et, hazır olsunlar. Sonra da şu kaidelerle müşavere et! İşte:

Bir şahıs çok fününda mütehassıs ve meleke sahibi olmaz. Hem de bir kelâm iki mütekellimden mütefavittir, başkalaşır. Ve hem de fünun, mürur-u zaman ile telahuk-u efkârın neticesidir. Hem de müstakbeldeki bedihî birşey, mazide nazarî olabilir. Hem de medenîlerin malûmu, bedevilere meçhul olabilir. Hem de maziyi, müstakbele kıyas etmek, bir kıyas-ı hâdi'-i müşebbittir. Hem de ehl-i veber ve bâdiyenin besateti ise, ehl-i meder ve medeniyetin hile ve desaisine mütehammil değildir. Evet, neam; hile medeniyetin perdesi altında tesettür edebilir. Hem de pek çok ulûm, âdât ve ahval ve vukuatın telkinatıyla teşekkül edebilir. Hem de beşerin nur-u nazarı, müstakbele nüfuz edemez. Müstakbele mahsus olan şeyleri göremez. Hem de beşerin kanunu için bir ömr-ü tabiî vardır. Nefs-i beşer gibi o da inkıta' eder. Hem de muhit, zaman ve mekânın, nüfusun

ahvalinde büyük bir tesiri vardır. Hem de eskide hârikulâde olan şeyler, şimdi âdi sırasına geçebilir. Zira mebadi tekemmül etmişler... Hem de zekâ eğer çendan hârika olsa da, bir fennin tekmiline kâfi değildir. Nasıl çok fenlerde kifayet edecektir?

İşte ey birader! Şu zâtlar ile müşavere et. Sonra da müfettişlik sıfatıyla nefsini tecrid et. Hayalat-ı muhitiye ve evham-ı zamaniyenin elbiselerini çıkart, çıplak ol. Bahr-i bîkeran-ı zamanın olan şu asrın sahilinden, içine gir. Tâ asr-ı saadet olan adaya çık. İşte herşeyden evvel senin nazarına çarpacak ve tecelli edecek şudur ki: Vahîd, nâsırı yok, saltanatı mefkud, tek bir şahıs; umum âleme karşı mübareze eder. Ve küre-i zeminden daha büyük bir hakikatı omuzuna almış ve bütün nev'-i beşerin saadetine tekeffül eden bir şeriatı ki: O şeriat, fünun-u hakikiye ve ulûm-u İlahiyenin zübdesi olarak istidad-ı beşerin nümüvvü derecesinde tevessü' edip iki âlemde semere vererek ahval-i beşeri güya bir meclis-i vâhid, bir zaman-ı vâhidin ehli gibi tanzim eden öyle bir adaleti tesis eder. Eğer o şeriatın nevamisinden sual edersen ki: Nereden geliyorsunuz? Ve nereye gideceksiniz? Sana şöyle cevab verecekler ki: Biz kelâm-ı ezelîden gelmişiz. Nev'-i beşerin selâmeti için ebedin yolunda refakat için ebede gideceğiz. Şu dünya-yı fâniyeyi kestikten sonra, bizim surî olan irtibatımız kesilirse de; daima maneviyatımız beşerin rehberi ve gıda-yı ruhanîsidir.

Hâtime

Şübehat ve şükûkun üç menbaları vardır. Şöyle: Eğer maksud-u Şâri'den ve efkârın istidadları nisbetinde olan irşaddan tecahül edip, bütün evham-ı seyyienin yuvası hükmünde olan şöyle bir mağlata ile itiraz edersen ki, şeriatın başı olan Kur'anda üç nokta vardır:

Birincisi: Kur'an'ın mâbih-il imtiyazı ve vuzuh-u ifade üzerine müesses olan belâgata münafîdir ki, vücud-u müteşabihat ve müşkilâttır.

İkincisi: Şeriatın maksud-u hakikîsi olan irşad ve talime münafîdir ki, fünun-u ekvanda bir derece ibham ve

ıtlakatıdır.

Üçüncüsü: Tarîk-ı Kur'an olan tahkik ve hidayete muhaliftir. İşte o da bazı zevahiri, delil-i aklînin hilafına imale edip, hilaf-ı vakıa ihtimalidir.

Ey birader!.. Tevfik Allah'tandır. Ben de derim ki: Sebeb-i noksan gösterdiğin olan şu üç nokta, tevehhüm ettiğin gibi değildir. Belki üçü de i'caz-ı Kur'an'ın en sadık şahidleridir. İşte:

Birinci noktaya cevab: Zâten iki defa şu cevabı zımnen görmüşsün. Şöyle ki: Nâsın ekseri cumhur-u avamdır. Nazar-ı Şâri'de ekall, eksere tâbidir. Zira avama müvecceh olan hitabı, havass fehm ve istifade ediyorlar. Bilakis olursa olamaz. İşte cumhur-u avam ise, me'luf ve mütehayyelatından tecerrüd edip hakaik-i mücerrede ve makulat-ı sırfeyi temaşa edemezler. Meğer mütehayyelatlarını dûrbîn gibi tevsit etseler... Fakat mütehayyelatın suretlerine hasr ve vakf-ı nazar etmek, cismiyet ve cihet gibi muhal şeyleri istilzam eder. Lâkin nazar, o suretlerden geçerek hakaikı görüyor. Meselâ: Kâinattaki tasarruf-u İlahîyi sultanın serir-i saltanatında olan tasarrufunun suretinde temaşa edebilirler. اِنَّ اللّٰهَ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوٰى gibi... İşte hissiyat-ı cumhur şu merkezde olduklarından, elbette irşad ve belâgat iktiza eder ki: Onların hissiyatı riayet ve ihtiram edilsin ve efkârları dahi bir derece mümaşat ve ihtiram edilsin. İşte riayet ve ihtiram; ukûl-ü beşere karşı olan tenezzülat-ı İlahiye ile tesmiye olunur. Evet o tenezzülat, te'nis-i ezhan içindir. Onuncu Mukaddeme'ye müracaat et.

İşte bunun içindir ki: Hakaik-i mücerredeye temaşa etmek için, hissiyat ve hayal-âlûd cumhurun nazarlarını okşayan suver-i müteşabiheden birer dûrbîn vaz' edilmiştir. İşte şu cevabı teyid eden maânî-i amîka veya müteferrikayı bir suret-i sehl ve basitada tasavvur veya tasvir etmek için nâsın kelâmında istiarat-ı kesîreyi îrad ederler. Demek müteşabihat dahi, istiaratın en ağmaz olan kısmıdır. Zira en hafî hakaikın suver-i misaliyesidir.

Demek işkal ise mananın dikkatindendir, lafzın iğlakından değildir.

Ey mu’teriz! İnsafla nazar et ki, fikr-i beşerin bahusus avamın fikirlerinden en uzak olan hakaikı, şöyle bir tarîk ile takrib etmek, acaba tarîk-i belâgat olan mukteza-yı halin mutabakatına muvafık ve makamın nisbetinde kemal-i vuzuh ve ifadeye mutabıktır; yahut tevehhüm ettiğin gibidir? Hakem sen ol...

İkinci noktaya cevab: İkinci Mukaddeme’de mufassalan geçmiştir. Âlemde meyl-ül istikmalin dalı olan insandaki meyl-üt terakkinin semeratı ve tecarüb-ü kesîre ile ve netaic-i efkârın telahukuyla teşekkül eden ve merdiven-i terakkinin basamakları hükmünde olan fünun ise; müterettibe ve müteavine ve müteselsiledirler. Evet müteahhirin in’ikadı, mütekaddimin teşekkülüne vâbestedir. Demek mukaddem olan fen, ulûm-u mütearifenin derecesine gelecek; sonra müteahhirine mukaddeme olabilir.

Bu sırra binaendir ki: Şu zamanda temahhuz-u tecarüble satha çıkıp ve tevellüd etmiş olan bir fennin farazâ on asır evvel bir adam tefhim ve talimine çalışsa idi, mağlata ve safsataya düşürmekten başka birşey yapamazdı. Meselâ, denilse idi: “Şemsin sükûnuyla arzın hareketine ve bir katre suda bir milyon hayvanatın bulunduklarına temaşa edin, tâ Sâni’in azametini bilesiniz.” Cumhur-u avam ise; hiss-i zahir veya galat-ı hissin sebebiyle hilaflarını zarurî bildikleri için ya tekzib veya nefislerine mugalata veya mahsûs olan şeye mükâbere etmekten başka ellerinden birşey gelmezdi. Teşviş ise; bahusus onuncu asra kadar, minhac-ı irşada büyük bir vartadır. Ezcümle; sathiyet-i arz ve deveran-ı şems onlarca bedihiyat-ı hissiyeden sayılırdı.

Tenbih: Şu gibi mes’eleler, müstakbeldeki nazariyata kıyas olunmaz. Zira müstakbele ait olan şeylere hiss-i zahir taalluk etmediği için, iki ciheti de muhtemeldir. İtikad olunabilir. İmkân derecesindedir. İtminan kabildir. Onun hakk-ı sarihi tasrih etmektir. Lâkin hîna ki hissin galatı bizim “mâ nahnü fih”imizi imkân derecesinden bedahete, yani

cehl-i mürekkebe çıkardı. Onun nazar-ı belâgatta hiç inkâr olunmaz olan hakkı ise; ibham ve ıtlaktır. Tâ, ezhan müşevveş olmasınlar. Fakat hakikata telvih ve remz ve îma etmek gerektir. Efkâr için kapıları açmak, duhûle davet etmek lâzımdır. Nasılki Şeriat-ı Garra öyle yapmıştır.

Yahu.. ey birader! İnsaf mıdır, taharri-i hakikat böyle midir ki: Sen irşad-ı mahz ve ayn-ı belâgat ve hidayetin mağzı olan şeyi, irşada münafî ve mübayin tevehhüm edesin? Ve belâgatça ayn-ı kemal olan şeyi noksan tahayyül edesin? Ya eyyühel hoto! Acaba senin zihn-i sakîminde belâgat o mudur ki, ezhanı tağlit ve efkârı teşviş ve muhitin müsaadesizliği ve zamanın adem-i i'dadından ezhan müstaid olmadıkları için ukûle tahmil edilmeyen şeyleri teklif etmektir? Kellâ. كَلِّمِ النَّاسَ عَلَى قَدَرِ عُقُولِهِمْ bir düstur-u hikmettir. İstersen mukaddemata müracaat et... Bahusus Birinci Mukaddeme'de iyi tefekkür et!..

İşte bazı zevahiri, delil-i aklînin hilafına göstermek olan Üçüncü Nokta'ya cevab:

Birinci Mukaddeme'de tedebbür et, sonra bunu da dinle ki; Şâri'in irşad-ı cumhurdan maksud-u aslîsi: İsbat-ı Sâni'-i Vâhid ve nübüvvet ve haşir ve adalette münhasırdır. Öyle ise: Kur'an'daki zikr-i ekvan, istitradî ve istidlal içindir. Cumhurun efhâmına göre san'atta zahir olan nizam-ı bedî' ile, nazzam-ı hakikî olan Sâni'-i Zülcelal'e istidlal etmek içindir. Halbuki san'atın eseri ve nizamı, herşeyden tezahür eder. Keyfiyet-i teşekkül nasıl olursa olsun, maksad-ı aslîye taalluk etmez.

Tenbih: Mukarrerdir ki delil, müddeadan evvel malûm olması gerektir. Bunun içindir ki; bazı nususun zevahiri, ittizah-ı delil ve isti'nas-ı efkâr için cumhurun mu'tekadat-ı hissiyelerine imale olunmuştur. Fakat delalet etmek için değildir. Zira Kur'an, âyâtının telâfifinde öyle emarat ve karaini nasbetmiştir ki; o sadeflerdeki cevahiri ve o zevahirdeki hakikatları ehl-i tahkika parmakla gösterir ve işaret eder. Evet "Kelimetullah" olan Kitab-ı Mübin'in bazı âyâtı, bazısına müfessirdir. Yani bazı âyâtı, ehavatının mâ-

fiz-zamirlerini izhar eder. Öyle ise bazıları diğer bir ba'za karine olabilir ki; mana-yı zahirî murad değildir.

Vehim ve Tenbih: Eğer istidlalin makamında denilse idi ki: Elektriğin acaibi ve cazibe-i umumiyenin garaibi ve küre-i arzın yevmiye ve seneviye olan hareketi ve yetmişten ziyade olan anasırın imtizac-ı kimyeviyelerini ve şemsin istikrarıyla beraber suriye olan hareketini nazara alınız, tâ Sâni'i bilesiniz! İşte o vakit delil olan san'at, marifet-i Sâni' olan neticeden daha hafî ve daha gamız ve kaide-i istidlale münafî olduğundan; bazı zevahiri, efkâra göre imale olunmuştur. Bu ise: Ya müstetbe-üt terakib kabîlesinden veya kinaî nev'inden olduğu için medar-ı sıdk ve kizb olmaz. Meselâ: قَالَ lafzındaki elif eliftir. Aslı vav olsa, kâf olsa, ne olursa olsun tesir etmez.

Ey birader! İnsaf et... Acaba şu üç nokta-i itiraz, cemi' a'sarda cemi' insanların irşadları için inzal olunan Kur'an'ın i'cazına en zahir delil değil midir? Evet..

وَالَّذِى عَلَّمَ الْقُرْآنَ الْمُعْجِزَ اِنَّ نَظَرَ الْبَشِيرِ النَّذِيرِ وَ بَصِيرَتَهُ النَّقَّادَةَ اَدَقُّ وَ اَجَلُّ وَ اَجْلَى وَ اَنْفَذُ مِنْ اَنْ يَلْتَبِسَ اَوْ يَشْتَبِهَ عَلَيْهِ الْحَقِيقَةُ بِالْخَيَالِ وَاِنَّ مَسْلَكَهُ الْحَقَّ اَغْنَى وَ اَعْلَى وَ اَنْزَهُ وَ اَرْفَعُ مِنْ اَنْ يُدَلِّسَ اَوْ يُغَالِطَ عَلَى النَّاسِ

[10] Neam.. hayalin ne haddi vardır ki; nurefşan olan nazarına karşı kendini hakikat gösterebilsin. Evet, mesleği nefs-i hak ve mezhebi ayn-ı sıdktır. Hak ise, tedlis ve tağlit etmekten müstağnidir.

Beşinci Meslek

Marufe ve meşhure olan havarik-ı zahire ve mu'cizat-ı mahsusedir. Siyer ve tarihin kitabları onlar ile meşhundur. Ülema-yı kiram (Cezahümüllahu hayran) hakkıyla tefsir ve tedvin etmişlerdir. Malûmun talimi lâzım gelmemek için biz tafsilinden kat'-ı nazar ettik.

İşaret: Şu havarık-ı zahirenin herbir ferdi eğer çendan mütevatir değildir, mutlaka cinsleri, belki çok enva'ı

kat'iyyen ve yakînen mütevatir-i bilmanadır. O havarık birkaç nev' üzerindedir. İşte:

Bir nev'i: İrhasat-ı mütenevviadır. Güya o asır Peygamber'den (A.S.M.) istifade ve istifaza ederek, keramet sahibi olduğundan, kalb-i hassasından hiss-i kabl-el vukua binaen irhasatla Fahr-i Âlem'in geleceğini ihbar etmiştir.

Bir nev'i dahi: Gaybdan olan ihbarat-ı kesîresidir. Güya tayyar olan ruh-u mücerredi, zaman ve mekân-ı muayyenin kayıdlarını kırmış ve hudud-u maziye ve müstakbeleyi çiğnemiş, her tarafını görerek bize söylemiş ve göstermiştir.

Bir kısmı dahi: Tahaddi vaktinde izhar olunan havarik-ı hissiyedir. Bine karib ta'dad olunmuştur. Demek söylediğimiz gibi herbir ferdi, âhâdî de olursa mecmuu mütevatir-i bilmanadır.

Birisi: Mübarek olan parmaklarından suyun nebeanıdır. Güya maden-i sehavet olan yed-i mübarekesinden maye-i hayat olan suyun nebeanıyla menba-ı hidayet olan lisanından, maye-i ervah olan zülâl-i hidayetin feveranını hissen tasvir ediyor.

Biri de: Tekellüm-ü şecer ve hacer ve hayvandır. Güya hidayetindeki hayat-ı maneviye, cemadat ve hayvanata dahi sirayet ederek nutka getirmiştir.

Biri de: İnşikak-ı Kamer'dir. Güya kalb-i sema hükmünde olan Kamer, mübarek olan kalbiyle inşikakta bir münasebet peyda etmek için, sine-i saf ve berrakını mübarek parmağın işaretiyle iştiyakan şakk u çâk etmiştir.

Tenbih: İnşikak-ı Kamer mütevatir-i bilmanadır. وَ انْشَقَّ الْقَمَرُ olan âyet-i kerime ile sabittir. Zira hattâ Kur'an'ı inkâr eden dahi, bu âyetin manasına ilişmemiştir. Hem de ihtimal vermeye şâyan olmayan bir tevil-i zaîften başka tevil ve tahvil edilmemiştir.

Vehim ve Tenbih: İnşikak, hem âni, hem gece, hem vakt-i gaflet, hem şu zaman gibi âsumana adem-i tarassud, hem vücud-u sehab, hem ihtilaf-ı metali' cihetiyle bütün âlemin görmeleri lâzım gelmez ve lâzım değildir. Hem de hem-matla' olanlarda sabittir ki, görülmüştür.

Birisi ve en birincisi ve en kübrası olan Kur'an-ı Mübin'dir. İşte sâbıkan bir nebzesine îma olunan yedi cihetle i'cazı müberhendir. İlââhirihî… Sair mu'cizatı kütüb-ü mutebereye havale ediyorum.

Hâtime

Ey benim kelâmımı mütalaa eden zevat! Geniş bir fikir ile ve müteyakkız bir nazar ile ve müvazeneli bir basiretle mecmu-u kelâmımı yani mesalik-i hamseyi muhit bir daire veya müstedir bir sur gibi nazara alınız, Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm'ın nübüvvetine merkez gibi temaşa ediniz. Veyahut sultanın etrafına halka tutmuş olan asakir-i müteavinenin nazarıyla bakınız! Tâ ki bir taraftan hücum eden evhamı, mütecavibe ve müteavine olan cevanib-i saire def' edebilsin. İşte şu halde Japonların suali olan مَا الدَّلِيلُ الْوَاضِحُ عَلَى وُجُودِ اْلاِلهِ الَّذِى تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ ye karşı derim: İşte Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm…

İşaret ve irşad ve tenbih: Vakta kâinat tarafından, hükûmet-i hilkat canibinden müstantık ve sâil sıfatıyla gönderilen fenn-i hikmet, istikbale teveccüh eden nev'-i beşerin talîalarına rastgelmiş; birden fenn-i hikmet şöyle bir takım sualleri îrad etmiş ki: "Ey insan evlâdları! Nereden geliyorsunuz? Kimin emriyle? Ne edeceksiniz? Nereye gideceksiniz? Mebdeiniz nereden? Ve müntehanız nereyedir?" O vakit nev'-i beşerin hatib ve mürşid ve reisi olan Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm ayağa kalkarak, hükûmet-i hilkat canibinden gelen fenn-i hikmete şöyle cevab vermiştir ki: "Ey müstantık efendi! Biz maaşir-i mevcudat, Sultan-ı Ezel'in emriyle, kudret-i İlahiyenin dairesinden memuriyet sıfatıyla gelmişiz. Şu hulle-i vücudu bize giydirerek ve şu sermaye-i saadet olan istidadatı veren, cemi'-i evsaf-ı kemaliye ile muttasıf ve Vâcib-ül Vücud olan Hâkim-i Ezel'dir. Biz maaşir-i beşer dahi, şimdi saadet-i ebediyenin esbabını tedarik etmekle meşgulüz. Sonra birden ebede müteveccihen şehristan-ı ebed-ül âbâd olan haşr-i cismanîye gideceğiz.

İşte ey hikmet, halt etme ve safsata yapma!.. Gördüğün ve işittiğin gibi söyle!..”

Üçüncü Maksad

Haşr-i cismanîdir. Evet, hilkat onsuz olmaz ve abestir. Neam, haşir haktır ve doğrudur. Bürhanın en vâzıhı, Muhammed Aleyhissalâtü Vesselâm’dır.

Mukaddeme

Kur’an-ı Mübin, haşr-i cismanîyi o derece izah etmiştir ki; edna bir şübheyi bırakmamış. İşte biz de kuvvetimize göre onun berahinini bir derece tefsir için birkaç makasıd ve mevakıfına işaret edeceğiz.

Birinci Maksad: Evet kâinattaki nizam-ı ekmel, hem de hilkatteki hikmet-i tâmme, hem de âlemdeki adem-i abesiyet, hem de fıtrattaki adem-i israf, hem de cemi’ fünun ile sabit olan istikra-i tâmm, hem de yevm ve sene gibi çok enva’da olan birer nevi’ kıyamet-i mükerrere, hem de istidad-ı beşerin cevheri, hem de insanın lâ-yetenahî olan âmâli, hem de Sâni’-i Hakîm’in rahmeti, hem de Resul-i Sadık’ın lisanı, hem de Kur’an-ı Mu’ciz’in beyanı; haşr-i cismanîye sadık şahidler ve hak ve hakikî bürhanlardır.

Mevkıf ve İşaret:

1- Evet saadet-i ebediye olmazsa nizam, bir suret-i zaîfe-i vâhiyeden ibaret kalır. Cemi’ maneviyat ve revabıt ve niseb, hebaen gider. Demek nazzamı, saadet-i ebediyedir.

2- Evet inayet-i ezeliyenin timsali olan hikmet-i İlahiye, kâinattaki riayet-i mesalih ve hikem ile mücehhez olduğundan, saadet-i ebediyeyi ilân eder. Zira saadet-i ebediye olmazsa, kâinatta bilbedahe sabit olan hikem ve fevaide karşı mükâbere edilecektir.

3- Neam, akıl ve hikmet ve istikra’ın şehadetleriyle sabit olan hilkatteki adem-i abesiyet; haşr-i cismanîdeki saadet-i

ebediyeye işaret, belki delalet eder. Zira adem-i sırf, herşeyi abes eder.

4- Evet fıtratta, ezcümle âlem-i suğra olan insanda, fenn-i menafi'-ül a'zânın şehadetiyle sabit olan adem-i israf gösterir ki: İnsanda olan istidadat-ı maneviye ve âmâl ve efkâr ve müyulatının adem-i israfını isbat eder. O ise, saadet-i ebediyeye namzed olduğunu ilân eder.

5- Evet öyle olmazsa umumen kurur, hebaen gider. Feya lil'aceb!. Bir cevher-i cihanbahanın kılıfına nihayet derece dikkat ve itina edilirse, hattâ gubarın konmasından muhafaza edilirse, nasıl ve ne suretle o cevher-i yegâneyi kırarak mahvedecektir? Kellâ!.. Ona itina, onun hatırası içindir.

6- Evet sâbıkan beyan olunduğu gibi cemi' fünunla hasıl olan, istikra-i tâmla sabit olan intizam-ı kâmil, o intizamı ihtilâlden halâs eyleyen ve tekemmül ve ömr-ü ebedîye mazhar eden haşr-i cismanînin sadefinde olan saadet-i ebediyeyi bizzarure iktiza eder.

7- Evet, saatin sâniye ve dakika ve saat ve günleri sayan çarklarına benzeyen yevm ve sene ve ömr-ü beşer ve deveran-ı dünya, birbirine mukaddime olarak döner, işler. Geceden sonra sabahı, kıştan sonra baharı işledikleri gibi, mevtten sonra kıyamet dahi o destgâhtan çıkacağını haber veriyorlar. Evet insanın her ferdi, birer nev' gibidir. Zira nur-u fikir onun âmâline öyle bir vüs'at vermiş ki; bütün ezmanı yutsa tok olmaz. Sair enva'ın efradlarının mahiyeti, kıymeti, nazarı, kemali, lezzeti, elemi ise cüz'î ve şahsî ve mahdud ve mahsur ve ânidir. Beşerin ise ulvî, küllî, sermedîdir. Yevm ve senede olan çok nevilerde olan birer nevi kıyamet-i mükerrere-i nev'iye ile insanda bir kıyamet-i şahsiye-i umumiyeye remz ve işaret, belki şehadet eder.

8- Neam, beşerin cevherinde gayr-ı mahsur istidadatında mündemiç olan gayr-ı mahdud olan kabiliyattan neş'et eden müyulattan hasıl olan lâ-yetenahî âmâlinden tevellüd eden gayr-ı mütenahî efkâr ve tasavvuratı; mavera-yı haşr-i

cismanîde olan saadet-i ebediyeye elini uzatmış ve medd-i nazar ederek o tarafa müteveccih olmuştur.

9- Neam, Sâni'-i Hakîm ve Rahmanürrahîm'in rahmeti ise; cemi' niamı nimet eden ve nıkmetlikten halâs eden ve kâinatı firak-ı ebedîden hasıl olan vaveylâlardan halâs eyleyen saadet-i ebediyeyi nev'-i beşere verecektir. Zira şu herbir nimetin reisi olan saadet-i ebediyeyi vermezse, cemi' nimetler nıkmete tahavvül ederek, bizzarure ve bilbedahe ve umum kâinatın şehadetiyle sabit olan rahmeti inkâr etmek lâzım gelir.

İşte ey birader!.. Mütenevvi olan nimetlerden yalnız muhabbet ve aşk ve şefkate dikkat et. Sonra da, firak-ı ebedî ve hicran-ı lâyezâlîyi nazara al! Nasıl o muhabbet, en büyük musibet olur! Demek hicran-ı ebedî, muhabbete karşı çıkamaz. İşte saadet-i ebediye, o firak-ı ebediyeye öyle bir tokat vuracak ki, adem-âbâd hiçâhiçe atacaktır.

10- Neam, sâbık olan beş mesleği ile sıdk ve hakkaniyeti müberhen olan Peygamberimizin lisanı, haşr-i cismanînin definesindeki saadet-i ebediyenin anahtarıdır.

11- Neam, yedi cihetle onüç asırda i'cazı musaddak olan Kur'an-ı Mu'ciz-ül Beyan, haşr-i cismanînin keşşafıdır ve fettahıdır ve besmelekeşidir.

İkinci Maksad: Kur'an'da işaret olunan haşre dair iki delilin beyanındadır. İşte, Nahu Bismillahirrahmanirrahîm

* * *

Bu risalenin müellifi, Üstad Bedîüzzaman Hazretleri bu risalenin te'lifinden 30 sene sonra te'lif ettiği Risale-i Nur Külliyatından "Dokuzuncu Şua"ın başında diyor ki:

"Latif bir inayet-i Rabbaniyedir ki: Bundan otuz sene evvel Eski Said yazdığı tefsir mukaddemesi "Muhakemat" namındaki eserin âhirinde, "İkinci Maksad: Kur'an'da haşre işaret eden iki âyet tefsir ve beyan edilecek. Nahu Bismillahirrahmanirrahîm" deyip durmuş. Daha yazamamış. Hâlık-ı Rahîmime delail ve emarat-ı haşriye adedince şükür ve hamd olsun ki, otuz sene sonra tevfik ihsan eyledi."

(Küçük biraderim Abdülmecid'in takrizidir)

بِسْمِ اللّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ
أحمده تعالى حمدًا بلا حدّ، وأصلي على رسوله سيدنا محمد وعلى آله وصحبه سالكي الطريق الأسدّ.
وبعد: فاعلم أنه من يَرُمْ أن يعرج إلى سماء الحقائق، ويسم أن يسرح فكره فى رياض الدقائق، ويطلب ميزانًا لتمييز الكاذب عن الصادق، ومكنسة لتكنيس غبار الأوهام عن وجوه الشقائق، وجنة يروض فيها جياد الأفكار، وجُنة يدافع بها نضال السقيمة من الأخيار، ومضمارًا يبارز فيه الأبطال من الأجبار: فعليه يتدرس وتدريس هذا الكتاب.. لأنه قد بني على أساسي تهديم الخطأ وتعمير الصواب، وأصلى تصقيل الإسلامية عن الوهميات التى بها تعاب، وتصفية العقائد عن الخرافات التى بها تشاب.. كيف لا، وقد أخرج تلك الحقائق الموؤدة في أخاديد الخبالات، وفض أفواه الأوهام عن مكنونات هاتيك النكات. فحل الأذهان، وأذهن الفحول، وسمح به ثاقب الأفكار، وأفكر العقول وخاطر كل ما يوصف به فهو فوقه ولو بذل الواصف في أطرائه طوقه.
وإن شككت فيما أقول فيه، انظر إلى الفرائد الساقطة من فيه...
ويحق أن يقال في تأليفه:

بديع النسج والاسداء إنشا ❊ من التعييب والتّغْيير حاشا
كتابًا باللآلي قد توشا ❊ أناسي النصوص قد تحشّا
مريء الصدق والحق المبين ❊ ويومي للكنوز تحت غين
ولذي الدين والأحباب زين ❊ كما للقالي والحساد شين
يمزق عن وجوه الحق مينا ❊ يعمّى لذوي الالحاد عينًا
محك للنحول من نقول ❊ وقيد للعقول من فحول
جدير بالتقلّد في نحور ❊ محافظة الحدود والثغور
خليق بالتقلد في العناق ❊ لضرب الفرق في رأس النفاق
على الطرف متى يُسطر سُطُر ❊ ه لا يغشاه طول الدهر عور
على القلب بان تكتب أحرى ❊ وأن تجعل مكان الحبر تبرًا
صغير الجرم تبرى المثال ❊ كمرقاةٍ الى أوج الكمال
كثير الرموز والمعنى دقيق ❊ وعن دركه ذو الطعن سحيق
هلال الشكّ معناه فحدد ❊ بكحل ضدّه العين فراود
وإني لا يكون ذا كذا كا ❊ ويختصم بكتفيه السماكا
وقد أنشاه رازيّ الأوان ❊ مجيد للبديع في الزمان
وذا العصر به يعلو وسام ❊ لذا التأليف تاريخ تمام

Yakînin kâşifi olmakla, miftah-ı belâgattır
Hakikat olduğu şey’e, menar-ı ihtida odur
Hakk’ın keşşafı olmakla, belâgatça misalsizdir

Belâgatta olan, esrara bir misbah-ı vehhacdır
Mesailden ne şey müşkil olursa onda zahirdir
Bütün esdaf-ı elfazda esrar-ı belâgattır
Hakk'ın cevher-i âlîsiyle elmas-ı hakikattan
Şükûke karşı yapılmış olan bir seyf-i katı'dır
Müzehheb basamaklı şu semavat-ı kemalâta
Urûc etmek için hakkıyla bir nuranî mirkattır.

Abdülmecid

1)

(1): Bizim bir Kürd demiştir:

Her zerrede temayül ayândır tekâmüle
Her soyda füyuz-u hüveydanüma ile
Bir nokta-i kemale şitab üzre kâinat,
Ol noktaya teveccüh ile yükselir hayat.
Kahriyyat ↵

2) (1): Kürdçedir. ↵

3)

(1): Dikenli, ihrak edilir bir dağ mahsulüdür. ↵

4)

(1): Bu kelime Kürdçedir. ↵

5)
(1): Kürdçedir. ↵

6)

Dikkat lâzımdır. ↵

7)
Şimdiki hürriyet gibi. ↵

8)
Menfur casusluk gibi. ↵

9) Dikkat lâzımdır. ↵

10)

Şu Arabiyy-ül ibare iki mezheb-i bâtılın reddine işarettir. ↵